

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

TANZİMAT ROMANINDA İDEALİZE TİPLER VE
ORTAK ÖZELLİKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Tarık ÖZCAN

HAZIRLAYAN

Nihal ÖZTÜRK

ELAZIĞ – 2008

-ONAY-

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

**TANZİMAT ROMANINDA İDEALİZE TIPLER VE
ORTAK ÖZELLİKLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bu tez, / / tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Tarık ÖZCAN

Üye:

Üye:

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun ..... / ..... / ..... tarih ve ..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Ahmet AKSİN

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

Özet

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tanzimat Romanında İdealize Tipler ve Ortak Özellikleri

Nihal ÖZTÜRK

2008; Sayfa: III+135

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla Türk toplumu yönünü Batı'ya çevirir. Böylece kültür ve medeniyetimiz geniş anlamda bir etkilenme-yenilenme dönemine girer. Bu süreçte, edebiyatımızda yeni görülen roman türü, dönem aydınları tarafından bu yeni kültür ve medeniyet projesinin uygulanmasında önemli bir araç olarak telakki edilir. Böylece, roman dünyasında halkın seveceği, örnek alacağı, benimseyeceği kısaca model gibi görüp kabul edeceği roman kahramanları ve kadrosu yaratılır. Yeni projeyi hayata koymak için yaratılan bu kahramanlar başta **aydın tipi** olmak üzere geniş kitleleri peşinden sürükleyecek ideal özelliklere sahip kişilerdir.

Çalışmamızda öncelikle Tanzimat döneminde neden ideal tipler oluşturulduğu sorusunun cevabı aranmış, ardından dönem romanlarındaki idealize tipler belli gruplara ayrılarak işlenmiştir. Ayrıca eski geleneğin devamı sayılan tiplerle de karşılaştık; ve biz bunlar üzerinde de çalıştık. Çalışmanın asıl konusunu oluşturan yeni **aydın tipi, çalışan kadın tipi, müteşebbis tip** gibi önceden edebiyatımızda görülmeyen tipler üzerinde çalışmayı yoğunlaştırdık. Tespit edilen tipleri, tek tek inceleyerek ortak özelliklerini belirlemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Edebiyatı, roman, aydın, ideal, tip.

Abstract

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Master Thesis

Idealized Types in Tanzimat Novel and Their Shared Features

Nihal ÖZTÜRK

2008; Page: III+135

With the declaration of the Tanzimat Firman, Turkish Society turns its direction to the West. Thus, our culture and civilization enters into a period of being affected and renewal to a large extent. During that period, the new type of novel in our literature is regarded as an important tool in the application of that new culture and civilization project by the intellectuals of the time. And so, the novel heroes and staff in the novel-World to be loved, to be taken as models, to be adopted and shortly to be accepted as models by the public have been created. These heroes created for executing the new Project were the persons having the ideal features trailing the large mass of people, particularly the intellectual type.

In our study; firstly, the answer to the question why ideal types have been formed at the Tanzimat Period has been searched, and then the idealized types in the novels of the period have been divided into certain groups and dealt with. Moreover, we have met with the types accepted as the continuation of the old tradition and studied on them, too. We have intensified on the types like **intellectual type**, **working female type** and **enterprising type** being the main subject of the study and not seen in our literature before. We have tried to determine their shared features by examining the selected types.

Key Words: Tanzimat Literature, novel, intellectual, ideal, type.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖN SÖZ.....	II
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 1. TANZİMAT ROMANINDA İDEALİZE TİPLER.....	23
1.1.1. İdeal Aydın Tipi.....	23
1.1.2. İdeal Bilim İnsanı Tipi.....	57
1.1.3. İdeal Eş Tipi	62
1.1.4. Çalışan Kadın Tipi	74
1.1.5. Müteşebbis Tip	83
1.1.6. İdeal Ebeveyn Tipi	88
1.1.7. Yiğit Tipi	101
1.1.8. Romantik Tip	108
1.1.9. Alp Tipi	111

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. TANZİMAT ROMANINDA İDEALİZE TİPLERİN ORTAK ÖZELLİKLERİ.....	119
SONUÇ.....	124
KAYNAKÇA.....	128
ÖZGEÇMİŞ.....	135

ÖN SÖZ

Tanzimat, Osmanlı'nın çöküşünü engellemek isteyen Türk aydınının ve bürokrasisinin başlattığı yenileşme ve düzenleme hareketinin adıdır. Tanzimat Edebiyatı ise, bu dönemdeki Batılılaşma hareketlerinin edebi sahadaki tezahürlerinin adıdır. Bizdeki Batılılaşma, Tanzimat'la başlar ve günümüze kadar devam eder.

Tanzimat Döneminde, edebiyatımıza öncelikle; gazete, roman, modern hikâye, tiyatro gibi yeni türler girer. Bu yeni türler sayesinde, Klasik edebiyatımızdaki bireysel konuların yerini büyük ölçüde sosyal konular alır. Zira dönem aydınları, ülkeyi içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için çaba göstermektedir. Bu sebeple geniş kitlelere ulaşmayı sağlayan gazete, roman gibi türlerde yoğunlaşırlar. Özellikle roman, eğlendirerek öğretmek ilkesine hizmet ettiğinden, önce çeviri sonra da telif olarak edebiyatımıza girer. Dönem romanlarında başlıca işlenen konular; aile, evlilik, eğitim, esaret, yanlış Batılılaşma vb. olarak belirlenebilir. Bu konular işlenirken yazarların başlıca kullandığı yöntem, pozitif ve negatif örnekleri bir arada gösterip kötüyü yererken iyi örneğin üstünlüklerini göz önüne sermektir. Bu sebeple ideal özelliklere sahip birçok tip oluşturan dönem yazarları, Kaplan'ın "yeni aydın tipi" adını verdiği Doğulu ve Batılı özellikleri bir arada ve şahsında toplayan insan tipini sık sık romanlarında işlerler. Kadının toplumdaki yerinin yeniden tayin edilmeye çalışıldığı bu dönemde özellikle eğitilmiş ve çalışan kadın tipinin de Tanzimat romanlarında işlendiği gözlemlenir.

Tanzimat Dönemi romanlarını kapsayan bu çalışmamızda başta, dönemin en çok roman yazan ismi Ahmed Midhat Efendi olmak üzere, Namık Kemal, Şemseddin Sami, Samipaşazâde Sezâi, Fatma Aliye Hanım ve Mizancı Mehmed Murad'ın romanlarının hepsi okunmuş ve bu sanatçıların romanlarında oluşturdukları idealize tipler en bariz ve ortak hususiyetleriyle çalışmaya dahil edilmişlerdir. Yine dönem yazarlarından Recaizâde Mahmut Ekrem ve Nabızâde Nazım'ın romanları da incelenmiş fakat; bunların romanlarında idealize edilmiş tipler bulunmadığından

III

çalışmamızın dışında tutulmuştur. Ayrıca Ahmet Mithat Efendi'nin birkaç romanı, bazı kahramanlar, taşıdıkları özellikler bakımından tipten daha çok karaktere yakın olduklarından inceleme dışında tutulmuştur. Ayrıca, Felsefe-i Zenân adlı uzun hikâyesi de ilginç ve yazıldığı döneme göre farklı tipler ihtiva ettiğinden çalışma sınırları içine alınmıştır. Bu çalışmada Ahmed Midhat'ın yirmi adet romanı ve bir uzun hikâyesi, Namık Kemal'in her iki romanı, Fatma Aliye Hanım'ın beş romanı, Mizancı Mehmed Murad, Şemseddin Sami ve Samipaşazâde Sezâi'nin birer romanı olmak üzere toplam otuz adet roman üzerinde, idealize tipler konusunda çeşitli bulgular elde edilmiştir. İncelemeye dahil edilen otuz roman ve bir uzun hikâyede sayıları yetmiş aşan idealize tipler, dokuz ayrı kategoride ele alınmıştır.

Çalışmanın Giriş bölümünde Tanzimat Dönemi, Batılılaşma hareketleri, Tanzimat romancılarının edebiyat ve roman hakkındaki görüşleri, romantizm akımı da göz önünde bulundurularak, ideal tiplerin oluşturulma nedenleri incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde, öncelikli olarak Tanzimat'a kadar görülen tipler incelenmiş, ardından idealize edilen tipler; İdeal Aydın Tipi, İdeal Bilim İnsanı Tipi, İdeal Eş Tipi, Çalışan Kadın Tipi, Müteşebbis Tip, İdeal Ebeveyn Tipi, Yiğit Tipi, Romantik Tip ve Alp Tipi, şeklinde sınıflandırılarak incelenmiştir. İkinci bölümde ise bu tiplerin ortak özellikleri sıralanmıştır. Sonuç bölümünde de çalışmadan elde edilen çıkarımlar üzerinde durulmuştur.

Çalışmam sırasında, bütün akademik ve idari yoğunluğuna rağmen beni yönlendiren, bilgilendiren ve sonsuz teşvikleriyle bana bilim sevgisi aşılayan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Tarık ÖZCAN'ın yanı sıra çalışmamın içeriği, düzeni ve imlası konusundaki kritikleriyle bana destek sağlayan eşim Mustafa ÖZTÜRK'e teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Nihal ÖZTÜRK

Elazığ-2008

GİRİŞ

1. Tanzimatı Hazırlayan Gelişmeler

Türk Edebiyatının dönemlere ayrılmasındaki etkenlerden biri de Tanzimat Fermanı'dır. Bu ferman, edebiyatımızın içinde bulunduğu Doğu kültür ve medeniyet dairesinden çıkarak Batı kültürünün etkisi altına girdiğinin resmi belgesi olarak görülür. Türkiye'de Batılılaşmanın Gülhane Hatt-ı Hümayunu diye bilinen 3 Kasım 1839 tarihli fermanla, yani Tanzimat'la başladığı kabul edilir. Ancak bazı alanlarda örneğin askerlik alanında Batılılaşma bu tarihten çok önce başlamıştır.

1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması, Osmanlı'da ilk toprak kaybının yaşandığı gelişme olarak kayıtlara geçer. Bu durum Osmanlı'da, eski gücün ve refahın artık olmadığı ve bazı yenilikler yapması gerektiği bilincini uyandırır. O güne kadar yaşadığı büyüklük ve politik gurur sebebiyle Osmanlı, Batıya karşı herhangi bir ilgi duymamıştır. Osmanlı'nın Batı ile olan ilişkisi o güne kadar sınırlı ticari faaliyetlerin ötesine gidememiştir. Ülkeye gelen Batılı tüccar ve seyyahların da fikir ve sanat sahasında önemsenecek ölçüde bir etkisi olmamıştır. Rönesans ve Reform hareketleriyle Batı, bir değişim süreci yaşarken Osmanlı da herhangi bir ilgi uyanmamıştır. Ancak şu da bilinmelidir ki, Batıdaki yenilikler bizim için tamamıyla bilinmez değildir. Piri Reis Haritası bize göstermektedir ki, Coğrafi Keşifler tam zamanında ülkemizde bilinmektedir. Matbaa gibi önemli bir icat da kısa süre sonra ülkemize gelmiştir. Biraz gerilere gidecek olursak, Fatih'in sarayında Rönesans ustaları çalışmıştır. Fakat tüm bunlar sınırlı bir kesimi etkilemiş, Batı etkisi 18. yüzyıla gelinceye kadar toplumu etkileyecek bir düzeye ulaşamamıştır.

Batıya ait ilk izlenimler, Kara Mehmet Paşa'nın sefaret heyetiyle beraber Viyana'ya gitmiş olan Evliya Çelebi'ye aittir. Evliya Çelebi, Rönesans'ın doğurduğu muazzam bir Avrupa şehrini görmüş ve yazmıştır. Ancak o da, kendi şanlı tarihini ve güçlü imparatorluğunu düşünerek bakmıştır Viyana'ya. Evliya Çelebi'den yıllar sonra III. Ahmet'in sefiri Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in gittiği Paris'ten dönüşte kaleme

aldığı Sefaretname’de ise İmparatorluğun yaşadığı ve gururunu kıran yenilgiler ve kayıplar nedeniyle gözü açılmış ve çevresine dikkati gelişmiş bir aydının gözlem ve görüşleri vardır.

Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin Seyehatnamesi, Osmanlı aydınının Batı coğrafyasını ve medeniyetini yüzeysel olarak da olsa tanıdığı ilk eserdir. Yüzeysel deme sebebimiz, Çelebi Mehmed’in Fransa’yı medeniyetinin temelleriyle değil de; şehirleri, sokakları, binaları vb. dış görünüş öğeleriyle yansıtmış olmasıdır. Bu eserin beş defa basılmış olması da o dönemde Batıya duyulan ilgiyle açıklanabilir.

III. Selim’den başlamak üzere, devrin padişahları bir dizi reform hareketleriyle üstünlüğü kabul edilen Batı medeniyetine yetişmek adına çaba sarf ederler. “*II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla, yeniliklerin önündeki büyük bir engel de kaldırılmış olur. Böylece bundan sonraki Türkiye Tarihi, biraz da yenilik ve garplılık fikrinin tarihidir. (Tanpınar, 1997:67)*”

Öncesinde bir takım yenileşme hareketleri olmasına rağmen, Tanzimat gibi Batı eksenli bir düzenlemeyi ortaya çıkaran sebep, Batıya yönelişin bir devlet politikası olarak kabul edilmesinden geçer. Üstelik, bu düzenlemenin Batılı devlet sefirlerinin huzurunda ilan edilmesi de bu kabullenışı açıkça ortaya koyar. Ahmet Hamdi Tanpınar, Tanzimat hakkındaki görüşlerini şöyle ifade eder. “*İmparatorluk, asırlardır içinde yaşadığı bir medeniyet dairesinden çıkarak, mücadele hâlinde olduğu başka bir medeniyetin dairesine girdiğini ilan ediyor, onun değerlerini açıkça kabul ediyordu. (Tanpınar, 1997:97)*”

1776 yılında ilk mühendishane olan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun açılır. Artık askerî alanın yanında, eğitim alanında da yenileşme hareketleri görülür. Tanzimat’ın ilanına kadar olan yıllarda açılan yeni seviyedeki okullarda yeni müfredat programları uygulanarak çağın bilgisine ulaşılması hedeflenir. 1832 yılında tercüme odası kurulur. Tanpınar’a göre bu oda; “*sadece yeni yetişenlere yabancı dil öğretmekle kalmaz, aynı zamanda yeni bir dünya görüşünün, yeni bir idealin geliştiği bir merkez, bir ekol hâline gelir. Abdülaziz devrinde hızlanan fikir hayatının başında bu kalemin büyük hissesi vardır. (Tanpınar,1997:143)*” Ancak modern bilginin daha geniş alana

yayılması 1859’da Tanzimat Edebiyatı’nın başlamasıyla birlikte gerçekleşir. Zira, Osmanlı’da birçok sahada görülen yenileşme, edebiyatta da görülür. Çünkü her alanda Batılılaşan ülkenin, edebiyat sahasında Doğulu geleneğin etkilerini taşımaya devam etmesi düşünülemezdi.

2. Tanzimatın Edebiyatımıza Getirdikleri

Bu dönemde halkı aydınlatmayı ve toplumsal gelişmeyi benimseyen yazarlar, bu amaçlarına gazete, tiyatro, hikâye ve roman yoluyla ulaşmak isterler. *“Tanzimat ile başlatılan yenilik hareketi, gerçek anlamda etkisini edebiyat alanında gösterir. Bilim ve kültürde Doğuyu örnek almış olan eski edebiyat, süreklince işlediği kaynağını tüketmişti; artık söyleneni bir kez daha söylemekten ileri gidemiyordu. Böylelikle Türk edebiyatının yenilik kapılarını zorlaması, artık kaçınılmaz olmuştu. Yazarlarımız bu yenilik kapısını Batıda buldu. Tanzimat’a kadar edebiyatımızı besleyen kaynak Doğu idi; o dönemden sonra Batı oldu. (Parlatır, 2006, s.10)* Bu sebeptendir ki, Türk Edebiyatı’nın yenileşmesi her şeyden önce bir “medeniyet krizi”nin de en derin bir biçimde yaşandığı bir devreye rastlamaktadır. Tanzimat ile başlayan Batı tarzına geçiş, her alanda yaşanan bir değişimi de beraberinde getirmiştir.

“Romanın Türk Edebiyatına girişi, 19. yüzyılın politik ve sosyal alandaki değişim sürecinde Batılı örneklerin tercümelemleri ile gerçekleşmiştir. Tercümelemleri yapanlar ve ilk Türk romanlarını yazacak olanlarda Tanzimat Döneminin reformcu aydın-yazarları olmuştur. Bu yazarlar hem Avrupalıların geliştirdiği çağdaş bir türü getirerek edebiyatımızın “Batılılaşmasını” sağlamışlar hem de gazete gibi romanı da eğitim, diğer bir deyişle toplumsal seferberlik aracı olarak kullanarak “terakkiye” hizmet etmişlerdir. (Moran, 2000:17)”

Bütün çağdaş toplumların edebiyatlarında modernleşme ve millileşme, önce edebiyatta işlenen yeni insan tipleri ile gerçekleştirilmiştir. Edebî eserlerde tasarlanan yeni insan, daha sonra gerçek hayatta yerini almış ve oluşturulan yeni insan tipine uygun kahramanlar, değiştirilmek istenen ve çöküşten kurtarılmaya çalışılan Osmanlı

için düşünülmüş, tasarlanmış, edebî eserlerde iyice işlendikten ve son şeklini aldıktan sonra da gerçek hayatta, sokaklarda görülmeye başlanmıştır.

Unutulmamalıdır ki, bir toplumun önüne model olarak çıkarılan kahramanlar asla birey değillerdir. *Mensup oldukları toplumu ve savundukları düşünceleri en üst düzeyde temsil ederler. Bu yüzden idealize edilen kahramanlar bir bütünün parçalarıdır. Modern dünyanın kurulmasına hizmet eden sanatçılar, yeni dünyayı şekillendirecek kahramanlarını önce eserlerinde anlattılar. Sonra itibarî dünyada çizdikleri bu kahramanları, gerçek dünyada yetiştirmeye çalıştılar. (Şengül, 2006:134)* Yeniliği, oluşturdukları bu kahramanlara anlattırdılar. Dolayısıyla ilk değişenler onlar oldu. Çağdaş dünyanın kurulması için yazarların rolü, bütün dünyada oldukça önemlidir. *İngiliz Edebiyatının önemli romancılarından Dickens'in; romanları için Zweig, vaiz, rahip, sağduyu filozofu, öğretmen, bütün bunların Dickens'ın yanında durarak, onun eserlerine müdahale ettiğini düşünür. (Zweig, 1995:73)* Fransız edebiyatına Balzac'ın etkisini bilmeyen yoktur. *Nopolyon'un silah gücüyle fethetmek istediği dünyayı sanatın gücüyle fethedeceğine inanan Balzac, Napolyon'un bir resminin altına "Onun kılıçla sona erdiremediği şeyleri, ben kalemlerle tamamlayacağım" diye yazar. (Zweig, 1995:13)* Balzac gibi Victor Hugo ve Dickens'ın kahramanları da, belirli bir gaye uğruna çalışırlar, hedeflerine ulaşmak için çaba gösterirler, etrafındakilere örnek olurlar.

Zweig'in tespitleri göstermektedir ki, bizim yeni edebiyatımızı kurarken örnek aldığımız Batılı ülkelerde de modernleşme sürecine yazarların ve eserlerinin katkısı asla yadsınamaz. Bizde, nasıl ki romancılar idealize ettikleri tiplerle romanlarının şahıs kadrosunu oluşturmuşlar ve topluma yön vermeye çalışmışlarsa Batılı romancılarda roman kişilerini ideal ölçütlere göre çizmişler ve topluma birer model olarak sunmuşlardır.

Ülkemizde edebiyatın modernleşmeye katkısı Avrupa'ya tahsil için giden gençlerle başlamıştır. Bu gençler gittikleri ülkelerde edebiyat çevrelerine girmiş, farklı edebî türleri tanımış ve ülkeye döndüklerinde, öğrendiklerini diğerleriyle paylaşmışlardır. Maliye tahsili için Fransa'ya gitmiş olan Şinasi de yurda dönüşünde Fransız şairlerinin şiirlerinden örnekler içeren Tercüme-i Manzume adlı bir risale

yayımlamıştır. Bu nedendir ki edebiyat tarihçileri Türk Edebiyatı'nda Batılılaşma tarihini Şinasi ile başlatırlar. Usta bir şair ya da büyük bir yazar olmasa da Şinasi, edebiyatımızda, ilkleriyle önemli bir isim olarak kabul görür. İlk kez noktalama işaretlerini kullanması, edebiyatımızda Batılı anlamda ilk tiyatro olan 'Şair Evlenmesi'ni yazması, 'Tercümân-ı Ahvâl' gazetesini yayımlaması ve 'Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye'yi yazması, onu edebiyatımızın Batılılaşma serüveninde önemli kılan çalışmalardır.

Şinasi'nin Batılılaşma konusundaki görüşü; "Şark'ın akl-ı pirânesi ile Garb'ın bîkr-i fikrini tezvîc etmek (evlendirmek)" doğrultusundadır. Bu fikrinin gereği olarak söz konusu eserlerini kaleme almıştır. Şinasi ile başlayan bu gelenek, dönemin diğer münevverlerince de benimsenmiş ve sentez fikrini ihtiva eden bir anlayışla eserlerini kaleme almalarını sağlamıştır. Edebiyatımızdaki Batılılaşma, çalışmamızın ana temasını oluşturan yeni bir nesil yaratma anlayışının da sebebidir. Yine bu dönemin önemli olaylarından biri, edebiyatımızın ve halkımızın başta gazete olmak üzere birçok yeni türle tanışması olmuştur. Gazete, haber verme işlevinin yanında yeni edebî türlerin tanıtıldığı ve halka ulaştırıldığı bir organ olarak işlev görmüştür. Bunun yanında birçok Batılı eser, özellikle Fransızca eserler, dilimize çevrilmiş, hem gazete aracılığıyla hem de kitap olarak basılmak suretiyle okuyucuya ulaştırılmıştır.

Fransızcadan yapılan ilk tercüme 19. yüzyıl ortalarında. Yapılan ilk tercüme felsefeyle ilgilidir ve Münif Paşa'nın çevirdiği Muhaverât-ı Hikemiyye (1859) adlı eserdir. İkinci tercüme Yusuf Kamil Paşa'nın Fenelon'dan yaptığı Telemaque (1859) adlı eserdir. Bu, edebî bir eserdir ve yirmi yılda dokuz defa basılmıştır. Bu durum, Batıya ve Batıdan gelen eserlere olan ilgiyi göstermektedir. *"Bu ilk çevirilerden sonra çoğu Fransızcadan olmak üzere çevrilen Batı edebiyatı örnekleriyle yerli yazarların eserleri birbirini takip eder. Böylece bazen adapte, bazen taklit, bazen de Batı etkilerinin milli ve mahalli unsurlarla birleşerek yeni bir edebiyat sentezinin ilk örnekleri ortaya çıkar. (Okay, 2005:60)"*

Edebiyatımızın ve halkımızın tanıştığı yeni türlerden biri olan roman, yazarlarımız tarafından topluma yön vermek amacıyla kullanılmıştır. *"Kimi romancılar, romanlarında toplum bünyesinde gördükleri kimi ahlaki bozuklukları*

gidermek, okuyucuya örnek alınacak değerlerle donanmış model kişilikler, toplum ve devleti her anlamda daha ileri noktalara taşıma hedef ve heyecanlarıyla dolu idealist tipler sunmak için bir araç olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla bu tür metinlerde estetik anlamda roman tekniği geri plana itilmiş; düşünce, değer ve ders iletisi öne çıkarılmıştır. (Çetin, 2002:42)”

Türk Edebiyatı’nda, romanın kurucusu olarak Ahmed Midhat Efendi’nin anılması hiç de yanlış bir çıkarım olmayacaktır. Zira yazdığı ve sayısı kırkı aşan romanları, bu romanlarındaki konu ve roman tekniğinde uyguladığı yenilikler, onu bu alanda söz sahibi olarak görmemize yeter. Her ne kadar değeri uzun yıllar anlaşılmasa ve sanat yönünün zayıf olduğu gerekçesiyle eleştirilmiş olsa da son dönemlerde yapılan çalışmalarla Ahmed Midhat Efendi’nin hem romancı kişiliği, hem Batılılaşma hem halkın seviyesini yükseltme ve halka okuma alışkanlığı kazandırma uğruna yaptığı katkıların anlaşılması hak ettiği saygıyı görmesine yetmektedir. *“Namık Kemal’e kıyasla Ahmed Midhat Efendi, estetik bütünlüğe aldurmamış, dolayısıyla roman sanatını yeterince ciddiyetle uygulamamış bir romancı olarak değerlendirile gelirdi de bana göre, tam da yapıtlarının bu dil ve söylem çeşitliliği yüzünden ayrıca anlatıya kendi kattığı yenilikler yüzünden Türk Edebiyatında romanın kurucusu sayılmalıdır. Mithat Efendi, Batıyı çok iyi takip eder. (Uç, 2002: 33)”*

Bu dönem romanlarında yazarlar en çok toplumda ve sosyal hayatta aksayan yönleri işlemeyi tercih etmişlerdir. Bunun en önemli sebeplerinden biri de Hugo ve romantizm etkisidir. Romantizm akımı, Tanzimat Edebiyatı’na yön veren en önemli etkenlerin başında gelir. Tanzimat yazarlarıncı bu akıma duyulan ilgi, romantik yazarların büyük bir istekle okunmasına, yapıtlarının çevrilmesine, onlardan çeşitli biçimlerde etkilenilmesine zemin hazırlar. Özellikle Victor Hugo’nun temsil ettiği toplumcu romantizm anlayışı bu dönem yazarlarının ilgisini çekmiştir. *“1830’lu yıllardan itibaren yeşermeye başlayan toplumcu ve insancıl romantik anlayış Hugo ile daha da anlam kazanır. Hem oyun hem de romanlarında toplum dışına itilmişleri, kimsesizleri ele alarak romantizme sosyal bir misyon verir. Tanzimatçıların ve Namık Kemal’in en hayran olduğu yönü bu olmuştur Hugo romantizminin. Edebiyatın toplum içine girmesi, insan ve yaşamla doğrudan doğruya ilgilenmesi, onları olduğu gibi aktarması, kısaca edebiyatın yaşamla yüz yüze gelmesi şimdiye kadar alışık olunan*

edebiyat yapma biçiminden çok farklıydı. Her alanda somuttan uzaklaşıp soyuta bağlanan eski edebiyatın tam tersi bir anlayıştı bu. (Aydın, 2004:19)”

Romantik akım, topluma ve toplum sorunlarına açık, akla ve mantığa değil, duyguya seslenen, samimi ve heyecanlı yapısıyla his, hayal ve heyecana oldukça bağlı olan özellikleri sayesinde Tanzimat Döneminde oldukça benimsenmiştir. Dönem yazarları aradıklarını, o günün Batısında ön planda olan realizm akımında değil, devrini Batı için tamamlamakta olan romantizm akımında bulmuşlardır. Romantizmin Tanzimat yazarları için önemli olan bir yönü de, topluma ve problemlerine verdiği önem ve bu problemlere çözüm getirme çabasıdır. Toplumcu romantiklerce benimsenen, “sanatçı kendini topluma ve insanlığa adamalı” görüşü, Tanzimat yazarlarını da bu akıma yöneltmiştir. *“Düşküne yardım, eğitime arzusu, iyi yöne, doğru yola çekme isteği biçiminde kendini gösteren toplumdaki yanlışlıkları düzeltmek, kötülükleri yok etmek demek olan idealizm temeldir bu yönelimde. İşte romantizmin bu toplumcu yanı, özellikle Kemal için ayrı bir anlama geliyordu. (Aydın, 2004:19)”*

Namık Kemal, Ahmed Midhat, Mehmed Murad ve dönemin diğer romancıları yeni bir insan tipini arzulamışlardır. Bu tip, bu dünyayla, somut olanla uğraşacak, ahiretle tüm ilgisi düşünce temelinde kalacak, böylece Tanzimat öncesinin öne çıkarılan tiplerinden farklı olarak yaşamını günün realitesi doğrultusunda düzenleyecektir. İşte bu dünya görüşüne sahip “yeni insan” tipiyle Batıda karşılaşmıştır. Kendine güvenen, bu dünya için çalışmaya önem veren, akıl ve mantığıyla hareket eden bu yeni insan tipini topluma örnek gösteren bir roman anlayışının ön plana çıktığı bu dönemde, en çok işlenen konular; alafangalık, yanlış Batılılaşma, Doğu-Batı sentezi kişiler, esaret eleştirisi, ev kadınlarının aşkları, kıskançlık, üvey anne zulmü, umutsuz aşklar, evlilik, mirasyedilik, eğitimsizlik, kız ve kadınların eğitim ve iş sorunları, sosyal hayattaki konumları, çocuk eğitimi, İslam birliği, Osmanlı’nın ve İslam’ın Batıya karşı savunulması vb. olarak belirlenebilir. Bu romanları aile romanları olarak görmek de mümkündür. Zira dönem yazarlarının işledikleri konular, her yaşta insanın okuması ve okuduklarından ders çıkarması ve değişimi yaşaması için kurgulanmıştır. Romanlarda temel konu olarak işlenen bu temalarla sosyal hayat şekillendirilmeye çalışılırken, Ahmed Midhat eserlerinde yeri geldikçe birçok konu hakkında halkı bilgilendirmeyi de görev addetmiştir.

Edebiyatımızdaki ilk roman örneklerini veren Ahmed Midhat, bu yıllarda halkı eğitmek ve Batıdan gelen yenilikleri onlara ulaştırmak için bol bol eser vermiştir. Yazı makinesi olarak ünlenen Ahmed Midhat Efendi, çıkardığı gazetelerde olduğu gibi, roman ve hikâyelerinde de halkı aydınlatmıştır. O, romanlarında sık sık olayın akışını keserek halkı bilinçlendirmek ve bilgilendirmek uğruna ansiklopedik mahiyette sayılabilecek bilgiler vermiştir. Yanlış Batılılaşmayı yeren romanlar yazmıştır. Felâton Beyle Râkım Efendi isimli eserindeki Râkım, çalışma makinesi denilecek kadar çok çalışır, okur ve öğrenir. Öğrendikleriyle Doğu ve Batıyı şahsiyetinde doğru bir şekilde birleştirir. Fakat Felâton, Batıyı giyinmekten ve birkaç kelime Fransızca konuşmaktan ibaret sandığı için gülünç durumlara düşer. Romanın sonunda Râkım ödüllendirilir ve hayat onun için neredeyse mükemmeldir, Felâton ise oldukça müşkül bir duruma düşer.

Türk Edebiyatının evreleri açısından Batılılaşma konusunu inceleyecek olursak; Tanzimat Edebiyatı, Batıya açıldığımız ve birçok yeniliği zor veya kolay bir şekilde sindirmeye çalıştığımız bir dönem olmuştur. Tanzimat nesli, küçük yaşlarından itibaren görmüş olduğu Doğu kültür ve eğitiminin derin izleri altında yetiştikten sonra Batıyla karşı karşıya gelmiş ve “çifte gerçekli bir neslin buhranını” taşımıştır. Buna rağmen Tanzimat nesli, halkı eğitmek adına çaba göstermiş, millî ve geleneksel değerlerine bağlı, ancak Batının ilmini de sindirmiş yeni bir toplumun özleyişi içinde olmuştur.

3. Tanzimat Yazarlarının Edebiyat ve Roman Hakkındaki Görüşleri

Tanzimat aydınları, edebiyatın her şeyden önce faydalı ve güzel olması gerektiğine inanırlar. Bu sebeple didaktik ve pragmatist oldukları da söylenebilir. Edebî eserin değerini, verdiği bilginin getireceği faydayla ölçen Tanzimatçılar “eğlendirerek öğretmek, öğretirken eğlendirmek” kaygısını gütmüşlerdir. Edebiyatı bir eğitim mektebi olarak görme eğiliminde olan dönem yazarları, geniş kitleye seslerini duyurabilme vasıtası saydıkları romanların eleştirilmesi karşısında romanı

savunmuşlardır. Romanın yarar ve zararları konusunda bu dönemde yaşanan tartışmalardan romanın lehine sonuçlar çıkmıştır. Namık Kemal ve Ahmed Midhat Efendi her fırsatta romanın lehine yazılar yazmışlardır. Namık Kemal, İntibâh Mukaddimesi'nde romanın ahlaka hizmet ettiği fikrine karşı çıkanlara verdiği cevapta “*Bir zat varakasında zamanımızın hikâyeleri mi ahlaka hizmet edecek diye soruyor. Evet onlar hizmet edecek. İnsan öyle kuru kuruya mev'ize dinlemeye kani olmuyor, eğlenerek istifade etmek istiyor. Ne yapalım, tabiat-ı âlemi değiştirme elimizden gelir mi? İtikad-ı acizaneme kalırsa hikâye hakikaten insanlar arasında nail olduğu itibara layıktır. İnsan eğlencesinde de fayda görecektir bir takım nesayih bulursa zarar mı etmiş olur? Ahlak-ı Alâî'den terbiye görmek hapiste ıslah-ı nefis etmeye Telemak gibi hikâyattan bir şey istifade etmek ise bir muntazam bahçede ders okumaya benzer... İşte eğlence yi dahi bir medar-ı istifade etmek mütalaasına mebnidir ki Hintliler, Avrupalılar, Yunanîler, Romalılar, Araplar, Acemler, Avrupalılar daima hakîmâne nasihatleri şathiyat kabilinden bir takım hikâyeler içinde setretmişlerdir. (Okay, 2005:127-128)” demektedir.*

Tanzimat romancıları, hem entelektüel kesimi hem de halk kitlesini etkileri altına almayı başarmışlardır. Birçok tahsilli gencin edebiyata yönelmesinde ve Batıdan gelen her şeyi muzır (zararlı) gören anlayışın değişmesinde etkili olan dönem yazarları, böylece toplumumuzun Batılı modellere göre yeniden şekillenmesinde büyük hizmetler sağlamışlardır. Onlara göre, edebiyatın insanları terbiye etmek, bilgiyi ve kültürü yaymak ve millî birliği sağlamak gibi bir görevi de vardır.

Romanın eğitici bir vasfa sahip olması ve okuyana fayda sağlaması gerektiği düşüncesi, Tanzimat yazarlarının hemfikir oldukları görüşlerin başında gelir. Ahmed Midhat, Arnavutlar-Solyotlar adlı romanında bu görüşünü şu şekilde ifade eder: “*Roman okumaktan maksat, yalnız ahvâl-i âşıkane mütâlaasıyla telezzülden ibaret olamaz. İstifade ciheti dahi makasından büyüklerinden addolunur. Hele bu hikâye gibi esası külliyet üzere tarihe müstenit olan ve bir zaman mazide gûzar eyleyen hikâyât-ı mühimmede o zamanda yaşamışçasına bilmek hikâyenin zarûriyyât-ı gayr-ı münfekkesinden addolunur. (Ahmed Midhat, 2000:32)”*

Ahmed Midhat, tarihi malumatın insan için önemli bir ders kaynağı olduğuna inandığından, konusunu tarihten alan birçok roman yazmıştır. Bu eserlerinde kıssadan hisse çıkararak Ahmed Midhat'ın çıkardığı dersler, ideolojik amaçlarına da uygundur. Ahmed Midhat Efendi'ye göre, en fazla eser verdiği edebî tür olan roman, "cihan içinde cihandır." Yaşadığı dünyayı beğenmeyen yazar, beğenmediği bu dünyanın yerine yeni değerlere sahip bir dünya anlayışı şekillendirmeye çalışır. Romanı "Hakikat-i ahvâl-ı beşeriyyenin tasviri" olarak gören Ahmed Midhat Efendi, toplumsal faydayı gözettiğinden, durmadan yazar. Kendisine yazı makinesi, lakabının takılmasını sağlayacak kadar çok çalışan Ahmed Midhat, her türlü konuyu işlediği, macera, sosyal, biyografik, fennî, polisiye, naturalist roman türlerinde değişik örnekler deneyerek faydacı bir anlayışla eser vermiştir. "*Doğu-Batı medeniyetleri çatışmasının en yoğun bir biçimde yaşadığı 19. yüzyılda halkı uyandırmak, eğitmek ve çevrede olup bitenlerden haberdar etmek misyonunu yüklenen yazar bu gün devrinin değerli bir ansiklopedisti olarak görülür. (Okay, 1975:3)*" "*Onun bütün yazılarında ve kitaplarında halkın görgü ve bilgi düzeyini yükseltmek, okuma yazma oranını arttırmak amaç edilmiştir. (Zülfikar, 1995:532)*"

Tanzimat yazarlarının önemle üzerinde durduğu aile kurumu, romanların başlıca konularından birini teşkil eder. Hayatı boyunca sadece iki roman yazan Namık Kemal, İntibâh'ında aile kurumu ve çocuk eğitimi konusu üzerinde önemle durur. Yanlışı gösterir ve okuyucunun bu yanlıştan ders çıkarmasını beklemeden eserin sonunda çıkarılması gereken dersi de söyler. Amaç halkı eğitmek olduğundan okuyucuyu bu şekilde yönlendirmiş olur. "*Ancak Namık Kemal için diğer edebî türler gibi roman da mükemmel bir sanat eseri ortaya koymaktan çok sadece birtakım fikirlerini aktarabileceği bir "vasıta" dan ibarettir. "... Namık Kemal'e göre, bütün sanat eserleri gibi romanın da başlıca gayesi insan üzerinde terbiye edici bir etki yapmak olmalıdır. (Uçman, 2006:54)*"

"*Daha sonraki kuşaktan Mizancı Murad da edebiyatın eğitici olması gerektiği kanısındaydı. Ama edebiyattan, halka ansiklopedik bilgi vermek yolunda yararlanmak değildi amacı. Çünkü, ona göre, Türkiye'nin kurtuluşu için çare, ahlaki sağlam dürüst bir seçkinler grubu yetiştirmektir. Turfanda mı, Turfa mı? (1891) romanında idealist,*

dürüst ve vatansever Mansur Bey tipiyle, kafasındaki yönetici aydın örneğini sunar. (Moran, 2000:16-17)”

Tanzimat yazarlarından Şemseddin Sami de edebiyatta ve diğer alanlarda Batıyı örnek almak gerektiğine inanır. *“Batıyı taklitten sakınılmalıdır, ancak örnek almak yerilmemelidir. Bu tabii ve zaruridir. Maarifte ve medeniyetin diğer alanlarında bizden çok ileride oldukları tartışma götürmeyen Batıların peşinden gitmek, eserlerine uymak yalnız edebiyatta mı kötüdür? Her konuda onları taklit etmiyor muyuz?... Batıların da cins ve mezhepleri çeşit çeşittir. Her birinin ahlaki tavırları başka başkadır. Maarifte ve medeniyette yolları birdir. Medenileşmek ve terakki etmek isteyen kavim için o ‘ortak yola’ girmekten başka çare yoktur. (Bilgin, 2000:50)”*

Fatma Aliye Hanım da Batıyla ilişkilerimiz konusunda, Osmanlı-İslam değerlerinden taviz vermeden bir sentez oluşturma fikrini taşımaktadır. Bu nedenle dönemin en sembolik mevzusu olan kadın hakları meselesinde, aydın ve eğitimli bir kadın olarak, hemcinslerini eğitmek için romanın yönlendiriciliğine başvurur. Ahlaki değerlerin hızla bozulduğu, aile hayatının tehdit altında olduğu bu dönemde, aileyi ve cemiyeti muhafaza etmek maksadıyla, kadını eğitimi, dirayetli, haysiyetli kılmak açısından yazıya müracaat eder. Yazma işi bir amaç değil, araçtır. Onun önceliği, Osmanlı genç kızlarının ve kadınlarının kendilerine örnek alacakları tipler oluşturmaktır. Fatma Aliye tam olarak, modernitenin tehdit ettiği toplumun kadın yönünü, gelişen şartlar karşısında uygun bir biçimde şekillendirerek koruma arzusundadır. Onun diğer eserleri gibi Muhâdarât romanı da, söz konusu anlayışın eseridir. Zira “Muhâdarât” sözcüğünün sözlük anlamı “faydalı bilgiler” demektir.

Yukarıda, roman ve edebiyat hakkındaki görüşlerini ana hatlarıyla izah etmeye çalıştığımız Tanzimat yazarlarının tamamı, romanı sanat yapma aracı olarak değil, halka ulaşma ve onu eğitmek için bir araç olarak görmüşler ve bu doğrultuda eserler kaleme almışlardır. Eserlerinde işledikleri konuları somutlaştırmak ve daha anlaşılır kılmak için de halka örnek alabilecekleri ideal modeller ve davranış kalıpları göstermişlerdir. Romanlarında çeşitli tipler kullanarak halka ulaşan yazarlar, dönemin anlayışının ürünü olan aydın tipine de hayat kazandırmışlardır.

4. Dönemlere Göre Türk Edebiyatı'nda Tipler

Olay çevresinde gelişen edebî metinlerde, olayı gerçekleştiren bir kişi vardır. Olayın başkişisi olarak eserin merkezinde yer alan bu kahraman bazı eserlerde basit bir şekilde ele alınırken, bazı eserlerde ise oldukça karmaşık bir yapı da karşımıza çıkar. Basit olarak ele alınan kahramanları birkaç kelime ile özetlemek mümkünken, karmaşık yapıdaki kahramanlar için böyle bir durum söz konusu olmaz. Basit yapıdaki kahramanlara tip adı verilirken diğerlerine karakter denir. İsmail Çetişli, tipi; “kendine has bireysel nitelikleri ile değil, herhangi bir sınıfın, grubun veya meslek mensuplarının ortak değer ve niteliklerini şahsında taşıyıp yaşayan kahraman” olarak tanımlar. Bu kahramanlar, olay örgüsü boyunca her hangi bir değişime uğramayan, her şartta ve koşulda bir fikrin veya özelliğin temsilcisi olan kahramanlardır. Aynı devirde yazılan eserlerde bazı küçük farklılıkları olmakla birlikte tip adını verdiğimiz kahramanlara sıkça rastlanır. Kaplan’a göre “tipler” sosyal bakımdan manâlidir. Onlar muayyen bir devirde toplumun inandığı temel kıymetleri temsil ederler.

Karakter adı verilen kahramanlar ise tipten farklıdırlar. Başkalarına benzemeyen, kendilerine özgü nitelikleriyle öne çıkarlar. Olay örgüsü içerisinde belli bir değişim geçiren bu kahramanları tasnif etmek zordur. Hikâye, roman ve tiyatroların kahramanlarını, karakter bakımından düz ve yuvarlak olmak üzere incelemek mümkündür. “ *Düz karakterler, yazarın söylemek istediğini tek bir darbeye ifade edebilmesini kolaylaştıran unsurlardır ve tekrar takdim edilmeleri gerekmediğinden, geliştirilmeleri gerekmediğinden, el altında hazır bulduklarından ve kendi atmosferlerini beraberinde taşıdıklarından, romancı için çok faydalıdırlar..... Düz karakterlerin okuyucu tarafından kolayca hatırlanması, önemli bir noktadır. Bu karakterler, şartlar tarafından değişikliğe uğratılmadıkları için, okuyucunun belleğinde kolayca kalabilirler. Roman dünyasının şartları içinde rahatça hareket eden bu karakterler, kendilerini yaratan roman yok olduktan sonra da, hatırlanan karakterlerdir. (Stevick, 2004:164)*” Stevick’in belirttiği bu özellikler aslında tipin özellikleridir. Bu yüzden düz ve yuvarlak karakter ayrımında düz karakterler tipi hatırlatır. Yuvarlak karakterler ise bizim karakter tanımımıza uygun olarak işlev kazanırlar. Zira onlar olaya göre şekil alırlar ve sürekli bir değişim içindedirler. Psikolojik bakımdan da derinliğe sahip olan bu kahramanların ne zaman ne yapacağı,

olaylar karşısında nasıl bir tepki göstereceği belli olmaz. Aslında bütün bu özellikleriyle insan gerçeğine daha yakın olan karakter hakkında, asıl konumuz tipler olduğundan daha fazla durmayacağız. Ancak şunu da belirtmeliyiz ki yazarlar mesaj kaygısı gütmeyi bıraktıktan sonra romanda tiplerin yerini karakter alır.

Kaplan'a göre tipler "edebî eserlerin anahtarı" işlevindedirler. Türk Edebiyatı ve Tarihi incelendiğinde her medeniyet devresinin kendisine uygun bir tip yarattığı da görülmüş olur. Medeniyet devresi değişince edebî eserlerdeki tiplerde değişmektedir. Türk Edebiyatı atlı göçebe kültürün hakim olduğu sözlü dönemle başlamış, İslamiyet'in kabulüyle farklı bir medeniyet dairesine girmiş ve Batı etkisiyle de çok daha farklı bir medeniyet dairesiyle tanışmıştır. Bütün bu dönemlerin ideal insanını temsil eden tipler de kültür ve medeniyet değiştikçe değişmiştir. Atlı göçebe kültürün alp tipi İslamiyet'le birlikte yerini gazi ve veli tipine bırakırken, Tanzimat ile birlikte aydın tipin edebiyatımızda sıkça işlendiği görülmüştür. Mehmet Kaplan, konuyla ilgili olarak *Tip Tahlilleri* adlı eserinde şu tespitte bulunmaktadır:

"Hayatta ve edebiyatta muayyen bir tipin yaşayabilmesi, onu idealize eden bir toplumun bulunmasına bağlıdır. Tip bir özleyişin ifadesidir. Fakat bu özleyiş toplumun içinde bulunduğu tarihi an, sosyal durum ve medeniyet şekliyle yakından ilgilidir. Bunlar değişince, onlara cevap veren reel ve ideal tipler de değişir. (Kaplan, 2005:58)"

Olay çevresinde gelişen metinlerde başkışı/tematik güç, okuyucuya iletilmek istenen mesajı eserin kurmaca dünyası içinde savunmak ve hayata geçirmekle yükümlüdür. Daha önceki bölümde üzerinde durduğumuz gibi yazarlar topluma yön göstermek için eserlerini kaleme almışlar ve kahramanlarını da bu esasa göre seçmişlerdir. Edebiyatımızda ve kültür tarihimizde ilk karşılaştığımız tip atlı göçebe kültürün "alp tipi"dir. Çalışmamızın bu bölümünde alp tipiyle başlayarak tarihimiz boyunca oluşturulmuş tipleri tanıtmaya çalışacağız.

Doğayla, vahşi hayvanlarla ve çevredeki düşmanlarla daimi bir mücadele içinde olan göçebe Türkler, maddi güce ve harekete büyük önem vermişlerdir. Bu dönemde hayat sürekli bir mücadele içerisinde geçmiştir. Bu durum insanın hem fiziki

hem de ruhsal açıdan çok kuvvetli olmasını gerektirir. Bu sebeple göçebe toplumlarda vücut kuvveti ile cesaret en yüksek değerler hâline gelmiştir. Bu toplumlarda aksiyonu sürdürecekt genç kadın ve erkekler önemsenmiş, yaşlılarınsa bilgi ve irfan sahibi olanları değerli görülmüştür.

Alp tipinin önemli özelliklerinden biri, kendine olan güvenidir. Zira tek başına kalabilir. Bu yüzden istenen ve beklenen, kahramanın kendi kuvveti ile düşmanı gerekirse tek başına yenebilmesidir. Bu kültürde çocuğun bir ada sahip olabilmesi için kahramanlık göstermesi, gücünü ve cesaretini kanıtlaması gerekir. Örneğin Dede Korkut kitabında Boğaç, üzerine gelen boğayı yendiği için özel bir merasimle bu adı almıştır. Gencin evlenebilmesi için de kendini kanıtlaması gerekir. Oğuz Kağan, yerin ve göğün kızıyla, gergedanı öldürdükten sonra evlenmiştir. Ayrıca Oğuz Kağan'ın bir yönü de aklını kullanarak, zor durumların üstesinden gelmesidir. *“Kahramanlık mitosunun diğer bir yönü akıllı olmaktır. Sadece güçlü olmak kahraman olmak için yeterli değildir. Kahraman, klasik insanın tecrübesiyle modern insanın akli melekesi arasında bir ahenk kurduğu an gerçek kişiliğine kavuşacaktır. Zaten destan kahramanının macerası da bu bütünlüğün sağlanmasıyla birlikte son bulur. (Özcan, 2003:77)”*

Türk destanlarındaki alp tipi, incelendiğinde bu kahramanların bir bölümünün yabancı hanlar tarafından yağmalanmış kabilesini esaretten kurtarma; esir edilen ya da öldürülen aile fertlerinin intikamını alma ya da zulme uğrayanlara yardım etme düşüncesiyle hareket ettikleri görülürken alp tipini bütünüyle temsil eden Oğuz Kağan'ın ise cihana hakim olma idealine sahip olduğu görülür. Aça, bunlardan ilki için *“Güney ve Kuzey Sibiry Türklerinin destanlarında görülürken, ikincisi de Oğuz Kağan örneğinde olduğu gibi, büyük devlet kurma idealine sahip, törenin sürekliliğini sağlamaya çalışan, daha medenî bir toplumun temsilcisi olan bahadırları içine almaktadır. (Aça, 2000:15)”* demektedir.

İnsanın kendi gücüne dayanan bir alplık fikri ve cihangirlik ihtirası gereği, *“İslamiyet öncesi Türk topluluklarında kadınsız bir iş görülmezdi. Kadın erkeğin tamamlayıcısıydı. O sürekli erkeğin yanındaydı. Hakanın buyrukları yalnız “Hakan buyuruyor ki” ifadesiyle başlamışsa geçerli kabul edilmezdi. Yabancı devletlerin*

elçilerinin kabulünde hatun da hakanla beraber olurdu. Tören ve şölenlerde kadın, hakanın solunda oturur siyasi ve idari konulardaki görüşlerini beyan ederdi. Mesela büyük Hun İmparatorluğu adına Çin ile ilk barış antlaşmasını Mete Han'ın hatunu imzalamıştır. (Saçkesen, 2007:490)”

Destanlarda genellikle alp tipinin eş seçimi üzerinde de durulmuştur. Seçilen eşler, birer kahraman yardımcısı olarak işlev görmektedirler. Aktif bir hayatı birlikte paylaşacağı kadının da kendisi gibi cesur ve kuvvetli olmasını isteyen erkeğin amacı, aslında denkliktir. Zira evlilikte denklik söz konusu olduğuna göre alpler, kendilerine uygun alp kadın tipini tercih edeceklerdir. Bu sebeple de evlenecekleri kadını önce denerler. Alp tipi kadın için de durum aynıdır. O da eşinde cesaret, kuvvet ve kendine güven arar, bileğini bükebileceği ve kendisinin gücüyle eşit ya da üstün güce sahip olmayan erkeği eş olarak istemez. “*Destanda erkeğin kadını, kadının erkeği kuvvet ve cesaret bakımından denemesinin hayatî bir değer olması ve bunun sebebi kolaylıkla tasavvur olabilir. Zira daima hareket hâlinde olan, şehir ve köylerde olduğu gibi tabî ve sunî hiçbir vasıta ile korunmayan bu toplulukta, düşman kadının da erkeğin de hayatını tehdit altında bulundurur. Şu hâlde ikisinin de kuvvetli ve cesur olması zaruridir. (Kaplan, 1976:43)”*

Dışa dönük, sürekli hayvanlarla veya başka insanlarla çarpışan, hareketli, cihana hakim olmak isteyen ve göçebe bir hayat tarzını sürdüren Türklerin ideal insanı olan alp, İslamiyet'in kabulüyle birlikte yerini gazi tipine bırakmıştır. “*Oğuz Kağan'dan başlayan ve İslamiyet'in Türkler arasında yerleşmesine kadar devam eden dönemde Türk topluluklarını derleyip toparlayan, onlara düzen veren, ruh veren bu tip, göçebe ve yarı göçebe, hayvan sürüleriyle uğraşan toplumların korkusuz, faziletli, her yönden ideal tipidir. Atı ve silahı ile kendine güvenmekte, soyu için sürekli olarak düşmanlarla savaşmaktadır. Alp tipi Türk milletinin bilinçaltında sürekli yaşamış; Müslüman olduktan sonra gâzâ şevki ile de birleşerek 'gazi tipi' hâline gelmiştir. (Ergün, 1987:56)”* Gazi tipi, alp tipinin İslamlaşmış ve kâfirlere karşı mücadele veren şeklidir. İslamiyet'le birlikte kahraman, artık hayvanlarla ve düşmanlarla olan mücadelesini bırakarak onun yerine insanları "hak dinine" çağırmayı ve Müslümanlara eziyet edenleri ıslah etmeyi olmazsa yok etmeyi kendine görev bilmiştir. “*Gazi tipinde, İslam dinini yayma ile Türklerdeki cihan hâkimiyeti birleşmektedir. Osmanlı devleti*

baştan sona gâzâ ve gazilik üzerine kurulmuştur Gazi sembolü Osmanlı padişahlarından, en küçük askerlerine kadar bütün orduyu esas dinamik güç olarak yönlendirmiştir. Gazilik özelliklerinden birincisi iyi bir Müslüman olma, Allah yolunda savaşmaktır. Tabii bunun için yiğit, korkusuz, "serdengeçti" olmak gerekir. Bu arada canını feda etmekten çekinmeyen kişinin, malını da feda etmekten çekinmemesi gerekir: Cömertlik de gaziliğin ana özelliklerindedir.” (Ergün, 1987:56) Gazilerin kapısı her zaman açıktır, zengine ve fakire eşit muamele ederler. Zaten malını feda edemeyen biri canını da feda edemeyeceğinden böyle birinin gazi olması da mümkün değildir.

Allah'ın sevgili kulu olan gaziler, için gaza bir yaşama biçimidir. Farklı bir yaşamı hayal bile edemeyen gaziler, gaza için yaşadıklarını ve “şehit” olarak ölmek istediklerini her zaman vurgularlar. Alp tipi kendisi, ailesi ve soyu için savaşırken, gazi tipi inançları için savaşmıştır. Soyun yerini ümmet almıştır.

“Akıncı medeniyetinde” gördüğümüz “alp” tipinde; güç, kuvvet, kahramanlık ve cihangirlik gibi dışa dönük aktif bir ruh dinamizminin yerini, “ekinci medeniyetinde”; dayanışma, paylaşma, sevgi, hoşgörü, barış ve güven gibi kişinin gönül olgunluğunu ortaya koyan, daha az hareketliliği gerekli kılan, iç âleme, tefekküre ait dinî ve ahlaki temayüller almıştır. Özellikle İslamiyet’in kabulüyle birlikte ortaya çıkan veli tipi, yerleşik düzene geçişin geliştirdiği bir insan tipi olarak karşımıza çıkar. *Eren/veli tipinde; cihâd-ı ekber denilen titiz ve sürekliliği olan bir gönül terbiyesinde, nefsi tanuma, sıkı bir mücâdeleyle onun merhâlelerini aşma, bütün varlığı, dolayısıyla da insanlığı sevip, birliği ve barışı tesis etme, bununla da görünen âlemin ötesinde görünmeyen ebedî bir âlemlle münasebet kurma inancı ve özlemi vardır. (Araz, 2006: 35)”*

Türklerin yerleşik hayata ve tasavvufa adapte olmalarıyla birlikte alp ve gazi tiplerinin ardından “veli” ve “ahi” tipleri de tarih sahnesinde yerini alır. *“Türklerin, İslam medeniyeti dairesine girmesiyle beraber milletin sosyal hayatı değişmiş ve buna paralel olarak atlı bozkır medeniyeti, yerini şehir medeniyetine bırakmıştır. Türkler camii ve medrese çevrelerinde kütüphaneleri, şifâhaneleriyle meşhur kültür ve medeniyet merkezleri kurmuşlardır. Özellikle Anadolu Selçukluları ve Osmanlı devri*

dinî, askerî, fikrî, ilmî, siyasî, iktisadî tekâmülün hızla yaşandığı dönemdir. (Duran,2004:34)” Bu dönemde fethedilen ülkelerde İslami geleneği yayan ve manevi gücü temsil eden, veli tipi olmuştur. İslami geleneğe aykırı hareket eden maddi iktidarın sahiplerini uyarma ve doğruyu gösterme işleviyle de ön plana çıkan veliler halktan da büyük bir saygı görmüşlerdir. Maddi iktidarı temsil eden sultanlar öldükten sonra unutulurken halkın gönlünde iyilik, yardımseverlik ve manevi güçleriyle taht kuran veliler daima hatırlanmışlardır.”*Ömer Lütfi Barkan, bu veli ve dervişleri yeni bir dünyaya, yani diğer bir Amerika’ya gelip yerleşen halk yığınları için, içtimaî ve siyasî büyük bir rol oynamış büyük kahramanlar, bu hengâmeli devirde halkın içinden yetişmiş mümessil şahsiyetler. (Kaplan, 2005:110)*” olarak tarif eder.

Veli ve dervişlerin, hem sosyal hem kültürel hem de politik anlamda çok büyük etkileri olmuştur. Manevi yönlerine rağmen maddi medeniyetin gelişmesinde de büyük rolleri vardır. Çalışmaya önem veren veliler, halktan biri gibi yaşayıp kendi el emekleri ve alın teriyle geçinmeyi seçmişler ve çevrelerinde kerametleriyle tanınıp ilgi görmeye başlayınca yer değiştirmişlerdir.

Tarikatlerin bünyesinde gördüğümüz veli tipinin bizim kültürümüzdeki en büyük temsilcileri, tüm dünyayı ve çağları etkileme güçleriyle Mevlâna ve Yunus Emre olmuştur. Bu kişilerin isimleri etrafında olduğu gibi tüm veliler hakkında oluşturulmuş menakıbnâmeler ve tarikat kültürü araştırılırsa bu tipin özellikleri daha iyi anlaşılır. Biz burada bu tipin mücadelesinin dışa değil içe dönük olduğunu, az yemek, az uyumak ve az konuşmakla nefsinin terbiye ederek olgunluğa erişen bu kişilerin, “bir lokma bir hırka” anlayışına sahip olan ancak elini eteğini dünyadan tamamıyla çekmeyip çevresindekileri aydınlatan ve İslamiyet’in Türkler arasında yayılıp benimsenmesi aşamasında ve Türklerin yerleşik hayata ayak uydurmasında en büyük paya sahip olan kahramanlar olduklarını söylemekle yetineceğiz.

Ahi tipi de, Anadolu da kültürümüzün ve medeniyetimizin oluşmasında önemli bir rolü üstlenmiştir. Gaziler gibi cesur ve yiğit kişiler olan ahiler savaşa değil barışa gönül vermişlerdir. Bir nevi esnaf birlikleri olan ahi teşkilatlarına mensup kişiler gündüzleri işlerinde çalışıp, akşam kazandıklarını kendi seçtikleri şeyhlerine

vermişlerdir. Hep birlikte yiyip içen, eğlenen ve iyi birer Müslüman olan ahiler, ibadete olduğu kadar eğlenmeye de önem vermişlerdir. Türkülerle, oyunlarla ve semayla hoşça vakit geçiren ahiler yolcuların da koruyucusudurlar. Memleketlerine gelen yabancılara ve yolculara hamilik eden ahiler yaptıkları tekkelerde bir araya gelmişler ve misafirlerini de buralarda ağırlamışlardır. Ahi kardeşlerin şeyhlerine verdikleri kazançları sayesinde bu birlik devamlılık kazanmıştır. Ahiler, muhtaçlara ve darda kalanlara yardım ettikleri gibi bir tehlike söz konusu olduğunda da gözlerini budaktan esirgememişlerdir. Fütüvvetnâme adlı eserlerde ahilerin hayat görüşleri, inanışları, adapları, davranışları ve kıyafetleri hakkında bilgiler yer alır. Kaplan'a göre ahilerde; yiğitlik, ahilik ve şeyhlik olmak üzere üç mertebe bulunur. Bir nevi terbiye sistemi olan ahilik geleneği sayesinde toplum huzuru sağlanmıştır. İslamiyet sonrası erkeklerin teşkilatlanmaları yanında, kadınlarda alplik döneminde olduğu gibi sosyal hayatta bizzat yer almışlar ve faal olmuşlardır. *“Âşık Paşazade Tarihi'nde Gaziyan-ı Rum, Abdalan-ı Rum, Ahiyan-ı Rum ve Bacıyan-ı Rum olmak üzere dört gruptan söz edilir. Anadolu'da erkeklerin yanında kadınların da teşkilâtlandığını gösteren ana kuruluşlardan biri, Anadolu Bacıları'dır. Köprülü, yüz bin kadar silahlı ve cengaver Türkmen kadınının bu teşkilâtı kurduğunu söylemektedir. (Köprülü, 1981:159) Anadolu Bacıları, zamanında şehir, köy ve uçlarda mühim hizmetler görmüş ve Anadolu kadınlarını eğitmişlerdir. Bu kadınlar annelik, iyi bir eş ve kardeş olmaktan başka misafirperverlik ve askerî faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Ayrıca Anadolu'nun iktisadî hayatına da katkıda bulunan bu kadınlar, 12. yüzyılda Orta Asya'dan Batıya hareket eden Türk boylarına ev sahipliği yapmışlardır. (Duran, 2004:36)”* Bacıyan-ı Rum mensuplarının 13. yüzyılda Moğol saldırılarına karşı Kayseri'nin savunmasına katılıp bizzat kahramanca savaştıkları da bilinmektedir. Bütün bunlar kadının, sosyal hayatta ne kadar etken olduğunu ve faaliyetleriyle Anadolu'da yeni bir medeniyetin oluşmasında rol aldıklarını da göstermektedir. Halk arasında kadının rolü erkekle eşdeğer olduğu gibi kadınlar yönetimde de söz sahibi olmuşlardır. Hayatın her cephesinde rol alan Selçuklu hatunları hakkında eldeki bilgiler, bu hanımların zekâları, güzel üslûpları, adaletleri, halkı sevmeleri, akıllı olmaları, iyi huyları, cesur ve hükümdarlık için gereken bütün üstün vasıflara sahip birer savaşçı oldukları yolundadır.

Bu noktada hem gerçek hayatta savaşan hem de en büyük düşman olarak gördüğü nefesine hükmetmek için kendi içindeki savaşı sürdüren bir karma insan tipi ortaya çıkmıştır ki Osmanlı'yı vücuda getiren model de budur. "Alperen" adını verdiğimiz bu insan tipi içinde, ahlak ve karakter ön plandadır. Halkın örnek aldığı bu insanlar, her zaman edep ve terbiye timsali olmuşlar: kahramanlığı, savaşçılığı ve cesareti, ruh dengesi ile birleştirmişlerdir.

İslamiyet sonrası dönemin diğer bir kahramanı da "âşık tipi"nde karşımıza çıkar. Yerleşik medeniyete ve İslamî kültür çevresine dahil olduktan sonra alp ve gazi tipinin dinamik yapısının dışında toplumun durağan bir yapıya sahip olduğu da görülür. Toprağa ve tabiata bağlılık sebebiyle oluşan bu pasif yapı, âşık tipini oluşturmuştur. Edebî eserlerimizde "Mecnun" gibi sevdiği için çöllere düşen ancak pasifize olmuş kahramanlar olduğu gibi diyar diyar sevgilisinin peşinde dolaşan ve ona kavuşmak için birçok maceraya atılan âşık tiplerde vardır. Bu eserlerde kadının tamamıyla pasif olduğu ve bir aşk ve haz aracı olarak görüldüğü söylenebilir. Kays, sevdiği uğruna mecnunluğu kabullenip sonunda Leyla'yı tanımayarak Allah'a ulaşırken bir iç yolculuğu yapmış olur. Ancak veli tipinden tarikat bağlantısı ve mürşidinin olmayışıyla ayrıldığı gibi çıkış noktasının reel bir sevgili oluşuyla da ayrılır. Kerem, Ferhat gibi âşık kahramanlar ise sevdikleri uğruna mücadeleler verirler. Fırsat bulduklarında sevdiklerinden kâm alsalar da kavuşmadan ölümü tadarlar. Mecnun bir erkeğe yaraşan irade gücünden yoksunken Kerem, bu güce sahiptir. Mecnun'dan farklı olarak Kerem dünyevi ve şahsi mutluluk peşinde koşan ancak bazı sosyal engeller yüzünden amacına ulaşamayan bir insandır. Bu iki tip, sevdikleri uğruna parayı, iktidarı ve mevkilerini terk etmeleri bakımından ise benzeşirler.

Batı medeniyetinin etkisi altına girdikten sonra ise hem toplumda hem edebiyatta yeni bir tip olan "aydın tipi" karşımıza çıkar. Tanzimatla birlikte bilime ve tekniğe verilen büyük önemin doğurduğu aydın tipi daha önceki dönemlerde yüceltilen alp ve veli tipinden birçok yönüyle ayrılır. Mehmet Kaplan bu tipe "yeni aydın tipi" adını vermektedir. Zira Tanzimat öncesinde de bir aydın/münevver sınıfı bulunmaktaydı. Ancak bizdeki aydın tanımı Batıdaki entelektüelin karşılığını vermiyordu ve belli bir sınıfın tekelindeydi. Osmanlı'daki ilmiye, kalemiye ve seyfiye sınıflarına mensup olanlar aynı zamanda aydın/münevver olarak görülmekteydi.

Bunların yanı sıra tekke ve dergah mensupları da tasavvuf terbiyesi içinde yetişerek, devletin bürokratik yapısı dışında oluşmuş bir aydın sınıfı temsil etmekteydi. Bu gurupların ortak özelliği eğitilmiş oluşları ve düşünce yönüyle topluma yön vermeleriydi. *“Kültür tarihimizde fikir yönüyle toplumda kendini kabul ettirmiş kimseleri ifade için âlim, mütefekkir, mütebahhir, molla, ulema, şeyh, derviş, hoca, bahir, allame, hakim, ârif, efendi, güzide, müstağrib, kalem erbabı, kalem efendisi, edip, bilgin, okumuş adam, büyük adam gibi kelimeler kullanılmıştır. Fakat bunların hiçbiri entelektüel anlamı vermediğinden, buna karşılık gelmek üzere önce “münevver” ve daha sonra da “aydın” ile “idemmen” kelimeleri kullanılmaya başlanır. (Balçı, 2002: 21-22)”*

Bizde aydının tanımını yapmak oldukça güç bir iştir. Zira bu konuda birçok farklı yaklaşım vardır. Kılıçbay’a göre bizdeki Osmanlı aydın sınıfının fikir üretimiyle bir ilişkisi yoktur. Bu sınıf var olan bilgiyi öğrenir ve aktarır. Batılı aydın ise fikir üretimi yapar. Bu sebeple gelenekten gelen değerlerimize bağlı olanlara münevver, ülkenin ve insanların problemlerine dikkatleri çekerek, çözüm üretmeye çalışanlara ve tenkitçi bir anlayışa sahip olanlara, Batıdaki entelektüelin karşılığı olmak üzere aydın denilmelidir. (Balçı, 2002:21-22)”

İncelememizin konusu gereği edebiyatımızda oluşturulmuş tiplere baktığımızdan, edebî eserlere çok da yansımaya da Osmanlı’da bir aydın/münevver sınıfının olduğunu ancak Tanzimat romanlarındaki aydın tipiyle büyük farklılıklar gösterdiğini belirtmeliyiz. Asıl konumuz Tanzimat Dönemi ve modernleşmenin getirdiği yenilikler olduğundan eski aydını değil Kaplan’ın tabiriyle “yeni aydın tipi” incelemeye çalışacağız. Bizde Tanzimatla başlayan süreçte oluşturulmaya çalışılan aydın tipinin tanımını en geniş şekliyle Mehmet Kaplan yapar:

“...Bu manada aydın, sadece muayyen bilgilere sahip bir kimse değil, düşünceyi bir çeşit itiyat hâline getiren, hiçbir şeyi peşin olarak kabul etmeyen, her şeyin aslını araştıran bir şahsiyettir. Muayyen bir ideolojiyi ve hayat görüşünü kafasına şapka gibi geçiren ve onu hakikatin ta kendisi zanneden bir insan bizce aydın değil, bir nevi portmantodur. Descartes’ın metodik şüphesine sahip olmayan bir kimse kelimenin gerçek manasıyla düşününen insan değildir. Onun muayyen bilgileri ve

inançları olabilir, fakat o, bu bilgi ve inançların efendisi değil, kölesidir. Aydın, karşılaştığı her meseleyi yeniden soran insandır. Fikirler, üzerinde düşünülmeyince basmakalıp hâle gelirler; bir nevi batıl inanç şekline girerler. Aydın, başkalarından önce kendi kendisine karşı hür olan insandır, onun için hakikat en üstün kıymettir. Bunun içindir ki o insan, fikirleri menfaat, propaganda, mevki, prestij değil, hakikat zaviyesinden ele alır. (Balcı, 2002: 25)”

Kaplan'ın yaptığı bu tanım Tanzimat romanlarında incelediğimiz ve aydın tipinin temsilcisi olan kahramanlarda gördüğümüz birçok özellikle örtüşmektedir. Aydın tipinin, en önemli özelliği dil bilmesidir. Zira bildiği diller sayesinde her türlü bilgiye erişmesi mümkün olmaktadır. Osmanlı'daki bilim ve teknik alandaki geri kalmışlığın sonucu olarak ilmi eserlerin sayısı da çok azdır. Yabancı dil bilen aydınlar ise bilgiye asıl kaynağından ulaşma fırsatını yakalamış olurlar. Ayrıca Batıdan aldıkları her şeyi tenkitsiz kabul etmek gibi bir anlayışa da sahip değillerdir. Onlar okuduklarını akıl süzgecinden geçirerek, kendi değerleriyle örtüştürdükten sonra kabul ederler. Bu yönleriyle sentezci bir yapıya sahiptirler.

Dürüst, uyanık ve cesur olan aydın tipin temsilcisi roman kahramanları Osmanlı'nın ve İslamiyet'in Batıya karşı savunuculuğunu da üstlenirler. Bunun yanı sıra önemli bir özellikleri de kadına verdikleri değerdir. Kadının toplum içinde erkekle eşit haklara sahip olması ve eğitim alması için mücadele ederler.

Doğunun tecrübesiyle, Batının tekniğini harmanlamayı amaç edinen Tanzimat aydınları, insan iradesine inanmışlardır. Aklın ön plana çıktığı bu dönemde toplum düzeninin kanunlara dayanması amaçlanmış ve hürriyet fikrine sahip bir tip ortaya çıkmıştır. Çalışmayı en yüksek değer olarak kabul eden bu tip vatanına da sonuna kadar bağlıdır.

Türk Tarihi ve Edebiyatı, geçirmiş olduğu medeniyet değişimleri neticesinde birçok farklı tipe yer vermiştir. Devrin ihtiyaçları ve yönelimleri doğrultusunda oluşan alp, gazi, veli, ahi, âşık tipi gibi tipler önce toplumda yer almış ardından edebî eserlere konu olmuştur. Ancak değişimin devlet eliyle yapıldığı Tanzimat Döneminde durum farklıdır. Tanzimat'ın aydın tipinden önceki bütün tipler devirlerinin yaşantısı sonucu

ortaya çıkmışken aydın tipi yüzünü Batıya dönen Osmanlı devlet idaresince desteklenmiştir. Önceleri edebî eserlerde boy gösteren aydın tipin daha sonradan sokaktaki örnekleri görülmeye başlanmıştır. Modernleşme sürecinin devlet eliyle halktan kopuk olarak yürütülemeyeceğinin anlaşılmasıyla yazarlarımız halka roman ve diğer edebî türlerle ulaşan yeni bir insan tipini sürekli işlemişlerdir. İşlevi gereği karakter değil tip oluşturan yazarlar, topluma örnek olacak tipler oluşturma yoluna gitmişlerdir. Murat Belge'ye göre "bu dönemde sorun, sadece tip değil olumlu tip yaratmaktır. (Belge, 1998:21)" İşte biz de, çalışmamızı bu olumlu tiplerin incelenmesi, tasnif edilmesi ve ortak özelliklerinin tespiti üzerine bina etmekteyiz. Modernleşmenin ve Tanzimat Döneminde etkisi altına girilen Batılı akımların, özellikle romantizmin gereği olarak ideal olanın peşine düşen romancılar, başta bu dönem içinde oluşturulan aydın tipi olmak üzere birçok yeni ve eski tipi kendi ideal ölçütlerine göre eserlerinde işlemişlerdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 1. TANZİMAT ROMANINDA İDEALİZE TİPLER

Tanzimat romanlarında öne çıkan tip, bu devrin ideal insanını temsil eden “aydın tipi” olmuştur. Girişte edebiyatımızın dönemlerine göre oluşturulan tipleri incelerken aydın tipi ayrıntılı bir şekilde tanıttık. Bu bölümde ise romanlarda nasıl işlendiğini inceleyeceğiz. Aslında bu dönem romanlarında; destan döneminin “alp tipi” ve ona benzeyen “yiğit tipi”, romantizm akımının etkisiyle oluşturulmuş romantik tip, aydın tipi yetiştirecek olan “ebeveyn tipi” dışındaki bütün tipler, Tanzimat Döneminin ideal insanı olan “aydın tipi”yle özellikleri açısından benzerlik gösterir. Örneğin “ideal bilim insanı tipi” başlığında incelediğimiz Suphi ve Hicabi, aydın tipi başlığı altında da incelenebilirdi ve bu yanlış olmazdı. Ama o zaman bu iki kahramanın bilim adamı özelliklerini yeterince vurgulama olanağı bulamazdık, aydın tipin içinde erirlerdi. Bu sebeple bazı kahramanları farklı başlıklar açarak inceledik. Ayrıca kadın tipleri de yetişmeleri ve romanlardaki işlevleriyle “ideal eş tipi” ve “çalışan kadın tipi” başlıklarında incelemeyi uygun bulduk.

1. 1. 1. İdeal Aydın Tipi

Tanzimat Dönemi, kültürümüzün etkisine girdiği yeni bir medeniyet dairesi olan Batı medeniyetinin bir yandan tanındığı, bir yandan da tanıtıldığı bir dönem olmuştur. Dönem yazarlarının en başta gelen amacı, bu yeni medeniyet ve kültür dairesinde halkı eğitmek ve yeni bir nesil yetiştirmektir.

Dönemin yazarları halkı eğitmek için kendilerince ideal olarak çizdikleri tipleri romanlarında anlatmışlardır. Topluma yüksek idealler, örnek şahsiyet tipleri gösterilmiş ve Batıya yönelişin bu sancılı dönemlerinde oluşturulan ideal tiplerin doğrultusunda gençlik; iyiye, güzele, doğruya ve mertliğe yönlendirilmiştir. Zaten

Türk Edebiyatının farklı dönemlerinde farklı tipler sürekli olarak ön planda olagelmiştir. Atlı-göçebe kültürün Alp tipi, İslamiyet’le birlikte yerini Gazi ve Veli tipine bırakırken, Tanzimatla beraber bu tiplerin de bazı özelliklerini bünyesinde taşıyan bir “aydın tipi” ortaya çıkmıştır. Bütün bu andığımız tipler daha önceki bölümde de belirttiğimiz gibi, dönemleri içinde, yaşanılan devrin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiştir.

Tanzimat Döneminin özlenen insanı olan “aydın tipi” bu dönemde eser veren hemen hemen bütün romancılar tarafından ele alınan bir tiptir. Dönemin en çok eser veren ismi, Ahmed Midhat Efendi, neredeyse bütün romanlarında aydın tipine yer vermiştir. Onun dışındaki romancılar da yazmış oldukları romanlarda yine aydın tipini ön plana çıkarmayı halkı yönlendirmek adına önemsemişlerdir.

Ahmed Midhat, bütün romanlarında Batılı eğitimle geleneksel eğitimi birlikte almış, iki kültürü de özümsemiş ideal tipleri ele almıştır. Bu tipler kimi zaman karşılıklarına çıkarılan hasım gücü temsil eden dejenere Türk tiplerle, kimi zaman da özellikle konusu Avrupa’da geçen romanlarında gerçekten Batılı olup da ahlaken bozuk tiplerle karşılaştırılarak ve üstünlükleri ortaya konularak işlenmişlerdir.

Yeni aydın tipinin en önemli özelliklerinden biri, düşüncelerinde Batıyı örnek alması, akıl ve mantığa önem vermesidir. Maddi imkânsızlıklar içinde bile en iyi biçimde eğitim almayı, her fırsatta okuyup yeni şeyler öğrenerek kendilerini geliştirmeyi başarırlar. En önemli vasıflarından biri de çalışmaya verdikleri büyük önemdir. Bu tipin erkekleri önce ilim tahsili için sonra da para kazanmak için çok çalışırlar. Bu tipin kadınları da çalışkandırlar. İlim tahsilinin yanında bir kadının sahip olması gereken el becerilerinde de yeteneklidirler. Hem asli görevlerini aksatmamak hem de ilim tahsil etmek için onlar da çok çalışırlar. Tanzimat romanlarında sosyal hayatta çalışan kadın tipine nadir de olsa rastlanabilmektedir. Onlar da aydın tipin özelliklerine sahiptirler. Ancak bu tipler, “Çalışan Kadın Tipi” adıyla ayrı bir bölümde ele alınacaktır.

Tanzimat romanının aydın tipleri mutlaka en az bir yabancı dil bilirler ve bu dil de genellikle Fransızcadır. Bu tipin özelliklerini taşıyan erkeklerinin çoğu

yurtdışında eğitim görme imkânına sahip olmuşlardır. Yurtdışında eğitim göremeyenler de bir şekilde Avrupa'yı görme fırsatına kavuşmuşlardır. Kadınları ise Batılı eğitim metotlarıyla ve özel hocalarla yetiştirilmişlerdir. Müzik konusunda da eğitilirler, genellikle piyano çalarlar. Aydın tipi, olarak sınıflandırdığımız roman kahramanlarının düzenli eğitim alanları da, düzenli eğitim fırsatı olmayıp kendi imkânlarıyla yetişenleri de, içinde yaşadıkları toplumun örf ve adetlerinden uzaklaşmazlar. Aydın tipinin kadını da erkeği de asla kendi toplumuna yabancılaşmaz. Onlar için Batı, ilmi alandaki gelişmişliğiyle ön plandadır; yoksa bu kişiler ahlaken bozuk bir yapının bütünüyle takipçisi ve temsilcisi değildirler. Kendi kültürel değerlerine sonuna kadar bağlı kalarak her iki medeniyeti kişiliklerinde birleştirmiş “sentezci tipler” olarak karşımıza çıkarlar. Onların bu üstün özelliği Batılılarca takdir edilir. Böylece dönemin yazarları oluşturdukları bu aydın tipleri Batı kültürünün bizzat temsilcisi olan kişilere onaylatmış olurlar.

Tanzimat romanlarında sıkça karşılaşılan Müslüman-Hıristiyan evlenmeleri, yurtdışına yapılan iş ve eğitim amaçlı seyahatler, Müslümanlığı kabul eden Hıristiyan genç kızlar ve kurulan ticari ilişkilerdeki temel yönelimler genel itibariyle iki medeniyetin birleşmesi, yani, sentez idealine hizmet etmektedir. Ancak bu iki medeniyetin birleşmesiyle oluşan sentezci tipler hep Doğu medeniyeti lehine bir terkip içinde verilmiştir. Bütünüyle Batılılaşmak eleştirilmiş, alaya alınmışken, tamamıyla Doğulu kalmak da geri kalmışlığın, gelişmemişliğin sebebi sayılmıştır.

Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus, dönem romancılarının kahramanlarını tanıtmaya ailelerinden başlamış olmalarıdır. Zira, aile terbiyesi bütün Tanzimat aydınları için çok önemli bir konu olmuştur. Osmanlı terbiyesi ve değerlerinin ailede verilmemiş olması alafranga züppe tiplerinin ortaya çıkması üzerinde belirleyici etken olarak ele alınır. İdeal olarak çizilen tiplerin ise, ailelerinden geleneksel bir terbiye aldığı görülmektedir. Aile konusunda dikkati çeken diğer bir husus da, bu gençlerin çoğunun küçük yaşta anne veya babalarını kaybetmiş olmalarıdır. Çoğu kahraman küçük yaşta babası öldüğünden annesinin geleneksel terbiyesinde maddi imkânsızlıklar ve sorumluluk duygusu kazanmış bir biçimde yetişmiştir. Jale Parla'ya göre, diğer Tanzimat romancılarından farklı olarak Ahmed Midhat, babasızlığın kahramanlar üzerindeki olumsuz etkilerini değişik alternatifler geliştirerek siler.

“Ahmed Midhat’ın romanlarında sağlam bir İslami terbiye çocuklukla babasızlığı telafi eder; karışıklık, Avrupalılaşmak uğruna kafası karışmış babalarla bu kültür arasındadır. Böyle bir yapı, babasızlığa bulunmuş oldukça pratik, sağduyulu bir çözümdür ve Ahmed Midhat’ı babasızlık tehdidini trajik gören diğer Tanzimat yazarlarından ayırır. (Parla, 1993:30)” diyen Jale Parla’ya göre, Osmanlı devlet idaresinin zayıflamasıyla baba konumunda bulunan padişahın da otoritesinin sarsılmış olması ve kaybedilmiş bir babanın arayışı içindeki romancılarımızın vesayet yüklenmek zorunda kalışları bu dönemdeki eserlere babasız yetişen çocuk imajıyla yansımıştır. İmparatorluğu tekrar diriltmek isteyen aydınlar da aslında halkı eğiten baba rolünü üstlenmişlerdir. Süleyman Nazif, “Bizi yaratan Allah, yetiştiren de Namık Kemal’dir” derken dolaylı bir biçimde de olsa bu gerçeği vurgulamış sayılır. Gerçekten de *“Namık Kemal Tanzimat yazarları içinde bir baba figürü oluşturmuş ve onu izleyenler kendi babalıklarında da rol modeli olarak Namık Kemal’i benimsemişlerdir. (Parla, 1993:54)”*

Namık Kemal’in Tanzimat Dönemi için baba imajını taşıması gibi, aslında her yazar da kendi yazdığı metnin babası konumundadır. Metne ve oluşturduğu kahramanlara karşı nasıl bir baba olacağı da yazarın kendi inisiyatifindedir. Ahmed Midhat dışındaki Tanzimat romancıları için babanın yokluğu, daima korkulan bir durum olmuş ve babasız yetişen çocuklar yanlışa düşerek mahvolmuşken, Ahmed Midhat’ta bu durum daha farklı olmuştur. Yazar, babasını genç yaşta kaybetmiş olmanın yanında; zaten hayatta iken de baba ilgisinden mahrum kalmış olduğu için kendisinden izler taşıyan ideal kahramanlarını da babasız büyütülmüştür, demek yanlışa bir çıkarım olmaz.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Ahmed Midhat’ın oluşturduğu ideal kahramanlar, geleneksel terbiye ile yetişmiş oldukları ve ailenin sorumluluğunu omuzlarına almış buldukları için tökezlemeden hayatta başarılı olmuşlardır.

Tanzimat yazarlarının en önemli izlek olarak kabul ettikleri kolektif duygu, kendilerini, edebiyat düzeyinde topluma hakim olan fikriyatın ve ideolojinin sözcülüğüdür; *“Tanzimat yazarlarının şöyle bir normatif öncelikler sıralamasına bağlı*

kaldıklarını söyleyebiliriz: Yenileşme hareketinin temelini Doğunun ahlaki ve kültürel boyutlarıyla Doğunun dünya görüşü oluşturmaktadır; bu dünya görüşünün bekçisi toplum düzeyinde padişah, aile düzeyinde baba, edebiyat düzeyinde yazardır. Tanzimat gibi mutlak otoritelerin zaafa düştüğü süreçlerde, dünya görüşü hâlâ mutlakçı olmakta devam ediyorsa yazara babalık görevi düşer. Her Tanzimat yazarının içinde bir ‘mürebbi-i efkâr’ gizlidir; her satır ‘nazende tıfl’ın terakkisi içindir.(Parla, 1993:19)” diyebiliriz.

Tanzimat romanlarındaki ideal kahramanların önemli ekseriyetini orta sınıf insan tipi teşkil eder. Asaletleri, mevkileri, zenginlikleri bulunmamaktadır; fakat çok çalışarak önce kendilerini çok iyi yetiştirirler, sonra da ailelerini maddi anlamda refaha erdirmeye sosyal ve kültürel statülerini ciddi manada geliştirirler. Dönemi aydınlarının ya da yazarlarının bu türden bir sosyal statü gelişimini sık sık vurgulamalarının altında yatan temel sebep, sıradan bir kişinin bile çok çalışmak suretiyle büyük işler başarabileceği olgusunu toplumun bilinçaltında uyandırma, çabası olarak görülebilir.

Tanzimat romanlarındaki ideal tipler, Osmanlının ve Doğu ahlakının hem temsilcisi, hem de savunucusudurlar. Dış görünüşleri, hâl ve hareketleri ve nezaketlerinin yanında, bilgi birikimleri ve kültürel donanımlarıyla bir Batılı gibi algılanırlar; ancak cesaret, güzel ahlak ve ölçülü hareketleriyle Batılı insan formundan ayrışır ve bu form karşısında üstün bir konuma yerleşirler. Bilhassa “kadın varlığı” karşısındaki davranışları daima nezaketle örülüdür ve edeple süslüdür. Bu sebeple, bu üstün meziyetler sayesinde Batılı kadınları kendilerine âşık ederler. Ancak kahramanlarımız, hiçbir şekilde bu durumdan faydalanmaya çalışmazlar. Böylece bu tavırlarıyla, Batılı genç kızların gözünde daha da büyür, ululaşırlar. Bu tipin kadınları ise, bedenlerini ve kişiliklerini iffet duygusu etrafında sıkıca kenetlemiş birer motif olarak karşımıza çıkarlar. Evlilik öncesi aşk ilişkisi yaşayanına rastlanmaz. Ahmed Midhat’ın eserlerinde görülen Hıristiyan aydın kadınları da, genelleme yapılmamakla beraber, iffetlerine düşkünlükleriyle kendi toplumlarındaki genel kadın algısından ayrılırlar. Zaten yazarın gönlü de, bir kadın olarak ideal tavırlar sergileyen bir kahramanın Hıristiyan olarak kalmalarına el vermediğinden olacak ki; eserin akışı içerisinde bunların dinî ve kültürel mensubiyetlerine müdahale eder. Bu ideal

kadınların ya sonradan Müslüman bir babanın kızı oldukları anlaşılır ve İslamiyet’i kabul ederler; ya da Müslüman bir gence âşık olup evlendikten sonra Müslüman olurlar. Bu duruma bakarak, yazarın bu tarzının toplumsal algılayış biçimiyle zıtlaşmama çabasının bir ürünü olduğunu savunmak yanlış olmayacaktır.

Ele aldığımız romanlardaki aydın tiplerini tanıtmaya ve bunların çeşitli özellikleri konusunda tespitlerde bulunmadan önce, aydın tipinin temsilcisi olan erkeklerin ve kadınların ayrı ayrı ele alındığını belirtmek gerekir. Bu ayrımın sebebi, aydın kadınların devrin şartları gereği sosyal hayattan uzak oluşları sebebiyle kendilerini tam anlamıyla ifade etme fırsatını yakalayamamış olmalarıdır. Tanzimat yazarları, aydın kadınları sathi bir biçimde anlatmakla yetinmişler ve böylece kadını dar bir çerçevede yansıtmışlardır. Bununla beraber, en çok vurguladıkları nokta, daha önce de belirttiğimiz gibi, kadınların namuslarına düşkün, ahlaklı ve eğitilmiş olmalarıdır.

Tanzimat romanında aydın tipinin ilk örneği Ahmed Midhat Efendi’nin Felâton Bey’le Râkım Efendi adlı romanındaki Râkım tiplemesidir. Bu romanda okuyucu, alafranga züppe tip Felâton Bey’le Batı ilmine vâkıf, kendini yetiştirmiş, ancak geleneksel Doğu kültürüne de sırt çevirmemiş Râkım Efendi’yi tanır. Orhan Okay’a göre Râkım Efendi, Ahmed Midhat’ın daha sonraki romanlarında da göreceğimiz Doğu ahlak ve geleneğinde yetişmiş, Batı kültürüne sahip, ideal erkek karakterlerinin öncüsü konumundaki bir prototiptir.

Râkım Efendi ve Felâton Bey’in hem düşünceleri, hem de düşüncelerine bağlı olarak eylemleri roman boyunca çatışma hâlinindedir. Felâton Bey, çoğu zaman kendisini gülünç duruma düşürür. Râkım’ı küçük düşürmeye çalışırken hep kendi cehaletini açığa vurur; böylece Râkım Efendi’nin üstünlüğünü daha da belirginleştirmiş olur. “*Ahmed Midhat Batılılaşmayı yanlış anlayan Felâton Bey’in karşısında doğru anlayan Râkım Efendi’yi koyarak, kendisi için az çok ideal sayabileceğimiz bir Osmanlı efendisi çizer... (Moran, 2000: 39)*” “*Bu iki tipin Tanzimattan sonra Türkiye’nin içine girdiği medeniyet değişimiyle çok sıkı ilgisi vardır. Felâton Bey Batıyı sathî şekilde taklit eden insanların örneğidir. Râkım ise Mithat Efendi’nin bizzat kendisinin olmağa çalıştığı “Yeni Türk tipi”dir. Yetişme*

tazından da anlaşılacağı üzere, Râkım, eski Türk cemiyetinin hâkim tipleri olan gazi, mistik ve rahatına düşkün kalem efendisi tipine benzemez.

Râkım, Mithat Efendi'nin gençliğinde aralarına karıştığı ve daha sonra ayrıldığı bir Jön Türk de değildir. O çalışmayı, para kazanmayı ve dünya da mesut olmayı gaye edinen Avrupalı burjuva tipini hatırlatır. Böyle olmakla beraber, Râkım Efendi tam bir 'Osmanlı'dır. Ağırbaşlı, görgülü, efendi, şahsiyetini muhafaza eden, Avrupalıların bile kendisine karşı saygı duydukları bir Osmanlı. (Kaplan, 1997:101)"

Râkım Efendi, babadan kalma küçük evinde, yazarın tabiriyle kümesinde, dadısı Fedai Kalfa ile beraber yaşamaktadır. Bir yaşındayken babası ölen Râkım'ın annesi ve dadısı büyük maddi imkânsızlıklar içerisinde yetiştirmişlerdir. Râkım'ı yetiştiren vakar sahibi bu iki insan, Râkım'ın terbiyesinin ve güzel ahlakının da esas kaynağı olarak verilmiştir.

Önce taş mektebe, ardından Valide Rüştüye Mektebi'ne giden Râkım, on altı yaşında okulu bitirip kendisini Hariciye Kalemî'ne kabul ettirir. Gece gündüz çalışarak kendisini en iyi şekilde yetiştirmek için çabalayan Râkım'ın bu arada annesi ölür. Bütün sorumluluğu üstüne alan dadısı Fedai Kalfa, "Genç çocuktur, parasız kalmasın." diyerek ona harçlık verse de Râkım'ın o paraya ihtiyacı yoktur. Zira onun bir günü romanda şöyle tarif edilir:

"Sabahleyin Süleymaniye'ye medreseye gidip saat dördte oradan çıktıktan sonra Kaleme, ba'de Kalemde aldığı Fransızca dersini takviye ile beraber bu esnada bir kat daha ileriye gitmek için Galata' da bir hekime giderek akşam saat birde hanesine gelen ve ba'de ta'am Kazancılar mahallesinden Beyoğlu'na çıkıp yine Hariciye Kalemî'nde refiki bulunan bir Ermeniye Türkçe okutmak ve bu hizmete mukabil onun birçok Fransızca kitaplarını karıştırmak ile geçinen bir çocuğa paranın ne lüzumu kalır? (Ahmed Midhat, 2004:36)"

Râkım, tatil günlerini bile bir Ermeni dostunun kütüphanesinde geçirir. Dört yıl süreyle eğitimine bu şekilde devam eden Râkım Efendi, gayretleri sayesinde Arapçadan sarf, nahiv, risale-i erbaa ve şerhleri, mantık, hadis, tefsir, fıkıh...;

Farsçadan Gülistan, Baharistan, Bostan, Pend-i Atar, Hafız ve Saib'i okur. Bunlar klasik Doğu tahsili çerçevesindedir. Bu arada Batı ilimlerine de vâkıf olur. Fransızcası mükemmeldir. Galata'daki doktor dostundan hikmet-i tabiiye, kimya, teşrih, menâfiü'l-âzâ, Ermeni dostunun kitaplığından da coğrafya, tarih, hukuk, devletler hukuku öğrenir. Okuduğu Fransızca edebî eserin de haddi hesabı yoktur.

Râkım'ın bu çalışmaları, sonunda meyvesini verir. İlk kazancı Fransızca bir kitabın tercümesinden aldığı yirmi altındır. Râkım, kendisini mutluluktan ağlatan bu kazancını tümüyle dadısının önüne koyarak yüce gönüllülüğünü de ortaya koymuş olur. Râkım'ın ilk kazancının kalemle olması da manidardır. Zira Tanzimata gelinceye kadar ideal insan tipi olan alp ve gazi tiplerinin kılıcı vardır. Kendilerini ve değerlerini kılıçla savunurlar. Aydın tipinin ise elinde kılıç değil, kalem vardır. “Kılıç” ve “kalem” fenomenleri, Kaplan'a göre, Şinasi'nin ilk aydın tip sayılan Mustafa Reşit Paşa'yı överken kullandığı ve ısrarla tekrar ettiği iki kavramdır. Tanzimat romancılarının oluşturduğu aydın tiplerinin çoğu da aynı zamanda yazar-çizer takımındandır. Mesleği yazarlıkla ilgili olmayanların bile yazma konusunda çok yetenekli oldukları gözlemlenir.

Râkım'ın bu ilk kazancının ardından devamı da gelir. Gazetelere yazılar yazarak, kitap çevirileri yaparak, edindiği ecnebi dostlarının işlerine yardımcı olarak kazancını sürdürür. Birkaç yıl süreyle bu şekilde çalışan Râkım Efendi, ayda otuz altına kadar kazanmaya başlar. Günün yedi saatini uyku, yemek ve dinlenmeye ayırırken, geri kalan on yedi saati sürekli çalışarak geçirir. Aydın tipinin ortak özelliklerinden biri olarak belirttiğimiz çalışmaya verilen önemi, Râkım'ın bir gün boyunca çalışmaya ayırdığı zaman ortaya koymaktadır. Râkım, çok çalışmasının sonucunda elde ettiği kazancıyla evini en iyi şekilde dayayıp döşediği gibi, çok iyi bir kütüphane de kurar. Ayrıca, dadısına yardımcı olsun diye satın aldığı Canan isimindeki cariye de çok iyi davranır. Dadı da, o da Canan'a evin kızımıymış gibi muamele ederler. Zaten Tanzimat romanlarında esirlere iyi davranan tipler idealize edilirken, onlara kötü davranan tipler de sürekli yerilir ve hasım güç olarak gösterilir.

Râkım'ın öğretmenlik yönü de bulunmaktadır. İngiliz Ziklas Ailesinin kızlarına Türkçe dersler vermektedir. Kendine has bir öğretim metodu kullanır. Hatırlanmalıdır ki, Ahmed Midhat da gerçekte Türkçe öğretim metotları geliştirmiş bir hace-i evveldir.

Ders verdiği Can ve Margret, Râkım'a âşık olurlar. Hatta Can, bu aşktan verem olup yatağa düşer. Mister Ziklas, kurtuluşu için kızını ve servetinin yarısını Râkım'a teklif etse de Râkım için böyle bir teklif adeta hakarettir. Canan'ı severken, değil para için, Can'ın kurtulması için dahi, böyle bir iki yüzlülüğü asla düşünemez. Râkım'ın bu tavrı onun romanın başından beri anlatılan güzel ahlakının, tok gözlüğünün ve mertliğinin bir göstergesidir. Ancak bütün bu iyi özelliklerinin yanında sonuçta Râkım da bir insandır ve melek değildir. Arada bir rakı için Râkım, piyano hocası Yozefino ile gizli bir ilişki içindedir. Ahmed Midhat bu durumu şu şekilde savunur:

“Evet efendim! Biz burada bir meleğin ahvâlini tasvir etmiyoruz dedik. Namusunun muhafazasını bilir, insan gibi yaşar. Gerçekten alafranga ve alelhusus zamanımızda yaşayan bir genç adamın hakikat-i ahvâlini tasvir ediyoruz. O akşam Râkım'ın bulunduğu mevkide bulunup da perhizkârlık edebilecek bize bir delikanlı daha gösterebilerseniz, bu hikâyeye onu derc ederiz. Saman altından su yürütmek ve karda gezip de izini belli etmemek Râkım kadar akli başında delikanlıların kârı olup bu hâllerin aksi bir hâl ararsanız onun misalini dahi Felâtun Bey'de bulacaksınız. (Ahmed Midhat, 2004:59)”

Her ne kadar yazar Râkım'ı bu ilişkide savunsa da Yozefino ve Râkım ilişkisi, kendine hakim olamamaktan kaynaklı bir gecelik bir ilişki değildir. Beyoğlu'na her gidişinde -ki haftada en az bir kere- Yozefino'yu ziyaret eden Râkım onunla birlikte olur. Bu arada Canan'a karşı aşk hisleri beslemeye başlayan Râkım, Canan'la birbirlerine aşklarını itiraf ettikleri gece Canan'a el sürmez. Zira, Yozefino ve Canan ilişkilerini bir arada sürdürmeyi uygun görmez. Tanpınar'a göre Râkım Efendi, “Kitaba uydurulmuş ahlak” tır. Ahmed Midhat'ın kendisinden izler taşıyan Râkım'ı bütünüyle mükemmel olarak çizmemesinin sebebi, ilk gençlik yıllarında eğlenceye ve kadınlara düşkünlük göstermesiyle ilgili olabilir. Belki de bu yüzden Râkım da, Râkım'dan sonra gelen ideal erkek kahramanları da hep insanî zaafı ile çizilirler. Ancak bu konuda o kadar ustadırlar ki “karda gezip izlerini belli etmezler”. Aslında

yazara göre olması gereken de budur. Eserlerinden edindiğimiz izlenimler doğrultusunda diyebiliriz ki, Ahmed Midhat'a göre bir erkeğin metresinin olması çok doğaldır ama bunu belli etmemesi, bununla övünmemesi daha ahlaki olanıdır. Genç bir erkek eğlence meclislerinin de tadını bilmelidir ama yine bunun duyulmaması ve dozunda bırakılması şartıyla. Bu durum yazarın özel hayatında da aynen böyle olmuştur.

Romanın sonunda Canan'la evlenip nur topu gibi bir evlat sahibi olan Râkım'ın mutlu sonu, diğer Ahmed Midhat romanlarında da aynıyla görülür. Râkım çok çalışmasının ve iyi ahlakının karşılığında maddi refaha ve aile saadetine ulaşırken roman boyunca onun karşısında yer alan Felâtun Bey, hem maddi hem manevi açıdan bitmiş tükenmiş bir hâlde bilinmez bir hayata doğru yola çıkar.

Sonuç olarak denebilir ki, *“Yazarın o kadar hayranlıkla tasvir ettiği ve yücelttiği Râkım Efendi, birçok bakımdan Ahmed Midhat'ın kendisine benzer. O da Ahmed Midhat Efendi gibi çalışarak, alnının teriyle para kazanmış, başarı ve saadete kavuşmuştur. Romanda anlatılan çevre İngiliz ailesi, Jozefino, hatta Felâtun Bey'in benzerlerinin bile Mithat Efendi'nin hayatta yakından tanıdığı insanlar olması muhtemeldir. Her hâlde romanın ana fikrini teşkil eden ve çalışma ile başarı ve saadete ulaşması fikri, Mithat Efendi'nin kendi hayat tecrübesinin bir neticesidir. (Kaplan, 1997:94)”*

Ahmed Midhat Efendi, Karnaval adlı romanında Râkım ve Felâtun tiplerine bir daha hayat verir. Karnaval'ın Felâtun'u Zekai Bey, Râkım'ı ise Resmî Efendi'dir. Yazar, bu romanında da kişilerini oluştururken “bey” ve “efendi” sözcüklerinin çağrışımsal değerlerinden yararlanmıştı. Zira o dönemde “bey” sözcüğü Batılılaşmış, alafranga kişilere hitapta kullanılırken, “efendi” sözcüğü ise halktan olan, Doğulu, bilgin ve ahlaklı kişileri ifade etmektedir.

Resmî Efendi de Râkım gibi babasız büyür. Babası öldüğünde ağabeyi bütün mallarını eğlence meclislerinde yiyip bitirmiş, sonunda da içkinin tesiriyle delirerek ölmüştür. Annesi de ellerinde kalan tek mal varlıkları olan konaklarını satarak bunun

parasını elli keseye koymuş, o sıralar on iki-on üç yaşlarında olan Resmî, para kazanmaya başlayıncaya kadar her ay bu parayla geçinmeyi planlamıştır.

Resmî, annesinin ümitlerini boşa çıkarmaz. Fakirlik içinde büyüse de cahil kalmamış, tahsilde yaşitlarını geçtiği gibi, sokakta duyarak Rumcayı, komşu oğlu tıp öğrencisinden de Fransızcayı öğrenmiştir. Duyduğu bir şeyi bir daha asla unutmaz. Bu sayede yabancı bir dili öğrenmek başkalarının iki yılını alırken Resmî için bu süre dört aydır. Ayrıca çok hünerlidir. Kuş kafesleri yaparak başladığı marangozluğu oymalı çekmeceler yaparak ilerletmiş, bunun yanında saatçiliği de öğrenmiştir. Bu sayede kendi masrafını çıkardığı gibi ailesine de katkı sağlar. Ancak Resmî'nin annesi, Râkım'ın annesi gibi oğlunun artık kendine yetmeye başladığı böyle bir dönemde ölür. Resmî, süt annesi ve evlerindeki Cariye Hasna ile yaşamaya başlar. Düzenli eğitim fırsatı bulamadığı için bir zanaatkâr olan Resmî, hayatını bu yolla kazanır. Ama o da hem Râkım, hem de diğer aydın tipler gibi ilim konusunda yaşitlarının ve döneminin çok üzerindedir. Şahsi çabası ve özel merakı sayesinde okuyup birçok konuda bilgi sahibi olur. Edebiyat konusunda da büyük bir deha olarak tanıtılan Resmî Efendi için Orhan Okay'ın tespiti, Tanzimat aydınlarının yöneldiği adresi, örnek aldıkları kişiyi göstermesi bakımından da önemlidir. *“Örf ve geleneklerde Doğulu, kültürde Batılı bir tip olan Resmî Efendi'nin belki Victor Hugo gibi bir edebiyat dehası olamayışı, yazara göre Avrupa'da yetişmemiş olmasındandır. (Okay, 1993:297)”*

Romadaki olayların geçtiği sıralar Resmî, yirmi üç yaşındadır. Rumca, Fransızca, Almanca, İngilizce ve Rusça bilmektedir. Madam Arslangözyan ile tanıştıktan sonra Ermenice de öğrenmeye başlar.

Resmî, mekanik zekâyâ sahiptir. Gördüğü bir makinenin benzerini malzemeyi elde ettikten sonra kolayca yapabilir. Belli bir sanatı olmayan Resmî'nin on parmağında on marifet vardır. Evi bir fabrika gibidir. Saatçilik, marangozluk, hakkâklık, nakkâşlık, ressamlık onun başlıca yetenekleri arasındadır. Kendi tasarımı olan bir dikiş makinesi yapar. Bir aşk yaşayacağı Madam Arslangözyan ile de bu yetenekleri sayesinde tanışır. Kilise mütevelli heyeti başkanı olan Arslangözyan Ağa İstanbul'da kimsenin tamir edemediği kilise orgunu Resmî Efendi'nin kısa sürede ve

az bir ücretle tamir etmesi üzerine Resmî'nin yeteneğinden etkilenir ve onu eşiyile tanıştırır, evine davet eder. Resmî, Arslangözyanların aile dostu olur.

Resmî, ne güzel ne de çirkin sayılabilir; ancak zekâsı, nezaketi, ahlakı ve yetenekleriyle kadınların dikkatini çeker. Madam Arslangözyan ile yaşadığı aşk ilişkisi Hamparson Ağa'nın her şeyi öğrenmesi ve karısını sokağa atmasıyla sona erer. Ancak Resmî dostluğunu ve yardımını Madam Arslangözyan'dan esirgemez.

Yazara göre Resmî, mükemmel bir insandır. Ancak bu, evli bir kadınla beraber olmasına engel olmaz. Zira o da Râkım gibi zaaflarıyla oluşturulmuş bir tiptir. Resmî'nin Râkım'dan farkı sefahat âlemlerinde girmedik köşe bırakmayarak bu konudaki tecrübesiyle Ahmed Midhat'ın roman kahramanları arasında en önde geleni olmasıdır. Ancak o da diğerleri gibi karda yürüyüp izini belli etmez. Karnaval romanı da mutlu son ile biter. Resmî, iyi bir şekilde yetişmiş ve ideal bir eş adayı olan cariyesi Hasna ile evlenir, aile babası olur.

Ahmed Midhat'ın ideal genç tiplerinden bir diğeri de Mustafa Kamerüddin'dir. Onu, üzerinde durduğumuz ideal tiplerden ayıran en önemli özelliği Fransa'da eğitim almış olmasıdır. Kamerüddin'nin bir diğeri farkı da anne ve babasının hayatta olması ve babası tarafından en güzel bir biçimde yetiştirilmiş olmasıdır. Zira Râkım'da, Resmî de babalarını küçük yaşlarda kaybetmiş anne ve dadıları tarafından büyütülmüşlerdir. Ancak annelerinin, iyi ahlakı ve doğruluğu telkinleri dışında eğitimlerine birebir bir katkısı olmamıştır. Onlar kendi kendilerini yetiştirmişlerdir. Kamerüddin'de ise babası onunla en güzel biçimde ilgilenmiştir; okuma yazma öğretmiş, özel hocalardan aldığı dersleri tekrar ettirerek eğitimine katkıda bulunmuştur. Mustafa Kamerüddin Fransa'da mühendislik ve resim eğitimi almıştır. Çok başarılı bir öğrenci olarak hocalarının takdirini kazanmıştır. Yılın dokuz ayını tahsili için Fransa'da geçirirken tatilleri de İstanbul'a dönmek yerine İtalya, İsviçre ve Almanya'da geçirir. Bu seyahatleri eğlenmek için değil, Avrupa'yı daha iyi tanımak ve aldığı mühendislik eğitimini daha ileriye götürmek amacıyla yapar. Yazar, romanda bu durumu şu şekilde ifade eder:

“Tahsili turuk ve meâbir mühendisliği olduğu cihetle Avrupa’yı bu suretle gezmesi hem memâlik ve milel ahvâli hakkında bir tetkik ve hem de turukun şose ve şimendüfer ve tünel gibi ameliyatını müşahede ile kendi müktesebât-ı ameliyesini ta’mik için medar olduğunu babasına anlattı. (Ahmed Midhat, Demir Bey, 2004:37)”

Fransa’ya eğitime giden diğer birçok genç eğlence uğruna varını yoğunu harcaıyıp eğitimini aksatırken Kamerüddin, *“Paris’e gençlik hasebiyle mazur görülecek surette yaşamaya gitmedim! Tahsile gittim. Yaşamak ile tahsil mekâsıdı birbirine uymayacak şeylerdendir.”* diyerek net tavrını ortaya koyar.

Kamerüddin’in resme olan ilgisi, babasının isteğini kırmamak içindir. Buna rağmen mühendislikte olduğu gibi resimde de başarılı olur. İyi fiyata sattığı tablolarının parasını yine ilim yoluna harcaıyarak kendisine mükemmel bir kütüphane oluşturur. Aydın tipinin okumaya verdiği değer, bütün Tanzimat romancılarında benzer özellikler ortaya koyar. Bu özelliklerin en başında, aydın olarak idealize edilen tipin mükemmel bir kütüphaneye sahip olması, eline geçen ilk fırsatta parasını kitaba yatırmasıdır. Ayrıca iyi bir kütüphaneye sahip olmak sadece bu tipin erkeklerinin özelliği değildir. Hasan Mellâh’ın sevgilisi Cuzella anlatılırken en çok kütüphanesinin zenginliğinden söz edilir.

Kamerüddin, vaktinin çoğunu kitaplara ve çalışmaya ayırsa da aslında o da pek masum değildir. Fransa’da kaldığı sürede eğlenceden de uzak kalmamıştır. Haftada bir gün arkadaşlarıyla birlikte Fransız kızlarıyla eğlenir ve geceyi onlarla beraber geçirir. Ancak her şeyi vaktinde ve dozunda yaptığı için eğlenceyi ve ilmi birbirinden ayırabildiği için başarıya ulaşır. Romanda Kamerüddin’in karşısında Felâtun veya Zekai gibi dejenere bir Türk yerine ev arkadaşları olan Avrupalı gençler vardır. Bu gençler de çok iyi eğitim almışlardır. Akılcıdırlar, ilme önem verirler ve çok çalışırlar. Kamerüddin’i onlardan üstün kılan şey ise ahlaki yönüdür. Zira arkadaşı olan bu gençler Kamerüddin’in görüştüğü ve sonradan kız kardeşi olduğu anlaşılacak olan Polini’yi ayartmaya ve Kamerüddin’den ayırmaya kalkışırlar. Bunu da maddi çıkarları için yaparlar. Görüldüğü gibi bu romanda hasım güç, “Batı”nın gençleridir. Ama zaten Tanzimat yazarları, özellikle Ahmed Midhat, Avrupalı gençlere benzeyen tipler

çizmez. Onun isteği bizim değerlerimize bağlı gençlerin, Batının ilmiyle harmanlanarak yeni bir nesil oluşmasıdır.

Fransa’da tahsil görmüş bir diğer genç de Ahmed Midhat’ın Yeryüzünde Bir Melek adlı romanındaki Şefiktir. Hacı Hafız Mehmet Singapurî adlı bir âlimin oğlu olan Şefik, babası tarafından çok mükemmel bir eğitime tabi tutulmuştur. Zaten Singapurî’nin oğlunu ve yaşadıkları konağın sahibinin kızı Raziye’yi eğitmek dışında bir işi de yoktur. Vaktinin çoğunu bu iki çocuğa ayırdığından her ikisi de devrinin çok üstünde bir eğitim alırlar. Singapurî oğluna Paris’e gidip tıp tahsili almasını vasiyet ederek ölür. Demir Bey, Kamerüddin’i mühendislik tahsili için Paris’e gönderirken Singapurî de oğlunu tıp tahsili için gönderir. Her iki baba da oğullarına en iyi eğitimi ve imkânları sağlamış olan ideal babalardır. Çocuklarını farklı alanlara yönlendirmiş olmaları, o devirde bu alanlarda yetişmiş kalifiye elemana duyulan büyük ihtiyaç dolayısıyla olmalıdır. Zaten Ahmed Midhat’ın romanlarındaki ideal tiplerin hepsi farklı bir meslek grubundandır.

Paris’te bulunduğu sırada, eğitimi dışında hiçbir şey düşünmeyen Şefik; gezmez, eğlenmez sürekli ders çalışır. Ahmed Midhat, yaşı küçük ve acemi olduğu için Şefik’in Nasuh gibi ‘büyük büyük vak’aların büyük azası kendisi olacak kadar ehemmiyet’ sahibi olmadığını söyler. Gönül eğlencelerine Kamerüddin kadar bile zaman ayırmaz. Şefik, önce Raziye’ye ve sonrada ilme âşıktır ve buna engel olacak hiçbir şeyi hayatına sokmaz.

“Bizden Avrupa’ya tahsile giden gençlerin pek çoğu Osmanlı’ya ve Müslümana has faziletleri terk ederek Batının sefâhatine dalmışlardır. Ahmed Midhat’ın ilk romanlarından olan Yeryüzünde Bir Melek’in kahramanı şefik bunun istisnâsıdır: Vakîâ Şefik birçok vakit Avrupa’da bulunmuştur. Ancak Avrupa’nın esâfil-i süfelâ mahallerinde bulunmamıştır. Mekteplerinde, dârülfünunlarında bulunmuştur: Binâenaleyh şefik hâlâ İstanbul’un iffetli, en mahcup bir genç adamıdır. (Okay, 1993: 30)”

İstanbul’a döndüğünde âşık olduğu Raziye’nin evlendiğini öğrenen Şefik sevdiğiyle görüşme olanağını bulur. Ancak bu aşkı hiçbir şekilde kirletmezler, iki

kardeş oturduklarında ne konuşursa bu ikili de ancak bunları konuşur. Ama Arife adındaki bir kadının iftiralari sebebiyle yakalanan âşıkların biri Vidin'e sürülürken diğeri kocasının onu boşaması üzerine sokakta kalır ve çamaşırcılık yapmaya başlar. Üç yıllık sürgün hayatında Vidin mutasarrıfının çocuklarına öğretmenlik ve memurlara doktorluk yaparak vakit geçiren, para ve dost kazanan Şefik, İstanbul'a dönüşünde de birçok ecnebi dost edinir. Meşhur bir doktor olarak zengin olur. Romanın sonun da sevdiği Raziye ile evlenir ve mutlu sona kavuşur.

Kamerüddin de, Şefik de Paris'e eğitim için gidip eğlence âlemlerinde sağlığını, parasını, ahlakını ve değerlerini kaybederek yurda tükenmiş olarak dönen ve örneğine hem gerçekte hem de romanların fiktif dünyasında sıkça rastlanan gençlerin aksine, Batının sadece ilmini ve müspet yanlarını alarak, ahlaki bozulmuşluğa kendilerini kaptırmadan yurda dönüp farklı olduklarını ortaya koyarlar.

Yazarın, konusu Paris'te geçen bir diğeri romanı da Paris'te Bir Türk adlı romanıdır. Romanın kahramanı Nasuh, Paris'e Kamerüddin ve Şefik'te olduğu gibi tahsil için gitmez. O, daha önce İstanbul'dayken çok iyi bir şekilde eğitimini tamamlamıştır. Avrupa'yı gezip tanımak için Paris'e gider. Sanki yazar, çok iyi yetişmiş bir Osmanlı olan Nasuh'u Paris'te maceralar yaşasın, insanları kendine hayran bıraksın ve hem İslam'ı hem de Osmanlı'yı savunsun diye Paris'e göndermiştir:

“Nasuh, Fransızca, Arapça ve Farsçayı çok iyi bilir, her konuda bilgisi vardır. Ahlaklı, dürüst ve üstün bir kişiliğe sahiptir ve konuşmaları az, öz, ikna edici ve etkilidir. Batının insanlığın yararı için ürettiği değerlere, ilim ve tekniğe hayrandır, entelektüel bir donanıma sahiptir. Batıda Osmanlı kültür, medeniyet ve dinini çok iyi temsil eder. Yabancılara çok eşlilik, İslam'da ruhbanlığın olmadığı gibi konuları anlatır. Bu konularda onlarla tartışır ve bu tartışmalarda üstün gelir. (Çetin, 2002:28)”

Yirmi sekiz, otuz yaşlarında bir genç olan Nasuh, kendi maddi imkânlarıyla Paris'e gidemeyeceğini anlayınca bir matbaa ile anlaşarak gazeteci sıfatıyla Paris'e gider. Daha vapurda iken edindiği dostlarını, ilmi, zekâsı ve nezaketiyle kendisine

hayran bırakır. Farsça, Arapça, Fransızca ve İngilizce bilir; bu dillerin edebiyatlarına hakimdir. Bir Fransız olan Cartrisse, Nasuh için “Bu çocuğu yalnız gemide olanlardan değil, hatta müddet-i ömrümde gördüğüm adamlardan daha terbiyeli, daha nazık, daha âkil, daha fatin gördüm.” diyerek onu över. Nasuh, Marsilya, Liyon ve Paris’te gezilip görülecek yerler hakkında yazılar yazarak İstanbul’a gönderir.

Nasuh’u, babası en iyi şekilde yetiştirmiştir. Kendisi de bilgili ve yetenekli bir adam olan babası, Nasuh’u yetiştirirken kullandığı yöntemi oğlu, şöyle anlatır: “*Sûret-i terbiyesini size şu vech ile tasvir edeyim ki, her birinde ikişer üçer ay kalmak üzere otuz iki sanatı dolaştık. Ondan sonra bizi yanından ayırmayarak her nev’i adamların bezm-i musâhabesine soktu. Dindarâne sohbetler de işittik, bi-dinâne sözler de, Feylesofâne mübâhesede de bulunduk, zâhidâne mükalemâtta da bulunduk. (Ahmed Midhat, Paris’te Bir Türk, 2000:104)*”

Nasuh, kuvvetli hafızası sayesinde gördüğü ve işittiği hiçbir şeyi unutmaz. Arapça, Fransızca, Rumca, Ermenice öğrenir. On üç yaşında babasını kaybettikten sonra babasının dostu Doktor Hell tarafından yetiştirilir. Yirmi yaşına gelip Doktor Hell’i de kaybedince sanatların ve memuriyetlerin hepsini tanıdığından, hangisine gireceğini düşünmeye başlar. Ancak hiçbirini gönlü istemez. Çünkü bu alanlardan birini seçerse kendisini o alanın sınırları içerisine hapsetmek zorunda kalarak ilimlerin sonsuzluğunu tahsilden uzak kalacaktır. Nasuh ise öyle bir sanat arar ki her şeye karışabilsin, göklere uçabilsin, karalarda dolaşsın, denizler dibine dalıp çıkabilsin. Aradığı sanatın telif sanatı olduğunu anlayan Nasuh, müellif olmaya karar verir. Yazdıklarını kendi çağında değer bulmasa bile ileride değerinin anlaşılacağını düşünmektedir. Müelliflik için yeterli malumatı olmadığına karar veren Nasuh, medrese, manastır, tekke ayırımı yapmadan kim ne biliyorsa oradan bir şeyler öğrenmeye çalışır.

Babası ve Doktor Hell’in eğitim hakkındaki görüşleri doğrultusunda her türlü âleme girmiş olmak ve dünya üzerindeki her şeyi tanımak için meyhane kapılarına da, kârhane kapılarına da başvurur. Gizli hovardalık âlemlerinde tulumbacılarla, zendostlarla arkadaşlık eder. Ancak bu âlemlerdeki fesat onu etkilemez. Tiyatrolarda makinistlik ve perdecilik yaparak oyuncularını da tanır. Dil öğrenmek için Avrupalı

ailelerle de, Osmanlı aileleriyle de münasebet kurar. Böylece her iki kültürün de aile yapısını tanımış olur. Üç yılını bu şekilde geçiren Nasuh'un, bir taraftan da yazdıkları sayesinde şöhreti artar. İstanbul'da öğrenebileceği bir şey kalmadığını anlayınca bir matbaa ile anlaşarak Paris'e gider. Paris'teyken; soylularla da, fakir halkla da, öğrencilerle de vakit geçirir. Paris'in en adi mekânlarına da girer, en zengin sofralarda da yer alır. Bütün bu ortamlara adeta bir bukalemun gibi ayak uyduran Nasuh, bunu iç dünyasını zenginleştiren birer malzeme unsuru olarak değerlendirir.

Gerçek olaylardan yola çıkarak yazdığı bir tiyatro eserinden oldukça büyük paralar kazanır. Israr üzerine oynadığı kumarda da şansını yaver giderek kazanan hep kendisi olur. Parasını çalmaya çalışan iki hırsızla dövüşüp onları polise teslim eder. Bunun üzerine, Paris gazetelerinde cesaretiyle övülür. Kendisiyle aynı vapurda Paris'e gelen alafranga züppe tipi Zekâ Bey, Nasuh'u kıskanarak onu küçük düşürmeye kalksa da Nasuh'u savunan, ona saygı duyan ve hayran olan çok sayıda Parisli olduğu gözlemlenir.

Girdiği meclislerde İslami idealleri ve Osmanlı geleneklerini savunmaktan da geri durmaz. Fikirlerini savunusuyla çevresindekileri alt etmeye muvaffak olur. Ahmed Midhat'a göre Nasuh, Paris'teyken 'büyük büyük vak'aların büyük azası kendisi olacak kadar ehemmiyet' sahibidir. Nasuh'a âşık olan Polini ve onu seven Simon Angot'un intiharı Nasuh'u sarsar ve İstanbul'a dönmesini sağlar. İstanbul'a dönerken Virginie de beraberinde getirir. Müslüman olan Virginie Nasuh'la evlenir. Virjini Nasuh'taki bu üstün özelliklerin yetişme tarzından, İslami terbiyeden geldiğine inanır.

Toplum içerisinde özgün kişilikleriyle öne çıkan aydın tipi temsil eden kahramanlardan biri de Vah'ın Necati Efendi'sidir. Necati Efendi'yi diğerlerinden ayıran özelliği ise Mithat Efendi'nin bütün kahramanlarına farklı farklı meslekler seçmiş olmasına rağmen, Necati Efendi için bir meslek belirtmemesi ve onun bir filozof olduğunu söylemekle yetinmiş olmasıdır. Bütün çevresi Necati Efendi'yi filozof kimliğiyle tanır. Aslında Ahmet Mithat Efendi idealize ettiği bitin kahramanlarına filozofluğu yakıştırmıştır. Necati Efendi tipinde ise bir değişiklik yaparak ona bir nevi meslek olarak filozofluğu vermiştir.

Ahmed Midhat'ın, oluşturduğu kahramanların hepsine filozofluğu yakıştırması da oldukça manidar bir özellik olarak dikkat çekmektedir. Mithat Efendi, filozofluğu; düşünen, ideal sahibi ve özgün kişilik gibi özellikleri taşımak biçiminde algılayarak değerlendirir ve filozofluğu bu yönüyle ele alır. Bundan hareketle, filozof sözcüğünü "felsefe ile uğraşan kimse" anlamıyla değil de "akıllı kimse" anlamıyla ele aldığını söylemek mümkündür. Mithat Efendi, kahramanlarının tümü için başkalarının ağzından, onların filozof olduğu düşüncesini sık sık dile getirerek bu duyguyu pekiştirir. Ayrıca yazar, ünlü filozofların adlarını sürekli tekrarlayarak, okuyucuları hem bu sözcüğe, hem de düşüncenin düşünsel sınırsızlığına yöneltmeye çalışır. Kendisi de toplumun yararı için sürekli kafa yoran bir aydın olan Ahmed Midhat Efendi'nin kendisinden izler taşıyan kahramanları için bu ifadeyi kullanmış olmasının da sebepsiz olmadığı böylece anlaşılmış olur. Bununla beraber, Ahmed Midhat'ın filozof kavramının açılımı içerisinde; akıllı, zeki, zorluklar karşısında çözümünü refleksi edinmiş, ayırım gözetmeksizin tolerans kültürünü her çeşit insana yayan bir bakış açısına sahip olmak şeklinde değerlendirdiğini gözlemlemekteyiz.

Ahmed Midhat, felsefe hakkında kitaplar ve makalelerde yazmıştır. Başlangıçta materyalizme meyilli iken, daha sonra, İslam ahlakına ve doktrinine kuvvetle bağlanmıştır. Draper'in "Din ve Bilim Çatışması" adlı kitabını dilimize çevirdiği gibi "Tarih-i Hikmet" adlı bir felsefe tarihi kitabı denemesi de yapmıştır. Ahmed Midhat, Dağarcık dergisinde, tercüme ve telif bazı felsefî makaleler de yayımlamıştır. Bu dergide yayımlanmış olduğu "Felsefe ve Felsefolar" adlı yazısında, Ahmed Midhat'ın dile getirdiği düşünceler onun kendisinden izler taşıyan bütün ideal kahramanlarını neden filozof olarak adlandırdığını açıklar niteliktedir: *"Felsefe kelimesi, aslında, Yunanca "philo-sophia" kelimelerinden oluşmuştur. Felsefe, bugüne kadar çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Örneğin, bazıları, onu, "felsefe, insanlığın özü üzerinde düşünce yürütmektir" diye, bazıları da 'felsefe, insanın evrenle olan ilişkisini düşünmekten ibarettir' diye tanımlamışlardır. Ben ise, şimdilik bir öğrenciyim, filozof değilim ama 'olamam' demiyorum. Felsefeyi tanımlamak istesem şöyle derim: Evrenin (bütün kısımlarının) birbiriyle olan bağlantı ve ilişkileri üzerinde düşünmektir. (www.genbilim.com.tr)"*

Bir mesleğinin olmaması yanında Necati Efendi'yi diğer aydın tiplerden ayrılan bir yönü de yaşıdır. Diğer kahramanlar genel olarak yirmi, otuz yaş arası olarak belirlenirken, Necati Efendi'nin otuz beş yaşında olduğu görülmektedir. Yaşı onun daha olgun ve tecrübeli olduğunu göstermek için otuzun üzerinde olarak belirtilmiş olmalıdır. Düzenli bir eğitim görmese de meraklı kişiliği sayesinde kendisini yetiştirmiştir. Nerede ders verildiğini duysa hemen bu derslere katılır. Astronomiye, tasavvufa, felsefeye kabiliyeti vardır. Onun sohbeti hem dinlenir hem de istifade edilir. İçki ve sigara içmez. Yalan söylemez, kimseye fenalık düşünmez. Zaten, kimseye fenalık düşünmemek ve her türlü insana eşit mesafe de durmak, Ahmed Midhat'ın kahramanlarının önde gelen kolektif özelliklerindedir. Yazar, Necati'ye başka bir iş, meslek veya görev vermez. Necati aydın tipin filozofluğunu ortaya koymak için seçilmiştir sanki. Necati'yi savunduğu fikirleri ve Ferdane ile olan ilişkisinde tanırız.

Yaşanan bir takım olaylar sonucunda Necati gibi iyi ahlaklı, olgun bir adam ile güzel, ancak evli bir kadın olan Ferdane arasında bir dostluk başlar. İkisi de iffet sahibi kimseler olduğundan platonik bir ilişki kurulur. Behçet'in Ferdane'yi elde etmek için uğraşması, elde edemeyince türlü kötülükler yapması, yaşananların Ferdane'nin eşinin ölümüne sebep olması ve bunun sonucunda güzelliğinden nefret eden Ferdane'nin kezzapla yüzünü yakmış olması Necati Efendi'nin Ferdane'den vazgeçmesi için yeterli sebep olmaz. Böylece, ruh güzelliğine hayran olduğu Ferdane ile evlenmesiyle beraber Necati Efendi'nin yüce ruhluluğu ve asaleti ortaya çıkar. Dış güzelliği önemsemeyip fikre ve ruh güzelliğine önem vermek zaten bir filozofa yaraşır bir davranıştır. Aslında aynı davranışı Ferdane de ilk kocasına göstermiştir. Nişanlıyken geçirdiği bir hastalık sebebiyle yüzü bakılamayacak derecede çirkinleşmiş olsa da hiç düşünmeden Talat Bey'le evlenen Ferdane, kocasına hem bağlıdır hem de onu çok sevmektedir. Kendi güzelliği ve kocasının çirkinliği sebebiyle Ferdane'yi elde etmeye çalışan çok erkek olur; ancak Ferdane hiç birine yüz vermez, iffetini korur. Kocasının kendi çirkinliğini hazmedememesinden kaynaklanan manevi eziyetlerine katlanır, yüz güzelliğinin önemsizliğini bilmektedir. Ayrıca çok zeki bir kadın olan Ferdane, Behçet'in fotomontajla elde ettiği fotoğraflarla kendisini tehdit etmesi karşısında uyanık davranır. Önceden bir Fransız mecmuasında okuduğu bu tekniğe dair yazı sayesinde oynanan oyunu hemen anlar. Alçakça bir oyunla şantaja boyun eğerek namusundan olmaktansa, başkalarının gözünde kötü ama gerçekte iffetli olmayı tercih eder. Ferdane

ve Necati'nin filozofça davranışları onların birbirlerine denk olduklarını da göstermiş olduğundan roman bu ikilinin evlilikleriyle son bulur.

Ahmed Midhat Efendi, aydın tipin bir versiyonunu da Ahmet Metin ve Şirzad isimli eserinde de karşımıza çıkarır. Yirmi yedi yirmi sekiz yaşlarında bir genç olan Ahmet Metin, aslen Bosnalı çok zengin bir ağanın oğludur. Çocukken İstanbul'a gelir. Birçok hocadan ders alır. İtalyanca, Rumca öğrenir. Mekteb-i Sultanî'ye gider. Fransızcası çok iyidir. Birçok şeye karşı hevesi vardır. Dünyayı her yönüyle tanımak ister. Beyoğlu'nda girip çıkmadığı yer kalmaz ancak bunları alışkanlık olmadan terk eder. Fransa'ya gider.

Ahmet Metin'de her şeyin en iyisini, en güzelini, en orijinalini, kimsede görülmemişini yapmak hırsı vardır. İki yıl Paris'te yaşadıkdan sonra İstanbul'a döner. Karadeniz'de tüfekte Yunus avına çıkar. Daima çalışmak veya dinlenmek yerine ikisini birbiri içine sokması gerektiği şeklinde bir hayat felsefesine sahip olur. Bir gemiyle Akdeniz turuna çıkmaya karar verir. Birçok kitap okur ve tamamıyla Türk mamulü olarak bir gemi yaptırır. Zevk için çıkmayı planladığı gezinin bir süre sonra bir amacı olur. İtalyanca eski bir kitaptan öğrendiği Şirzad isimli bir Selçuklu şehzadesinin Akdeniz'deki maceralarının izini aramaya karar verir. Seyahati esnasında tanıştığı Neofari'nin Ahmed Metin için düşündükleri onun özelliklerini tümüyle belirtmek için yeterli olduğundan bu uzun alıntıyı tümüyle aktarıyoruz:

“Bu genç Osmanlı hakikaten fevkalâde bir adamdır. Vukuf ve malûmatına ve her hâl ü şânındaki terbiyesine, nezâketine nazaran bu adama ‘Osmanlı’ ve ‘Türk’ ve ‘Müslüman’ demeğe insanın dili varmayacağı geliyor. Zira şimdiye kadar almış olduğumuz malûmata göre zihinlerimiz bu isimleri barbar, câhil, zâlim gibi sıfatlar ile müterâdiftir diye telâkkiye meyletmişti. Bu adam en fâzıl Avrupalılar gibi bir şey! Bir mükemmel Avrupalıdan bir farkı varsa o da yalnız iffet-i fevkalâdesinden ibârettir. Eğer bir Avrupalı olsaydı şimdiye kadar bana bin defa ilân-ı aşk ederek benim de gönlümü celb için bin türlü yaltaklıklara müsâraat etmesi lâzım gelirdi. Avrupa kıtası üzerinde gezip gördüğüm yerlerde böyle genç ve dinç olarak hiçbir adama tesâdüf etmedim ki ikinci mülâkatta aşk ve sevdâdan bahsetmeğe başlamasın. Hele üçüncü, dördüncü, mülâkatta cesâret aldığı tekliflere karşı kayıtsızlık ile mukabele edecek

olsam ya benim duygusuzluğuma, merhametsizliğime hüküm verirler yâhut kendilerine kıyacaklarından bahisle ricalarını tehdid derecelerine kadar vardırırlar. Bu genç Osmanlı'da ise bu yolda bir tavır bile göremedim. (Okay, 1991:24)” Böylece Mithat Efendi bir yabancıнын gözüyle Ahmed Metin'in üstün özelliklerini ortaya koyar. Ahmed Metin de seyahati boyunca Türk İslam medeniyetinin büyüklüğünü müdafaa eder, çeşitli vesilelerle Doğu ahlakının Batıya olan üstünlüğünü ortaya koyar.

Ahmed Midhat Efendi bu tipi oluştururken aydın tipi temsil eden diğer kahramanlarında da uyguladığı gibi onu Türkiye'de benzeri görülmeyen bazı özelliklerle ön plana çıkarmıştır. “... Ahmed Midhat 1892' de neşrettiği bu romanının (Ahmet Metin ve Şirzad) tipini, o yıllarda Türkiye'de benzeri görülmeyen bir ilim, fen ve ahlak kahramanı olarak düşünmüştür. Yine bu sebepten, romancının tipler kadrosu içinde en idealize edilmiş olanıdır, diyebiliriz. Bir devir dünyasının en müterakki medeniyetini temsil eden Osmanlıların, yarın Batı medeniyetine yetişip geçecek olan neslini temsil eder. (Okay, 1991:391)”

Mithat Efendi, Batı medeniyetinin üstün olduğu yönleri tek tek ele almış ve aydın tipi işlediği her romanında bu özelliklerin birini ön plana alarak okuyucuyu bu tipe benzemeye özendirmiştir. Kimi romanında aydın tipi bir filozof, bir yazar, bir gazeteci, bir doktor, bir mühendis, bir ilim adamı, bir zanaatkâr olarak anlatmıştır. Bu romanında ise Ahmet Metin'in kişiliğinde, birçok iyi özelliği bir arada gösteren eğitilmiş ve maceracı bir tipi karşımıza çıkarmıştır.

Ahmed Midhat Efendi'nin son romanı Jön Türk'ün kahramanı olan Nurullah'ta, Râkım çizgisindeki ideal erkek kahramanın son hâlini görürüz.

Yazarın ilk romanlarında “efendi” hitabı ile anılan bu aydın gençler, romanlar ilerledikçe, efendi kelimesinin sosyal hayattaki kullanımının değişmiş olması sebebiyle olsa gerek, Jön Türk'te olduğu gibi “Bey” şeklinde ifade edilmeye başlanırlar. Yazarın romanlarında görülen müspet ve menfi tipler arasındaki farklılık ve karşılaştırma bu romanda görülmez. Nurullah Bey, gibi ideal bir gencin karşısında hasım güç karakterinde bir kahraman yer almaz. Bunun yerine Nurullah'ın ilişkide olduğu iki kadın, müspet ve menfi tipler olarak yer alır.

Nurullah Bey, hür fikirli, müzikten resme, felsefeden dinî ilimlere kadar her konuda bilgi sahibi ve bunun yanı sıra hukuk tahsili de görmüş bir gençtir. Fransızca'yı anadili gibi konuşur. Okul hayatı boyunca tatillerde bile yatılı kalarak hocalarıyla çalışmış, eğitimini en üst seviyeye çıkarmıştır. Hukuk tahsilini dereceyle bitirmiştir. Eğitimini dinî ve millî değerler açısından da tamamlamak için Ayasofya müderrisi Mehmet Efendi'nin derslerine devam eder. Nahiv, mantık, meanî, bedî, beyan öğrenmenin yanında Ceylan'ın aşırı feminist fikirleri karşısında İslam'ın kadın ve feminizm meselesine bakışını da Mehmet Efendi'den öğrenir.

Doğu ile Batıyı bünyesinde uzlaştıran Nurullah Bey, romanda çağdaşlaşmanın ölçüsü olduğu gibi, eski adetler ve geleneksel yaşama biçimi konusunda da ölçüt kabul edilir. Nurullah'ı o güne kadarki ideal kahramanlardan ayıran özelliği dindar olmasıdır. Namaz kılar, herkes açken tok olmayı doğru bulmadığından oruç tutar. Evlilik konusunda yanlış Batılılaşmanın simgesi olan Ceylan'ın serbest evlilik konusundaki fikirlerinden korkarak tamamıyla görücü usulüyle Ahdiye ile evlenir.

Düğün günü Ceylan'ın iftirasıyla Jön Türk olmakla suçlanarak Akka'ya sürgüne gönderilen Nurullah, iyimserliği ve kendine güveniyle şartları lehine çevirmeyi başarır. Akka mutasarrıfının çocuklarına Fransızca ve fen dersleri vererek para bile kazanır. İlk fırsatta İskenderiye'ye kaçar. Kısa sürede ünlü bir avukat olur. Ailesini ve eşini yanına aldırır. Akka ve İskenderiye'deki yaşantısı ve kurduğu dostluklar Nurullah Bey'in pragmatik kişiliğini de ortaya çıkarmış olur.

Nurullah Bey de, karda gezip izini belli etmemek kaydıyla çapkınlıklar yapar; ancak bu konuda haddini bilir. Ceylan'ın annesi Sezayidil Hanım'ın hislerini fark eder; ancak ne onunla ne de Ceylan'la âşıkane bir ilişki kurmaz. Ceylan, açıkça kendini teklif ettiği hâlde ondan uzak durur. Hatta Ceylan, Nurullah Bey'i ilaçla uyutarak ondan hamile kalır. Bu ilişkide iğfal edilen taraf Nurullah Bey iken, her şeyi göze alarak arzularını gerçekleştiren taraf, aslında Ceylan'dır. Böylelikle Nurullah'ın her ne kadar çapkınlık yapsa da temiz karakteri ve edebi ortaya çıkar.

Buraya kadar anlattığımız kahramanların hepsinin Ahmed Midhat Efendi'nin oluşturduğu aydın tipinin numuneleri oldukları görülmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Tanzimat yazarları içinde hem en çok roman yazanı hem de halkı eğitmek adına ideal olan tipi yaratanı Ahmed Midhat olmuştur. Yazar bu tipi bu kadar çok romanında işlerken hem pekiştirme yapmış hem de her romanda tipin farklı bir yönünü öne çıkarmıştır. Ahmed Midhat dışında bu tipe en ayrıntılı şekilde yer veren isim Mizancı Murad olmuştur. Tek romanı “Turfanda mı, Turfa mı?” da birden fazla ideal genci bir araya getiren yazar, aydın tipinin hem kadın hem de erkek kahramanlarına örnek vermiştir. En çok üzerinde durduğu ve idealleştirdiği genç ise Mansur'dur. Çökmekte olan imparatorluğu kurtarmaya çalışan dönem aydınlarından biri olan yazar, bu endişeyle yazdığı romanda, kendisi gibi bir idealist olan Mansur Bey tipini ortaya koymuştur. Mizancı Murad'ın “Turfanda mı, Turfa mı?” romanı onun kendi ideolojisini, kişiliğini, edebiyat görüşünü ve hayata bakışını ortaya koyan otobiyografik bir eser olarak kabul edilirse, Mansur Bey de yazarın ta kendisi olmalıdır.

“Büyük oranda yazarının öz yaşamından izler taşıyan romanın idealize kişisi olan Mansur Bey, modern Batının bilim ve tekniğiyle millî ve dinî değerlerin bilinçli bir sentezidir. Bu roman kişisi kanalıyla Osmanlı devletinin hemen hemen her alandaki olumsuzluk ve kötülükleri teşhis ediliyor, devletin ve toplumun topyekün yeniden ayağa kalkmasının temel çözümleri öneriliyor. (Çetin, 2002:42)”

Türk asıllı ancak Araplaşmış İbn-i Galib ailesinden olan Mansur, babası ölünce amcası Ahmed el-Nasır'la yaşamaya başlar. Fransız yanlısı olan amcası, Osmanlı'ya olan bağlılığını yitirmiştir. Mansur ise annesinin telkinleriyle Osmanlı varlığını sonuna kadar savunan bir karakter ve kişiliğe sahiptir.

“Mala mülke, paraya, büyücek bir mevki ve itibara, hatta yerliden yabancidan bir çeşit teba'aya bile sahip köklü bir sülâle, mahvolmuş, ocak sönmüş, aile fertlerinden kimi vatanı korumak için şehadet şerbetini içmiş, kimi esir olarak düşman elinde kalmış, kimi de başka diyara göç etmişti. İbn-i Galib namıyla ün salmış bu aile Araplaşmış Türk ve Osmanlı asıllıydılar. (Mizancı Murad, 1980:24)” Mansur'un babası da vatanı Fransızlardan korumak için şehadet şerbetini içen aile fertlerindedir.

Mansur, özel hocalardan en iyi şekilde eğitim alma fırsatına sahip olduğu gibi, tıp tahsili için Fransa'ya gitme imkânını da elde eder. Eğitimi tamamladıktan sonra hocalarının asistanlık tekliflerini reddeder. Romanda, *“Doğuştan fedakârlık duygusuyla bezenmiş, kafası ilmi düşüncelerle aydınlanmış, millî fazilet ve emelleri kavrama gücüne erişmiş, muhterem ümmetin mazisini, hâlini, istikbalini düşünerek zihnini yormuş, yerini yurdunu bırakmış, gayretli, imanlı bir Müslüman... (Mizancı Murad, 1980:6)”* olarak tarif edilen Mansur'un Osmanlı için çalışmak dururken kendi rahatını ve çıkarını düşünmesi olanaksızdır. Bu yüzden çökmekte olan imparatorluğun başkenti İstanbul'da hizmet etmek amacıyla, Fransa'dan ayrılır.

İstanbul'a geldiğinde özgürlüğünü kısıtlamak istemese de, ısrarlara dayanamayarak, amcası Şeyh Salih Efendi'nin konağında yaşamaya başlar. Hariciye Kalemi'ne girer. Mansur, bütün varlığını ülkesine adamaya kararlı bir idealist olarak büyük bir şevkle çalışmaya koyulur; ancak çalışanların hakkını alamadığı bir ortamda o, daha hiçbir iş yapmadan amcası sebebiyle kendisine verilen rütbe ve maaşa karşı Hariciye Kalemi'ni bırakır. Zira onun gibi idealist bir genç için bu katlanılmaz bir durumdur. Doktorluk yapmaya başlayan Mansur tıbbiyede dersler de vermeye başlar. Arkadaşı Mehmet Efendi ile birlikte açtığı muayenehanede fakir hastalara ücretsiz olarak bakar. Mansur, Osmanlı Türkiye'sinin şartları içerisinde idealize edilmiş olmakla birlikte Mizancı Murad'ın hayalinde o, geleceğin Türkiye'sinin aydını olarak şekillenir. Yazara göre Mansur ve romanda idealize edilen diğer tipler 'turfanda' olarak tabir edilirler. Onlar; yetişme tarzları, eğitimleri, terbiyeleri, kişilikleri ve fikirleriyle yaşadıkları dönemin çok ilerisindedirler. Yazar, “turfanda” kelimesini oluşturduğu bu tiplerin ileride çoğalacağını düşündüğü benzerlerinin ilk örnekleri olarak tasarlamıştır. Zaten Mansur da kendisi gibi olanları yetiştirmek için İstanbul'da olanak olmadığını görünce amcasından kalan, Aydın'daki çiftliğe yerleşir: *“İdealist düşüncelerle İstanbul'a gelmiş olan Mansur, siyasî, sosyal ve kültürel amaçlarını kent merkezinde gerçekleştiremeyince, devletin köhnemiş, hantal bürokratik yapısını değiştiremeyince bu defa ideallerini hayata geçirmek üzere Aydın vilâyeti Manisa sancağındaki Veliler çiftliğine çekilir. Orada modern usulde okullar açar, ekonomik ve ziraî alanlarda atılımlar gerçekleştirir. Kentte bulamadığı huzuru kırsal alanda yakalar. (Çetin, 2002:46)”*

Mansur, bu çiftlikte gençleri eğitir, çiftçileri örgütler, onlara yeni tarım yöntemlerini de öğretir, ürünlerini pazarlamaları için kooperatif kurmalarına da yardımcı olur. Hatta bir iplik fabrikası bile açar. Mizancı Murad, bu romanıyla aydınların çok sonra keşfedeceği Anadolu'yu işaret etmiş. Ülkenin iktisadi ve sosyal açıdan kurtuluşunun ve yeniden yapılandırılmasının yolunu Anadolu'da görmüştür.

“Mansur, Osmanlının geri kalıp yıkılışa doğru gidişi için doğru bir teşhis ortaya koymuştur. O da eğitimin ihlâl edilmesidir. Mansur'un ideali şudur: “ Fiiî cihattan önce okullar açmak, adam yetiştirmek, o adamlar vasıtasıyla Gine Körfezinden Mozambik Boğazı'na kadar uzanan büyük ve meçhul kıtalarda vahşet ve cehalet karanlıklarına boğulmuş yüz milyon Müslüman'ın fikirlerini aydınlatmak ve Hilafet merkezine bağlamak. (s.175)” İslam birliğini temin edecek olan kılıç değil maarıftır. Harp yerine dindarca yardımlaşma, gülle kurşun yerine hikmet ve ilahî hakikatleri belirten risaleler, düşmanlık yerine kardeşçesine muhabbet göstereceğiz. (s.176) (Çetin, 2002:43)”

Romanın bir diğer aydın kişisi Mansur'un arkadaşı Mehmet Efendi'dir. Çankırlı halis bir Türk olan Mehmet Efendi iri yapılı, tıknazca, yakışıklı değil, fakat sevimli otuz beş yaşında bir adamdır. Herkese sevgiyle ve samimiyetle muamele eder.

Mehmet Efendi eğitimini tamamlayıp da doktor olduğu bir sırada babasını kaybeder. O da annesi ve kız kardeşini yanına alır. Her ikisini de okutmak için uğraşır. Annesini okutamasa da kız kardeşinin eğitimi konusunda başarılı olur ve onun açık fikirli ve ileri görüşlü bir kişilik olmasında etki sahibi olur.

Mehmet Efendi tıbbiyeyi dereceyle bitirdiği için hükümet tarafından Paris'e iki yıllığına tahsil için gönderilir. Dindar olan ve beş vakit namazını kılan Mehmet Efendi Paris'e ne kıyafette, ne tavır ve iddiada gitmişse, yine aynı kıyafet ve tavırda dönmüştür. Zaten bu sebeple romanda “Bey” değil de “Efendi” olarak tanımlanır. Ancak Mehmet Efendi açık görüşlüdür. Kadınların eğitilmesi gerektiğine inanır. O da Mansur gibi bütün vücudunu bir ideale adamıştır. Ama bu ideal Osmanlı'nın kurtuluşu değil, kendi işini en iyi şekilde yapmaktır. Mehmet Efendi'nin geçmiş veya gelecekle

işi yoktur. Aklını bugüne, hatta bugünün de kendi gözü önündekine, kendi vazifesine veren bir adamdır. Böylece o en iyi bildiği şeyi yapar ve bilmediği ve belki de başarısız olacağı bir iş için mesaisini harcamamış olur.

Diğer bir Tanzimat yazarı olan Fatma Aliye Hanım'ın oluşturduğu ideal tipler, genelde kadın olmakla birlikte romanlarında birkaç ideal erkek tipe de rastlanır. Yazarın ideal kadın tiplerinden Fazıla'ya ve Sabahat'a eş olarak düşündüğü tipler de aydın tipine örnektir.

Muhâdarât romanının kahramanlarından Şebib, çok yakışıklı bir gençtir. Ticaretle uğraşarak zengin olmuştur. İyi bir eğitim almıştır ve Fransızca bilir. Çok çalışkan Şebib, işinden başka bir şey düşünmez. Annesinin kendisini evlendirme isteklerine rağmen buna yanaşmaz ve kadınlarla ilgilenmez. Onun hayatı işinden ibarettir. Ancak Fazıla'dan çok etkilenir ve ona sahip olmak ister. Bir köle olsa da, Fazıla gibi bir kadına sahip olmanın yolunun onunla evlenmekten geçtiğini anladığından çevrenin ayıplayacağını bilse de ona evlilik teklif eder. Fazıla'nın red cevabı üzerine ölümü bile düşünür. Ancak her şeyini de Fazıla'ya bırakmayı planlar.

Çocukluğundan beri Fazıla'ya âşık olan Mukaddem Bey de ideal aydın tipe örnek teşkil eder. O da babasız olarak yetişmiştir. Ancak tam bir Osmanlı kadını olan annesi tarafından çok iyi bir şekilde eğitilmiştir. Hiçbir kötü alışkanlığı yoktur, çevresinde sevilir ve takdir edilir. Fransızca bilir, müzikten, edebiyattan anlar. Okumayı sever. Bu özellikleriyle o Ahmed Midhat'ın ideal kahramanlarının bütün özelliklerine sahiptir. Ancak bir zaafı vardır. O da Fazıla'dır. Onunla evlenemeyeceğini anlayınca verem olur. Fatma Aliye Hanım, erkek romancıların aşk konusunda, kadını zayıf bir varlık olarak çizmelerinin karşısında erkeği zaaf içinde gösterme yoluna gitmiştir. Fatma Aliye'nin erkek kahramanları aşkları yüzünden hastalanırken, kadın kahramanlarının hiç birinin aşk yüzünden zaafa düştüğü görülmez. Onlar kalplerine akıllarıyla istedikleri gibi yön verirler.

Enîn romanının iyi yetişmiş iki kardeşinden biri olan Nihat da aydın tipin temsilcisidir. Tahsilini tamamıyla Avrupa'da yapar. Önce İsviçre, sonra da Paris'te okur. Madencilik, mühendislik eğitimi alır. Elektrik mühendisi olarak İstanbul'a döner.

Sabahat'i çocukluğundan beri sevmektedir ancak bunu açık etmez. Sabahat ve Suat'ın nişanının bozulmasının üzerine para kazanmak ve Sabahat'e denk olmak için Amerika'ya gider.

Fatma Aliye Hanım'ın ideal erkek tipleri, alınabilecek en iyi eğitimi almış, yakışıklı, kadınlarla hiçbir macera yaşamamış ve eşine sonuna kadar sadık olan tiplerdir.

Tanzimat aydınları kadının eğitimi konusuna, önemle eğilmişlerdir. Bunun sebebi, yeni nesli yetiştirecek olanların anneler olmasıdır. Kadının eğitilmiş olmasını benimsemişler ancak o günün şartlarında entelektüel donanıma sahip kadınların sosyal hayatta çalışmaları hoş karşılanmayacağından, kadını iyi eş ve iyi anne vasıflarıyla ön plana çıkarmışlar ve çalışan, sosyal hayatta yer alan tiplerin üzerinde durmaktan çekinmişlerdir.

“Kızların tahsilinin kültürlü olmaktan başka o günün Türkiye'sinde pratikte bir faydası yoktur. Bir meslek sahibi olmaları o gün için henüz gerçekleşmesi çok uzak görünen bir hayaldir; fakat Ahmed Midhat Efendi hayal de olsa bir gün gerçekleşeceğini ümit eder. Diplomalı Kız'da Julie, yüksek tahsil görmüş olduğu halde bir iş bulamayınca çiçek satıcılığı yapar. Ama satarken çiçeklerin içine Fransız şairlerinden küçük küçük mısralar koyar; veya bizzat kendisi şiir okur. Böylece çiçek satıcılığından zengin olur. Şu hâlde bir kız, çiçek satıcısı da olsa tahsil görmelidir. (Okay, 1993:319)” Burada oluşturulan tipin Parisli bir kız olmasının sebebi yazarın içinde yaşadığı toplumda çalışan kadına yer olmamasıdır.

Dönemin erkek romancıları içinde kadına en çok yer veren isim Ahmed Midhat Efendi olmuştur. Ancak Ahmed Midhat'ın kadınları genelde aydın erkekler tarafından eğitilen, çok çabuk öğrenen, akıllı, iffetli, terbiyeli olmakla birlikte, sonunda aydın erkek tipinin eşi olma ve ideal aileyi oluşturma, çocuk doğurup onları yetiştirme vasfından başka işlev görmeyen tiplerdir. Mithat Efendi'nin aydın kadınlarını ise, Felsefe-i Zenân'ın kadın tipleri hariç, genelde yabancı kadınlar oluşturur. Ancak onlar da sonunda Siranuş ve Polini örneklerinde olduğu gibi ya Müslüman bir babanın evladı olduklarını öğrenirler ya da daha sonra Müslüman olmayı seçerler.

Dönemin tek kadın romancısı Fatma Aliye'nin yaklaşımı ise çok daha farklıdır. Zira o, romanlarında iyi yetişmiş, terbiyeli güzel genç kızları; aynı zamanda ayakları üzerinde durabilen, toplumu değil de prensiplerini önemseyen ve erkeklere bağımlı olmayan bir yapıda oluşturmuştur. Onun Refet'i ve Sabahat'ı böyle tiplerdir. Sabahat'i bu bölümde inceleyeceğiz. Refet'i ise çok iyi eğitim almış, bağımsız bir kız olmasına rağmen okuyup öğretmen olması ve ekonomik özgürlüğünü kendi çabasıyla edinmiş bulunması sebebiyle, çalışan kadın tipi başlığı altında ayrıntılı olarak göreceğiz.

Daha çocukluğunda olgun özellikler taşıyan Sabahat, zekâ ve anlayışıyla yaşlılarından farklıdır. Çok zengin bir kız olan Sabahat, anne ve babasını kaybettiğinden dayısının vasiliğinde yetişir. Çok iyi bir eğitim alır. Hocası Âlim Abdullah Efendi'den kavaid, belagat, mantık, fennî ve edebî ilimler, münazara, coğrafya, tarih, kozmografya, hikmet, kimya üzerine dersler alır. İngilizce ve Fransızca bilir. Çok iyi piyano çalar. Aldığı mükemmel eğitimin yanı sıra hem fiziki hem de ahlaki açıdan çok güzeldir. Davranışlarında ölçülü, giyiminde şık ve sadedir. Üvey kardeşi Nebahat'ın kıskançlıklarına ve isteklerine sabırla muamele ederek ondan bir şey esirgemez. Alacağı bütün kararları yengesine, üvey annesine ve dadısı Miss Mod'a danışır ve sonra karar verir, başına buyruk değildir.

Sabahat evlilik ve aşk konusunda Fatma Aliye'nin diğer ideal kadınları gibi düşünür. O da evlilikten sadakat beklemektedir. Bütün aşkını evleneceği erkeğe adamıştır. Öncesinde kalbine sevme izni vermez. Dayısının oğlu Suat'ın evlilik teklifine de temkinli yaklaşır. Fikirlerini açıkladıktan sonra iyice düşünmesi için Suat'a süre verir. Zira Sabahat, aldatılması hâlinde asla o erkekle birlikte olamayacağını, kadınlık gururunu çiğnetmeyeceğini kendi kişilik özelliği olarak belirtmektedir. Onun arkadaşına söylediği şu sözler bu duruma açıklık getirmektedir: *“Emin ol ki servetim olmasaydı da benim kalbimi parçalayacak, kadınlık gururumu kıracak bir kocanın evindeki debdebe ve zenginliği terk eder hizmetkârlık bile yapardım. Benim mizacım böyledir.* (Fatma Aliye, Enîn, 2005:15)” Suat'ın sadakat konusunda verdiği söz üzerine onunla nişanlanan Sabahat, ancak bu nişandan sonra Suat'ı sevmeye başlar. Çok sevdiği Suat'ın kendisini üvey kardeşi Nebahat ile aldatması üzerine de kadınlık gururu gereği nişanı atar. Zaten Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında ideal kadın tipleri

asla aşka tutulmaz ve yenilmezler. Sabahat, kendisini ilim yoluna adayarak teselli bulur.

Fatma Aliye'nin Levavih-i Hayat adlı romanının beş kadın kahramanı da ideal özelliklere sahiptirler. İyi eğitilmiş bu beş akraba kadını, bir birbirlerine yazdıkları mektuplar vasıtasıyla tanırız. Aşk, evlilik, flört ve aldatılma gibi konular hakkında yazılan bu mektuplarda yazarın diğer kadın kahramanlarının söylemlerini aynıyla görürüz. Birinci mektubun sahibi Fehame, evlilik öncesinde aşkın uygun olmadığı, kişinin evlendiği erkeği sevmesi gerektiği konusunda Sabahat ile aynı görüşleri paylaşır. Bunu da *“Aşk ister bir hastalık olsun, ister bir çeşit cinnet olsun, öyle bir illet varsa ona yakalanmaktan sakınmalı. Ta ki bize sevebileceğimiz birini gösterecekleri zamana kadar. (Fatma Aliye, 2002:4)”* diye ifade eder. Üçü evli olan bu beş kadının adları da yazarın diğer romanlarındaki kişilerin adlarıyla aynıdır. Fehame, Nebahat, İtimat, Sabahat ve Mehabe.

Fatma Aliye'nin Enîn isimli romanındaki bir diğer aydın kadın da Fehame'dir. Çok güzel, zeki ve terbiyeli bir kız olan Fehame, ailesi ile beraber mutlu değildir. Çünkü ailesinden sevgi görmez. Annesinin bir kere bile kendisine sarıldığını hiç bilmez.

Gösteriş düşkün annesi sayesinde eve eğitim için birçok hoca gelir. Aslında ağabeylerinin eğitimi için özen gösterilmektedir. Ancak onlar bu eğitimden bir şey elde edemezler. Fehame ise hocalarından en iyi şekilde faydalanır. Fransızca, İngilizce, Arapça öğrenir. Bir aile dostlarının gönderdiği Meydan Lorraine setini abisi yüzünden alamayınca çok üzülür. Sabahat'ın hediye ettiği ansiklopedi setine ise o kadar sevinir ki dünyalar onun olur. Hem piyano hem de ud çalan, el hünerine de sahip olan bütün bu yetenekleri ve mükemmel eğitimiyle aydın bir genç kız olan Fehame, onu kıskanan yengeleri ve sevmeyen ailesi sebebiyle mutsuzdur. Tek umudu kendisini anlayacak ve sevecek biriyle evlenmektir. Ancak bu da gerçekleşmez. O da mutluluğu arkadaşı Sabahat'la birlikte eğitim almakta bulur. Günlerini eğitimi derinleştirmek için çalışarak geçirir.

“Mübeccel Kızıltan, kendisi ile yapılan bir röportaj da Fatma Aliye Hanım’ın ilk romanın da romantik, edilgen ve yaşama yenik düşen kadının, daha sonra yerine eğitim görmüş, meslek sahibi, kendine güvenen, mücadelecisi bir kadın tipine bırakacağını ve Fatma Aliye Hanım’ın ideal kadın tipinin böyle olduğunu söyleyecektir. (Canbaz, 2005:4-5)” Fatma Aliye Hanım’ın kendi yaşantısı düşünüldüğünde Sabahat ve Fehame’nin yazardan izler taşıdığı görülür. Zira Fatma Aliye Hanım da eşinin okumasına ve yazmasına engel olması sebebiyle zor günler yaşar. İlme verdiği büyük değere rağmen kitaplarından uzak kalmak ona acı verir. Oysa o entelektüel yapısıyla mutluluğu ve huzuru ilimle yaşamaktadır. Fehame ve Sabahat de hayatlarındaki mutsuzluğu ilme yönelerek bertaraf etmeye çalışırlar.

Demir Bey’in bir Fransız kadınından doğan kızı Polini de Ahmed Midhat’ın ideal kadın tiplerindedir. Babasını bilmeden Fransa’da yetişmiştir. Beş yaşına kadar yetimhanede büyümüş olan Polini, iki yıl da annesinin çalıştığı ahmaklar mektebinde yaşamıştır. Daha sonra da bir manastırda eğitim alır. Annesinin ölümünün ardından rahibe olmak istemediği için manastırdan ayrılır.

Polini, çehresindeki ciddiyetle yılışık Fransız kızlarından farklıdır. Onun tebessümleri yerinde, zamanında ve ölçüsündedir. Söz söylediği zaman çevresindekileri etkiler. Konuşmaları “*epeyce muktedir bir kalemden çıkıp tashih dahi görmüş olan güzel sözler*” gibidir. Namusuna düşkündür, diğer Fransız kızları gibi namusunu lekelememiştir.

Önceleri, doğadan topladığı çiçeklerin aynısını kadınların şapkalarını ve elbiselerini süslemek için yapar ve geçimini sağlar. Bu işte Kontes Duran’ın da yardımlarıyla ilerler ve yanında işçi çalıştıran bir işveren olur. Dünyada kimsesi olmadığından kendisini sevecek ve koruyacak bir erkeğe ihtiyacı vardır. Ancak o bir eş istemez. Kendisine babalık, ağabeylik yapacak akraba olacak birini ister. Sevdiği Vikont Alfons Duran’la ise aralarındaki hem soyca hem de maddi açıdan farkın büyük olması sebebiyle Vikont’un ısrarlarına rağmen evlenmez. Mustafa Kamerüddin’e göre Polini “*Bir misli daha Fransa’da değil belki dünya yüzünde bulunamayacak bir kadındır.*” Ondaki saflık, temizlik, iffetine olan düşkünlük ve ahlak güzelliği, Fransız kızlarına hiç benzemeyen ciddiyeti aslında Demir Bey’in kızı olmasından

kaynaklanmaktadır. Yazar, romanın sonunda sırlı olayları çözdüğünde bu gerçek ortaya çıkar. Polini de, İstanbul'a gelir ve Müslüman olur.

Yeryüzünde bir Melek romanının Raziye'si de büyük âlim Hacı Hafız Mehmet Singapurî tarafından kendi oğlu Şefik'le birlikte devrin en iyi eğitimiyle yetiştirilmiştir. Singapurî *“Gündüz akşam ve gece nısf-ı leyle kadar bu iki çocukla iştigalden başka hemen hiçbir meşguliyeti bulunmadığından, artık zekâları dahi derece-i matlûbenin fevkinde bulunan bu gençlere öğretmedik ilim ve belletmedik bahis bırakmamak mertebesinde sa'y ve himmet, bunları gerçekten mükemmel bir terbiye ve tahsil dairesinde büyütmiştir. (Ahmed Midhat, Yeryüzünde bir Melek, 2000:32)”*

Raziye çok güzel bir kızdır. Şefik'le birbirlerini sevmektedirler; ancak Şefik'in tahsil için Paris'e gidişi bu iki genci ayırır. Şefik'in yokluğunda babası tarafından başka bir adamla evlendirilen Raziye'nin bedeni evlenmiş ancak yüreği hâlâ Şefik'in aşkı ile çarpılmaktadır. Şefik'i seviyor olsa da eşine karşı olan görevlerinin hiç birini aksatmaz, onu mutlu etmek için elinden geleni yapar. Zira Raziye, sadece güzelliğiyle değil, huyu ve iffetine olan düşkünlüğü ile de adeta bir melektir. Şefik'in İstanbul'a dönmesinden sonra görüşen sevdalılar adeta iki kardeş gibi konuşmaktan başka bir şey yapmazlar. Ancak Şefik'i elde etmek isteyen ve Raziye'nin iffetini kıskanarak onlardan intikam almaya çalışan Arife adlı düşmüş bir kadının iftirasıyla Şefik, sürgüne giderken Raziye'de eşinin onu boşamasıyla sokakta kalır. Her şeye rağmen iffetini koruyan Raziye çamaşırçı olur. Karnını zor doyurur ama Arife'nin onu düşürme çabalarına boyun eğmez. Eserin adında melek diye bahsedilen Raziye'nin, saflığına, temizliğine ve güzelliğine yazar tarafından sürekli vurgu yapılır. Bu üstün özellikleri sayesinde evli iken âşıkane bir surette olmasa da, kocasından gizli olarak Şefik'le görüştüğü için bir nevi cezasını çekip bir süre fakirlik ve açlık çektikten sonra mutlu sona ulaşarak sürgünden dönen Şefik ile evlenir. Arife de, Şefik sürgünde iken kendisini olmasa da, adını lekelediği Raziye'nin mutlu sonunu görerek intihar eder. Böylece kötüler cezalandırılmış, iyiler ise mutlu sona erişmiştir.

Ahmed Midhat Efendi'nin Felsefe-i Zenân'ında ki Fazıla ve kızları da yazarın aydın kadınlarından. Eser, aslında uzun bir hikâyeye olsa da, kahramanlarının özelliği

ve feminizm konusuna göndermeleriyle eserin üç kadın kahramanı, Fazıla ve kızlarından da kısaca bahsetmeyi uygun gördük. Yazarın eğitim ve öğrenim konusuna verdiği değerin açıkça görüldüğü eserin kişilerinden Fazıla, babası tarafından çok iyi bir eğitime tabi tutulur. Kızına önce sarf ve nahiv öğreten babası, ardından dinî ilimleri de verir. Dinî ilimlerin ardından felsefe ve müspet ilimleri de öğrenen Fazıla, ilme olan aşkı sebebiyle evlenmez. Babası öldükten sonra, her an öğrenmekle o kadar meşguldür ki vakit kaybetmemek için ev işleriyle de ilgilenmez. Çamaşırını dışarıda yıkatır, yemeğini lokantadan getirir. Ömrünü kitaplar içinde geçiren Fazıla, o dönem için oldukça aykırı bir tip sayılır. Ancak yazar, kadınların eğitimi konusundaki gerekliliği böyle uç bir tiple ortaya koymayı uygun görmüştür.

Fazıla'nın tümüyle ilme adanan hayatındaki eksiklik, bir süre sonra kimsesiz iki kız çocuğunun eğitimleri için ona emanet edilmesiyle tamamlanır. Akıle ve Zekiye'yi çok iyi eğiten Fazıla, onlara evlenmemelerini vasiyet ederek ölür. Hikâyenin sonunda Fazıla'nın sözünü dinleyen Akıle, öğrenme aşkını sürdürerek mutlu olurken, âşık olarak evlenen Zekiye, eşinin kendisini aldatmasına dayanamayarak üzüntüden ölür.

Bu bölümde son olarak Mizancı Murad'ın Zehra ve Fatma'sını ele almak gerekir. Mizancı Murad'ın ideal kadın tipini canlandıran Zehra'nın, yetişme tarzı, tahsil ve terbiyesi, şahsiyet, fikir ve uygulamalarıyla devrinin çok ilerisinde olan bir tip olduğunu görüyoruz.

“Zehra da Mansur gibi ülke gelişmesinin yukarıdan değil, aşağıdan yani köyden başlaması gerektiği düşüncesindedir. Bu sebeple, Mansur'la birlikte kurdukları modern köyde, açtıkları çeşitli modern kurumlarda (ilkokul, meslek okulu, mandıra v.s.) bizzat çalışır. Bu kültürlü, Fransızca bilen, piyano çalan, iffet ve şahsiyet sahibi genç kadın... (Kerman, 1998:267)” Mansur'u sever ama elde etmeye çalışmaz. Zira vücudunu Osmanlı'nın kurtuluşuna ve ülkesine adayan Mansur'la fikir birliği etmektedir ve onu bu kutsal yoldan alıkoymayı istemez.

Zehra da amcasının oğlu Mansur gibi cesaret, kahramanlık, milliyet ve vatan sevgisini bu uğurda şehit olan babasından almıştır. Cezayir de amcasının konağında

Mansur ve diğerk amca çocuklarıyla birlikte ilk eğitimini almış, Mansur'un bir kıskançlık eseri olarak onunla alay etmesi üzerine derslere katılmayı bıraksa da kendi kendine çalışıp okuyarak eğitimini ilerletmiştir. Amcası konağını Fransızlara açmış olsa da o sadece Fransızca ve piyano eğitimi için onlarla münasebette bulunmuş, Avrupai bir yaşam tarzını kesinlikle benimsememiştir. Kendisine âşık olan Fransız subayını reddetmiş ve amcasının ısrarlarından kurtulmak için de İstanbul'a diğerk amcası Şeyh Salih Efendi'nin yanına gelmiştir.

Zeki, kültürlü, çalışkan, dürüst, azimli, iradeli ve misyon sahibi bir genç kız olan Zehra, çevresindeki kişilerin hatalarını yüzüne vurduğu ve onlara kendi fikirlerini aşılamaya çalıştığı, iffet konusunda sürekli uyarılarda bulunduğu için pek fazla arkadaşına sahip değildir ancak bu durumu önemsemez. O ya hep ya hiç anlayışına sahip olan biri olduğundan dostlarının da kendisi gibi düşünen insanlar olmasını arzu etmekte ya da dostunun olmamasını tercih etmektedir.

Bu özelliklerinin yanı sıra Zehra iffetine çok düşkündür. Kadının namusu konusunda çok hassastır. Sabiha'yı da korumaya çalışmış, geç kalmasına rağmen onun Kazım Bey'le buluştuğunu öğrenince hiç düşünmeden Raşid Efendi'nin evine giderek Seniha'yı kolundan tutup getirmiştir. Mesire yerlerindeki kadın erkek ilişkileri de Zehra'yı oldukça rahatsız eder. Birbirlerini tanımayan erkek ve kadınların işaretleşmeleri, arabalara atılan mektuplar, onun evlilikten korkmasına bile neden olur. Böyle çapkınların içinden bir koca seçmektense evlenmemeyi tercih edecektir.

Vaktinin büyük bir bölümünü okumaya ayıran Zehra, ilmini ve kültürünü nasıl değerlendireceğine kafa yormaktadır. Zira o sadece bir erkeğin beğenisini kazanmak ve iyi bir eş olmak için bu eğitimi almamıştır, iyi eş ve iyi anne olma düşüncesi ona yetmemektedir. Ayrıca onu ilim konusunda şevklendiren Mansur'un çocukken ki tutumudur. Bu sebeple kazandığı kültürü ona borçlu olduğunu düşünen Zehra bundan da rahatsız olur. Kadının aile içindeki konumu üzerine de kafa yoran Zehra gördüğü durumdan hiç de hoşnut değildir. *“Kadın hânenin döşenmesi, tezyinâtı cümlesinden biri mi? Yoksa aile ve cemiyetin bir uzv-ı lâzımı mı? Bir kadının marifetleri yalnız kocasının zevk ve hoşnudîsini tezyîde münhasır kalacak ise, yine ‘kadın’ demek erkeklerin ihtiyacât-ü levazımını ikmal edecek ev eşyasından biri demek değil mi?*

(Mehmed Murad, 1980:178)” Bu ve buna benzer sorulara cevap arayan Zehra kadının sosyal hayatta bir yerinin olmasını arzulamaktadır. Mansur’un da ideali olan İslam birliğine o da gönül vermiştir. Bu uğurda eşinin en büyük destekçisi olan Zehra, hayatın hiçbir döneminde ülküsünden uzaklaşmaz. “Romancı Zehra’yı çocukluk ve genç kızlık devrelerinde, hemen bütün hususiyetleriyle tanıtmıştır. Romanın sonunda genç bir zevce ve anne olarak karşımıza çıkan Zehra’nın bu devrede de inanç ve fikirlerinden taviz vermeksizin hayatını idame ettirdiğini, kendisinden hatta, çocuğundan ziyade, Mansur’la paylaştığı davası için yaşadığını görüyoruz. Daha açık bir ifadeyle aşk, hatta annelik duygusu, Zehra’nın mizacında ve hayat anlayışında bir değişiklik yaratmamış gibidir. (Er, 2000:307)”

Zehra Manisa’daki çiftlikte genç kızları eğitmek için canla başla çalışır. Köy çocuklarına öğretmenlik yapar. O, Osmanlı’yı kurtaracak ideal erkeğin yanındaki ideal kadındır. Sadece iyi eş vasfına sahip değildir, aynı zamanda Mansur’un dava arkadaşıdır. O, Mansur öldükten sonra da çiftliğe ve yeniliklere göz kulak olacak, çocuğunun babası gibi yetişmesi için çaba gösterecektir.

Turfanda mı Turfa mı? Romanının diğer bir aydın kadını da Fatma’dır. Çankırlı bir kız olan Fatma, ağabeyi Mehmet Bey sayesinde okumuş ve belli bir kültüre sahip olmuştur. Zehra Fatma’yla tanışınca kendisi gibi düşünen ve davranan gerçek bir dost bulmuştur. Fatma’yı önemli kılan, aydın olarak ilk defa bir romanda işlenen Anadolu kadınının temsilcisi olmasıdır. Fatma gibi Anadolu’yu temsil eden başka bir kadına Tanzimat romanlarının hiç birinde rastlanmaz.

Fatma güzel bir kadın değildir ancak kültürüyle konuştuğu kişileri cezp eder. Fakat onunla konuşan kişiler bir kadınla konuştuğunun farkına bile varmaz. O da Zehra gibi bir erkekle konuştuğunda kadınlığını silen, zekâsı ve kültürüyle konuşan bir kişiliktir. Diğer Tanzimat romanlarındaki kültürlü konak kızlarının karşısında Anadolu’dan çıkıp gelen hazır imkânlarla sahip olmayan ancak zekâsıyla birçok zorluğu aşan Fatma’nın kültürü, eğitilmiş konak kızlarının hepsiyle boy ölçüşebilecek düzeydedir.

Memleket meselelerine ve politikaya meraklıdır, yenilikleri takip eder. Bir kız mektebi açarak eğitim alanında söz sahibi olmak ister ancak bu konuda hükümetten gerekli izinleri alamaz. Cesur ve girişken bir yapıya sahip olan Fatma Hanım, Mansur'un sürgüne gönderilmesi üzerine saraya birçok müracaatta bulunmuş bu işin peşini bırakmamış ve sonunda da başarılı olmuştur.

İyilik yapmayı seven, fedakâr biri olmasıyla Fatma Hanım, kendinden çok başkaları için yaşar. Mansur ve Zehra'nın evliliklerinin gerçekleşmesinde de rolü vardır. Kendisiyle evlenmek isteyen, ağabeyinin arkadaşı bir doktoru önce reddeder. Zira o tanımadan bir evlilik yapmak istememektedir. Sonunda bir çözüm yolu bulur. Nikâhları kıyıldıktan sonra bir süre iki kardeş gibi yaşayacaklar, birbirlerinin huyunu öğrendikten sonra eğer iki tarafta isterse evliliği sürdüreceklerdir.

Böylece Tanzimat romanlarında aydın tipi temsil eden kişileri ve özelliklerini tanıtmış oluyoruz. Aslında bu dönemde eski gelenekten gelen alp tipi dışındaki bütün tipler az çok aydın tipin özelliklerini taşırlar. Ancak biz bazı roman kişilerini farklı yönleriyle öne çıkmış olmaları sebebiyle başka başlıklar altında incelemeyi uygun bulduk.

1. 1. 2. İdeal Bilim İnsanı Tipi

Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerinde üzerinde ısrarla durduğu bir konu da bilim ve teknik konusudur. Romanlarında da ilme ve teknik ilerlemelere oldukça fazla yer ayırır. Onun bütün kahramanları bilim yolunda çalışırlar. Bilim ve teknik konusunda geri kalmış olan Türklerin ve Müslümanların geçmişini hatırlatır. Ancak yazarın yaklaşımı geçmişte yaşamak değil, geleceği kurmaktır. *“Ahmed Midhat Efendi adına ilim dediğimiz ve bizim mâziye terk ettiğimiz bu beşeri emâneti Batılıların aldığı ve onların yücelttiğini görmektedir. (Okay, 1991:42)”*

Ahmed Midhat, idealize ettiği gençlerini hep müspet ilimlerle meşgul görmek ister. Yazar, müspet ilim derken, ispat edilebilir hükümlerin ilmini kasteder. Ona göre her şeyin bir sebebi, bir hikmeti vardır. *“Müspet ilim aslında etrafımızda gördüğümüz her şeyin ilmidir. Yediğimiz şeyler nereden ve nasıl oluyor? Tabiatın bin bir*

harikasının rengi, cinsi, çoğalması, faydası, zararı... Bütün bunlar her gün gördüğümüz, fakat hikmeti üzerinde düşünmediğimiz şeylerdir. Ahmed Midhat'ın eserlerinde fennî bilgilere yer vermesi, okuyucularının dikkatlerini etrafımızdaki varlıklara bir hikmet gözüyle çekmek içindir. (Okay, 1991:50)”

Eserlerinde ilmi ve fennî gelişmelere çokça yer veren yazarın romanlarında, o zamanlar Osmanlı coğrafyasında bilinmeyen ve görülmeyen icatlardan bahsedilir. Bunların çalışma prensipleri anlatılır. Ahmed Midhat, Dürdane Hanım romanını İstanbul'da henüz kullanılmayan ve birkaç örneği bulunan telefon üzerine kurar. Meraklı bir kadın olan Ulviye, komşu yalıda olup bitenleri telefonla dinleyerek öğrenir ve böylece olaylar gelişir. Yazarın Vah adlı romanı da o dönemin İstanbul'unda bilinmeyen fotomontaj tekniklerinin kullanılması üzerine oturtulmuştur. Yazar bununla kalmaz, Hayret romanında fonograftan bahseder. Yine aynı romanda fennin imkânlarından yararlanarak sihirler gösteren İsmail Mirza adlı bir kahramana yer verir.

Ahmed Midhat, bizde sanayideki geriliğin sebebinin de fende gerilik olduğunu söyler. Batıda bir âlimin öğrettiği ilmin sanayide nasıl kullanılacağı üzerine de kafa yordüğünü ve bunu da öğrettiğini, bir sanatçının da ortaya koyduğu eserin, ilmin ve tekniğin hangi kanununa dayandığını bildiğini belirtir. Bizdeki durumsa, ne yazık ki bunun tersidir. Amerika Doktorları adlı romanında “Galvanoplasti” tekniğini anlatırken bu konuya değinen yazar şunları söyler:

“Vâkıa Türk'ten, Rum'dan, Ermeni'den üç-beş san'atkârımız bu sanâtı icra ediyorlar. Lâkin bizde pek çok sanatkâr vardır ki icrâ ettikleri sanâyi, fînûnun hangi esası üzerine müstenid olduğunu bilmezler. Ama bu adamları ayıplamayınız. Onlara mukabil bizde pek çok erbâb-ı fînun vardır ki tahsil eyledikleri fenler sanâyiin hangi şubelerine ne sûretle yardım edebilecekleri maddesinden bihaberdirlere. Elbette bizde dahi bir zaman gelir ki fînunun sanayie tatbiki ve sanâyin fînûndan istimdadi maddeleri düşünülerek ikisi arasındaki münâsebet araştırılmak lüzumu hiss olunur. (Ahmed Midhat, Fennî Bir Roman Yahut Amerika Doktorları, 2002:13)”

Görüldüğü üzere Mithat Efendi, ilim ve fen konusuna eserlerinde oldukça yer ayırmıştır. Yazar bununla da kalmamış, ideal bir bilim insanının nasıl olması

gerektiğini bir romanında ayrıntılı olarak işlemiştir. Yazar, “*Acâyib-i Âlem romanıyla okuyucuya ilmî merak ve gözlem zevkiyle donanımlı ideal anlamdaki örnek bilim adamları tipini sunmaktadır. (Çetin,2002: 43)*” Bu romanda bilim insanı tipine uygun üç kahraman yer almıştır. Bunlardan en ideal olanı Suphi’dir. Tabiata, tabiatın kanunlarına ve müspet ilimlerin gerçeklerine âşık olan Suphi ve ondan etkilenerek müspet ilimlerin zevkine varan Hicabi, romanın erkek kahramanlarıdır. Bu tipin kadın kahramanı ise bir İngiliz kızıdır. Yazarın birlikte kutuplara seyahate çıkardığı bu grupta Müslüman bir genç kızın yer alması, o dönemin şartlarının çok ötesinde olduğundan yazar bu iki kahramanın yanına İngiliz Miss Haft’ı da katmıştır. Ayrıca Osmanlı kadınlarına bir eleştiride de bulunur. Hicabi, yolculuk için ailesinden izin alması gerektiği için sıkıntı yaşamaktadır. Suphi ise, “Avrupalı kadınlar olsa kocaları ile beraber seyahate çıkarlar, bizim kadınlarımız ise bir misafirliğe gidecek olsalar evin yarı eşyasını bohçalarına doldurup beraber götürürler.” diyerek bir kıyaslama yapar. Yazar böylelikle Osmanlı kadınının bilim, fen ve seyahat alanında aktif olabilmesi için şartların henüz oluşmamış olduğunu da belirtmiş olur. Zira Osmanlı kadınının, yetişme tarzı ve hayat görüşü, o gün için henüz böyle durumları kaldırabilecek mahiyette değildir.

Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde, ideal bilim insanı tipine örnek bu kahramanları daha yakından tanımaya çalışalım.

Boğaz’ın تنها bir köyünde yaşayan Suphi, müspet ilimlere meraklıdır. Halk arasında deli biri olarak bilinir. Evi Türkçe, Arapça, Fransızca fen kitapları ve değişik aletlerle doludur. Adeta bir laboratuvar olan bu evi ve içindeki aletleri Ahmed Midhat ayrıntılı bir şekilde anlatır. Aynı zamanda ressam olan Suphi, dünyadaki hikmetlerin her türlüşünü merak eder ve üzerinde denemeler yapar. Bir gün vapur yapmaya kalkar, ertesi gün balonla havaya çıkmaya çalışır. Çeşitli böceklerden ve bitkilerden oluşan zengin bir koleksiyona da sahiptir. Son aşkı tabiat olan Suphi, dünyadaki hikmetleri görmek için arkadaşı Hicabi ile birlikte Karadeniz üzerinden Rusya’ya doğru yola çıkar. Bu ikilinin amacı kutuplara ulaşmaktır. Seyahat boyunca birçok alanda bilgilerini arttıran ikili, gerektiği durumlarda da Osmanlı ve İslam medeniyetini ve ahlakını, hem şahıslarında ortaya koyarlar, hem de müdafaa ederler.

Hicabi, başta sadece İslamî ilimleri öğrenmiştir. Suphi ile dost olunca müspet ilimleri de öğrenmeye başlar. Ahmed Midhat, romanları dışındaki birçok eserinde İslam dininin ilmi araştırmalara mani olmadığını, tam tersine Müslümanları ilme teşvik ettiğini anlatır. Bu romanda da Hicabi, her ilmin “maşuk-ı hakîkîye ulaştırın bir mertebe-i kemâl” olduğunu söyler. Müspet ilimlere Türkçe eserlerle ulaşmanın imkânı olmadığından bir yabancı dil öğrenmeye karar veren Hicabi, Fransız lisanını bilenlerin çok olması sebebiyle Almancaya yönelir.

Her iki kahraman da yirmili değil, otuzlu yaşlardadır. Ayrıca Hicabi, iki çocuklu bir aile babasıdır. Suphi evli değildir ama o güne kadar hiçbir kadınla münasebeti olmamıştır. Her ikisi de eğlence meclislerinin yolunu bilmezler, içkiyi sevmezler. Hatta yolculukları esnasında karşılaştıkları Rus prensesin ikramı ve büyük ısrarı üzerine içtikleri iki kadeh konyak bu ikiliyi oldukça rahatsız eder. Gerçi, dinen yasak olsa da serbest fikirli olduklarından birkaç kadeh içkinin zararı olmadığını düşünürler ama yine de bir daha böyle bir mecburiyete düşmemek için ellerinden geleni yapmaya karar verirler. Anlaşılacağı üzere bu iki kahramanın “karda gezip izini belli etmemek” gibi bir özellikleri hiçbir zaman olmamıştır. Onların tek aşkları ilim, tek arzuları ilim yolunda çalışmaktır.

Acâyib-i Âlem, bir macera romanıdır. Hicabi dinî ilimlere vâkıftır, Suphi ise fennî ilimlere. Ayrıca Hicabi büyük bir servetin de sahibi olan bir devlet memurudur. Suphi ile olan dostluğunun derecesi arttıkça Hicabi'nin fennî ilimlere olan merakı da artar. İlimden uzak kalmasına neden olduğu için memuriyeti bırakır. Kendisine hocalar tutarak özel dersler alır. Yabancı dil eksikliğini de Almanca öğrenerek giderir. Suphi ise Fransızca bilmektedir.

Hicabi'deki bu değişim, halk nazarında onun deliliğine yorumlanır. Zaten Suphi de yaptığı fennî deneyler nedeniyle halkın gözünde deli muamelesi görmektedir. Bu iki arkadaş, ilimlerini daha da artırmak ve görerek öğrenmek için Rusya'dan Güney kutbuna doğru bir gezi yapmaya karar verirler. Bu gezi için gereken parayı sağlamak için Suphi, kütüphanesini, böcekler ve çiçeklerle ilgili koleksiyonlarını satar. Gezi, hem Avrupa medeniyet ve kültürünün hakim olduğu, hem de iklimi sebebiyle değişik bitki ve hayvanların görülme olanağı bulunduğu gerekçesiyle Rusya'dan başlar.

Bu yolculukta Suphi'nin diğer bütün ilimlerin yanında tarih konusunda da çok derin bilgiye sahip olduğu anlaşılır. Tarih konusundaki bu derin bilgi sadece Suphi'de görülmez. Miss Haft'ta bu konuda çok bilgilidir. Gezi boyunca dil problemi çekmemek için de kısa sürede Rusçayı belli bir ölçüde öğrenen ikili, Rusya'daki kütüphaneleri, rasathaneleri, botanik bahçelerini, tarihi sarayları büyük bir dikkatle gezerler. Yazar, gezilen bu yerleri fırsat bilerek okuyucuya birçok konuda bilgi vermeyi ihmal etmez; ancak bu bilgilendirmeyi yaparken diğer romanlarında sıkça yaptığı gibi, araya girip bilgi vermek yerine, Hicabi'yi Suphi'yi bazen de Miss Haft'ı konuşturur. Suphi'nin ve Hicabi'nin ilmi yönü dışında salon adabını bilmeleri ve Rus prensesin verdiği davetlerde, Avrupa'daki adab-ı muaşeret kurallarını layıkıyla uygulamaları takdir toplar. Suphi bu kuralları kitaplardan öğrenmiştir. Yazar, kitaplardan öğrenilebilecek çok şeyin olduğunu belirtmeyi ihmal etmez. Ancak öğrenilenlerin gezilip görülerek pekiştirilmesi gerektiğini de hemen ekler.

Bir İngiliz olan Miss Haft ve Suphi arasında yolculuk esnasında doğan aşk evlilik ile sonuçlanır. İstanbul'a dönmeden önce Londra'ya uğrayan Suphi ve Hicabi, bu Avrupa şehrinde de birçok yeri gezerek ilimlerini ve görgülerini artırır.

Güzel bir İngiliz kadını olan Miss Haft, bir kadına has özelliklerin hepsine sahip olduğu gibi, bir erkekte aranılacak özelliklerin de çoğuna sahiptir. İlme meraklı bir öğretmenin kızı olan Miss Haft, babası tarafından en iyi şekilde yetiştirilmiştir. İlim öğrenme konusunda kendisi de meraklı olan Miss Haft, babasının ölümünden sonra dünyayı gezerek ilmini artırmaya karar verir. Bu yüzden evlilik tekliflerini reddeder. Öncelikle Osmanlı ülkesini gezdikten sonra Rusya'ya gider. Karşılaştığı Hicabi ve Suphi'yi bilgisi ve görgüsüyle etkiler. Daha önce de belirttiğimiz gibi tarih konusunda oldukça bilgi sahibidir. Ahmed Midhat Efendi, bizdeki tarih anlayışından şikâyetçidir. Bu sebeple olsa gerek, Suphi'yi de Miss Haft'ı da derin tarih bilgileriyle donatır ve sahip olunması gerektiğine inandığı, tarih anlayışını dile getirir.

Birçok Avrupalıda görülen Osmanlı ve Müslümanlara karşı ön yargılı tutum, Miss Haft'ta yoktur. İslam dini hakkında da oldukça bilgilidir. Miss Haft, Suphi ve

Hicâbi'ye olan hayranlığı ve takdirkârlığı sebebiyle onların şahsında İslamiyet'e de hayrandır.

Miss Haft aynı zamanda çok cesurdur. Tek başına dünyayı gezmeyi göze aldığı gibi, Suphi'ye âşık olduğunun farkına vardığında da evlilik teklifinde bulunan kendisi olur. Güzelliğiyle Rus soylularının dikkatini çekse de iffetine düşkün olduğundan kendisine yapılan kurları nezaketle reddeder. Ahmed Midhat'ın diğer idealize kadın kahramanlarının tümünde görülen namus anlayışı Mis Haft'ta da görülür. Zira bu durum yazar için olmasa olmaz bir özelliktir.

Protestan mezhebine bağlı olan Miss Haft, romanın sonunda Suphi ile evlenerek İstanbul'a yerleşir. Ancak Müslüman olmaz. Diğer Hıristiyan Müslüman evlenmelerinde görülen, kızın İslamiyet'i seçmesi bu romanda görülmez. Zira roman boyunca İslam'ın hoşgörüsünden, bir evlilik söz konusu olduğunda din değiştirmeye zorlamamasından dem vurulduğu için, Miss Haft'ı Müslüman yapmak yazarın tezine aykırı düşecektir.

Bu romanda tanıtılan şahıslardan hareketle Ahmed Midhat'ın ideal bir bilim insanında bulunmasını gerekli gördüğü özellikleri kısaca tekrar edecek olursak, bilim adamında olması gereken ilk özellik meraktır. Ayrıca bilim adamı objektif olmalıdır. Bunun yanında, ilmî ahlak da bir bilim adamında olması gereken en önemli özelliklerdendir. Bilim insanlarının yetişebilmesi için de matbaacılığın ilerlemesi ve kütüphanelerin her türlü eserle dolu olması gerekmektedir. Bilim adamı, bunu sağlamak için üstüne düşen her türlü gayreti sarf etmelidir. Eğer bu gerçekleşir ve bilim insanlarının sayısı artarsa Batının Doğuya olan üstünlüğü de sona erecektir. Zira Batının ilmi alandaki üstünlüğü diğer alanlardaki galibiyetini sağlamaktadır. Bizim ilmi alandaki gelişmemiz ise bu durumu tersine çevirebilecektir.

1. 1. 3. İdeal Eş Tipi

Tanzimat Dönemi romanlarında, üzerinde en çok durulan konulardan biri de evlilik konusu olmuştur. Bu dönemde eşlerin birbirlerini görmeden evlenmeleri,

ailelerin evlilik konusunda gençlere söz hakkı vermemeleri ve bunun doğurduğu feci sonuçlar sıkça işlenmiştir. Edebiyatımızdaki ilk telif roman olan Taaşşuk-ı Tâl'at ve Fitnat adlı eser, birbirini seven iki gencin kavuşamadıkları için ölümlerle biten hikâyelerini anlatır. İlk tiyatro eserimiz “Şair Evlenmesi” de görücü usulü evliliğin ortaya koyduğu problemlerin gülünç taraflarını komedi tadında okurla ve seyirciyle buluşturan bir eserdir.

Tanzimat Dönemi yazarlarının üzerinde önemle durduğu evlilik konusu, birçok esere eleştirel bir yaklaşımla konu olduğu gibi, birçok eserde de ideal olanı ortaya koyma düşüncesiyle işlenmiştir. Tanzimat romancıları, eserlerinde idealize ettikleri gençleri yine onlar gibi ideal kişilerle evlendirmişler, mutlu bir aile yuvası ve çocuklar tahayyül etmişlerdir. Eğer kahraman ideal alp tipinin bir örneği ise eşi de yine onunla benzer özellikler taşıyan alp tipi kadınlardan seçilmiştir. Eğer romandaki kahraman, aydın tipini temsil ediyorsa eşi de ya aydın tipinin kadın temsilcilerinden ya da aydın erkeğin bizzat yetiştirdiği ve en iyi şekilde eğittiği cariyelerden seçilmiştir. Biz bu bölümde aydın vasıflarından çok, ideal bir eş ve anne olarak yetiştirilmiş kadınları inceleyeceğiz. Tipleri tanıtmaya geçmeden önce Tanzimat romancılarının evlilik konusundaki görüşlerini incelemeyi bu tiplerin daha iyi anlaşılabilmesi açısından uygun görmekteyiz.

Tanzimat romancıları eşlerin birbirlerini ancak nikâhtan sonra görebildiği, tümüyle anne ve babanın kontrolünde ve arzusunda gelişen evliliklerin karşısında olmuşlardır. Bununla birlikte flört usulünü de uygun görmemişlerdir. Hem kızın hem de erkeğin, eşini seçme ve tanıma hakkına sahip olması gerektiğini, zaten İslamiyet'in de makul sınırlar dahilinde buna izin verdiği düşüncesini savunmuşlardır. Evlilik konusundaki görüşlerini en belirgin şekilde ifade eden isim Ahmed Midhat olmuştur:

“Hulasa edecek olursak, Ahmed Midhat, evlilikte sâadeti sadece nikâhtaki kerâmette arayan eski geleneği sürdürmek taraftarı değildir. Evlilikte her iki tarafın birbirlerini tanımaları, tabiatlarının imtizaç edip etmiyeceklerini bilmeleri gerekir. Esâsen bu da şeriatın verdiği bir haktır. Fakat evlilik öncesi münâsebetlerin bu tanımak teşebbüsünden öteye geçmemesi lâzımdır. Onun mülâzemet dediği kur yapmak

bizim telâkkimize uymaz. Mesele kadının iffet ve ismetini korumaktır. Mülâzemetin ise nereye kadar gideceği ve neticesinin nereye varacağı meçhûldür. (Okay, 1991:199)”

Tanzimat romanlarında ideal erkeklerin eşlerinde aradıkları en önemli özellik, iyi bir eğitime sahip olup olmadıklarıdır. Ahmed Midhat'a göre yüksek tahsil görmüş birçok genç evlenmek istediğinde kültürlü ve eğitilmiş kızlarla evlenmek isterler. Bulamayınca da yabancı kızlarla evlenirler. Tabii bu da beraberinde birçok sorun doğurur. Bu yüzden Müslüman kızların eğitim alması önemli bir şart hâline gelir. Ancak alınan eğitimin sadece modern yanının olması hoş karşılanmaz. O yüzden Jön Türk romanında aydın tipinin temsilcisi Nurullah, eğitimine ve kültür seviyesine hayran olduğu Ceylan'la değil de modern eğitimle geleneksel eğitimi birlikte almış olan Ahdiye'yle evlenmeyi tercih eder. Üstelik kadının eğitilmiş oluşu sadece kocasıyla uyumlu olması için değil, çocuklarını da en iyi şekilde yetiştirebilmesi için de gerekli görülür.

İdeal eşte aranan diğer önemli özellik ise kadının iffetine olan düşkünlüğüdür. Zira bütün dönem romancıları bu konuyu önemle vurgulamışlardır. Ahmed Midhat'ın yabancı kadın kahramanlarından ideal eş olarak düşünülenleri de, içinde yaşadıkları toplumdan ve o toplumun diğer kadınlarından farklı olmak üzere, namuslarına son derece düşkünlüdürler. Paris'te Bir Türk romanında, Virginie, sahip olduğu tek şeyin iffeti olduğunu ve onu kaybetmektense ölmeyi tercih ettiğini söyler.

Tanzimat romancılarının ideal bir eşten beklediği diğer özellikler de; ağır başlı, olgun, iyi huylu, güzel ve itaatkâr değildir. Zeynep Kerman, Felâton Beyle Râkım Efendi romanının Râkım'ı için ideal eş olan Canan'ı şöyle tarif eder:

“Ahmed Midhat Efendi'nin romanları bir bütün olarak okunduğunda, özlediği kadın tipini, en canlı şekilde Felâton Bey'le Râkım Efendi romanının Canan'ında bulabiliriz.

Canan güzel, iyi huylu, kendisini yetiştirenlere minnetdar, mütevazî, ağır başlı, faziletli fedakâr, tam mânâsıyla Osmanlı terbiyesi almış bir genç kızdır. Yalnız dikkati çekici olan nokta, Midhat Efendi'nin özellikle kadın kahramanlarının uzay çağını

aşacak bir süratle maddî ve manevî olarak gelişmeleridir. Eve geldiğinde doğru dürüst Türkçe konuşamayan, hastalıklı Canan'ın çok kısa sürede okuma yazma, Fransızca, hatta piyano bile çalmasını öğrenmesi okuyucuyu hayrete düşürmektedir. (Kerman, 1998:261)”

Kerman'ın, Ahmed Midhat'ın kadın kahramanlarının çok çabuk bir şekilde geliştikleri görüşüne katılmakla birlikte, özlediği kadın tipinin en canlı örneğinin Canan olduğu görüşüne katılmamaktayız. Zira Canan, munis bir kedi gibidir. Ahmed Midhat, Canan'a benzeyen kadın tipler oluşturduğu gibi Canan kadar itaatkâr ve sessiz olmayan kadın tipler de oluşturmuş ve romanlarında onları aydın özellikleriyle ön plana çıkarmıştır. Bizce Canan gibi tipleri, erkek ve kadının evlilik öncesi flörtünü uygun görmemekle beraber, birbirlerini tanımaları konusunda ısrarcı olması sebebiyle oluşturmuştur. Dönemin şartları bunu gerektirmiştir. Daha sonra yazdığı, Yeryüzünde Bir Melek romanında Müslüman bir kadının bir erkekle mektuplaşmasını ve kafes arkasından görüşmesini konu edinen Ahmed Midhat, büyük tepkiler almıştır. İçinde yaşadığı toplumun şartları, yazarı bu tür çözümler bulmaya itmiş olmalıdır. *“Geleneksel olumlu değerleri reddetmeden modernleşen tipi temsil etmek üzere yarattığı Râkım Efendi'yi yazar, herhangi bir Müslüman kadınla serbestçe görüştüremezdi. Görücü usulü ile evlenmek ise geleneksel olan, ama Râkım Efendi'nin olumsuz bularak reddettiği bir yöntemdir. Bu durumda yazar karşılaştığı bu problemi bir cariyeyi kullanarak çözebilmiştir. (Gökçek, 2000:153)”*

Berna Moran, Tanzimat romanında cariyenin işlevinden söz ederken bu konuya değinir ve Ahmed Midhat'ın dinî değerlere ters düşmeden evlilik öncesi kadın ve erkeğin birbirini nasıl tanımalarını sağladığını ve bir sevgi ilişkisi oluşturmayı başardığını anlatır.

“Tanzimat romanında cariyenin ayrı bir işlevi daha vardır. İslam dinindeki kaç-göç dolayısıyla, romanda kadın ve erkek arasında sevgi ilişkileri düzenlemek zordu. Batı edebiyatında olduğu gibi evlilik öncesi dostluk, flört ya da sevişme olamazdı. Evlilik dışı kadın erkek ilişkisi için başlıca üç olanak vardı: Türk erkeği ya Rum, Ermeni, Fransız gibi başka dinden bir kadınla; ya fahişe olan bir Türk kadınıyla;

ya da bir cariye ile sevişebilir, ilişki kurabilirdi. Bunun için, özellikle temiz bir aşkı konu edinmek isteyen yazar, cariyeye başvurmak zorundaydı. (Moran, 1985:413)”

Moran’ın da söylediği gibi Ahmed Midhat’ın bu konuya çözüm olarak bulduğu diğer bir yaklaşım da Hıristiyan kızlarla Müslüman erkekleri evlendirmektir. Edep dairesi içinde görüşen ve birbirlerini tanıyan Cuzella, Hasan Mellâh; Maria ve Süleyman Musli, gibi tipler bu sebeple oluşturulmuş ve kızların Müslüman olduktan sonra evlenmeleriyle de mutlu sona ulaşılmıştır.

Mizancı Murad ise evlilik öncesi eşlerin birbirini tanınması konusunda farklı bir çözüme gitmiştir. Yazar, “Turfanda mı, Turfa mı?” romanında Fatma Hanım ile Nuri Bey’in nikâhı kıyıldıktan sonra birbirlerini tanıyana kadar bir süre kardeş gibi yaşamalarını uygun görmüştür.

“Nikâhtan evvel Fatma Hanım da, Nuri Bey’e bir mektup yazarak, üç ay kadar kardeş gibi geçinip birbirlerinin ahlak ve tabiatını öğrenmek ve üç ay sonra iki taraftan biri pişman olursa, istediği gibi harekette serbest olabilmek şartını ileri sürerek kabul ettirmişti. (Mizancı Murad, 1980:327)”

Görüldüğü üzere, gerçeğe uygun olmayı ön şart kabul eden ama ahlakı da öne çıkaran Tanzimat Dönemi yazarları, romanlarında Osmanlı toplumunun kadın ve aile konusundaki duyarlılıklarını daima göz önünde bulundurmaktadırlar. Bu şartlara bağlı kalmak zorunda olan romancıların, kadın erkek ilişkilerini düzenlerken diğer birçok konuda örnek aldıkları Batı edebiyatına uygun hareket etmeleri imkânsızdır. Bu yüzden Dönemi romancıları, kendi toplumunun ahlak ve değer yargılarını dikkate alarak olay, kişi ve mekân yaratmak zorunda kalmıştır. Kadın ve erkek ilişkilerinin Batıya göre çok farklı bir biçimde yaşandığı Osmanlı toplumunun gerçeklerini göz önünde tutan yazarlar, Batılı romanlardaki gibi bir kadınla bir erkeği herhangi bir yerde bir araya getiremezlerdi. Özellikle romanın vazgeçilmez konularından olan aşkı işlerken Tanzimat yazarları, böyle bir güçlkle karşılaşmışlardır. Bu güçlük, romanlarımızdaki insan ilişkilerinin niteliğini doğrudan tayin eden bir unsur olmuştur. Romancılarımız bu zorluğun üstesinden gelmek için farklı yöntemlere başvurmuşlar ve genellikle cariyeleri ve yabancı kadınları, romanlarında bir aşk ilişkisi içinde

işlemişlerdir. Şimdi Tanzimat romancılarının ideal eş olarak çizdikleri kadınları tanıyalım:

Canan, Râkım Efendi'nin yüz altın vererek aldığı Çerkez bir cariyedir. Râkım'ın borçlanarak aldığı Canan, ona uğur getirir ve Râkım daha o gün borçlandığı paranın iki katını kazanır. Hasta olan Canan, Râkım'ın ve Fedai Kalfa'nın bakımı ve ilgisiyle kısa sürede iyileşir, güzelliği meydana çıkar. Râkım, Canan'ı eğitmeye başlar. Öncelikle Türkçe dersi verdiği Canan'ın, Ziklas ailesinin ders verdiği kızlarını çok çabuk geçeceği anlaşılır.

Canan, piyona konusunda da yeteneklidir. Komşu konakta cariyelerle birlikte ders almaktadır. Râkım bunu öğrenince eve bir piyona alır ve özel bir hoca getirir. Canan, piyano hocası Madam Yozefino'dan Fransızca da öğrenmeye başlar. Râkım da ona Arapça ve Farsça öğretmeye başlar. Diğer konularda olduğu gibi dil öğrenme konusunda da çok yetenekli olan Canan, kısa sürede derslerinde ilerler. Ancak onun öğrenme isteği sevdiği erkeğe layık olma düşüncesinden ileri gelir. Öğrenmiş olmak için öğrenmek, kültür ve bilgi düzeyini yükselterek aydın olmak gibi bir düşüncesi yoktur.

Bunların yanı sıra biçki dikiş konusunda da çok yetenekli olan Canan, günün modasını takip eder. Fedai Kalfa Canan'ı çok sevmekte ve ona kendi kızı gibi davranmaktadır. Râkım'ın ve Fedai Kalfa'nın Canan'a karşı bu iyi muamelesi Tanzimat romanlarında sıkça işlenen bir konu olan esaret teması gereği, köle de olsa bir insana nasıl davranılması gerektiğini göstermesi bakımından önemlidir. Tanzimat romanlarında esirlere iyi davranan kişiler yüceltilirken, onlara kötü muamele edenler çoğu zaman cezalandırılırlar. Ahmed Midhat, yazdığı romanlarında ideal aydın tipini örnekleyen erkekleri genelde çok iyi yetişmiş cariyelerle evlendirir. Kendisi hakkında bilgi verdiğimiz Canan, Râkım tarafından en iyi şekilde yetiştirilir. Hem eğitimi hem de ahlakıyla kendisini kanıtladıktan sonra Râkım'la evlenen Canan, bir de nur topu gibi bir oğlan çocuk doğurur.

Canan diğer genç kızlar gibi sokağa çıkmak ve mesire yerlerine gitmek istemez. O, bahçesi, çiçekleri ve hayvanlarıyla ilgilenir. Kitap okur, piyona çalar, dikiş

diker. Bu meşguliyetleri içinde sıkılmaya vakit bile bulamaz. Zaten Çamlıca ve Kağıthane gibi eğlence yerlerindeki kadın erkek görüntüleri onu çok rahatsız eder.

Râkım'a büyük bir aşkla bağlanan Canan, her zaman ağır başlıdır. Râkım'a aşkını itiraf ettiği gecenin sabahında bile hiçbir yılışık hareketi görülmez. Yazarın şevke gelerek, kaba bir halk ağzıyla “sapına kadar kadın” diye tarif ettiği Canan; terbiyesi, edebi, namusu, nezaketi, çalışkanlığı, anlayışı ve zekâsıyla Râkım gibi idealize edilmiş bir erkek için en ideal eş adayıdır. Bütün bu ideal özellikleri gereği, romanın sonunda Madam Yozefino ve Ziklaslar'ın kızlarına rağmen Râkım'la evlenen Canan olmuştur.

Ahmed Midhat'ın Felâton Beyle Râkım Efendi romanındaki tiplere yeniden hayat verdiği romanı Karnaval'ın Hasna'sı da Canan gibi bir esirdir. Resmî'nin annesi küçük yaşta aldığı Hasna'ya kendi kızı gibi muamele etmiş, ölürlen de onu Resmî'ye emanet etmiştir. Resmî'nin Bahtiyar Paşa konağına Şehnaz'a arkadaşlık etmesi için vermek istediği Hasna, önce bu teklifi reddetse de orada alacağı eğitim sayesinde Resmî'ye layık bir kardeş olacağı düşüncesiyle konağa gitmeyi kabul eder. O da Canan gibi bir erkeğe, Resmî'ye, layık olmak düşüncesinden yola çıkarak eğitimi olmayı arzular. Kendisi için değil, başkası için öğrenmek ister.

Güzel, ağırbaşlı, iyi huylu, çalışkan bir kız olan Hasna, zekâsıyla Şehnaz'a verilen dersleri ondan önce öğrenir. Böylece iyi bir konak terbiyesiyle yetişir. İyi özellikleri nedeniyle Şehnaz'ın kıskandığı Hasna, aynı zamanda çok terbiyelidir ve iffetine düşkündür. Yanlış Batılılaşmış züppe tipinin temsilcisi olan Zekai Bey, Şehnaz'la ilgilenir gibi görünüp Hasna'ya kur yapsa da ondan karşılık göremez. Hasna, Zekai'nin kendisine yazdığı bir mektubu gizlice Şehnaz'ın odasına koyarak bir bela olarak gördüğü Zekai'den de kurtulur. Ancak Karnaval'a giderek bir rezaletle sebep olan Şehnaz bu konuda, kıskandığı Hasna'yı suçladığından evlendirilmek üzere konaktan uzaklaştırılır.

Resmî Efendi'nin, metresi Madam Hamparsagun'la yakalanmamak için kaçarken geçirdiği kaza sonucunda yaralanmasıyla ona bakmaya başlayan Hasna,

böylece gizliden gizliye sevdiği adamla da yakınlaşma olanağı bulur. Bu roman da, Canan ve Râkım'ın evliliği gibi, Hasna ve Resmî'nin evliliği ile sona erer.

Ahmed Midhat Efendi idealize ettiği gençleri genellikle geleneksel eğitimle Batılı eğitimi birlikte almış Müslüman kızlarla evlendirse de, Paris'te Bir Türk romanının Nasuh'unu, bir değişiklik yaparak, bir Fransız kızıyla evlendirir.

Bir lokantada sandıkkâr olarak çalışan Virginie, anne ve babasını kaybetmiş olduğundan iki küçük kardeşine bakan fakir bir kızdır. Çok güzel bir kız olduğu için erkeklerin dikkatini çekmekle birlikte namusuna düşkünlüğü sebebiyle hiçbir erkeğe yüz vermez. Nasuh'un da dikkatini çekmiş ve ona da red cevabı vermiş olan Virginie, fakirliğine rağmen kimseden yardım kabul etmez. Nasuh, Virginie ve kardeşleriyle ilgilenir ve onlara yardım eder. Kendisinden karşılık beklenmediğini anlayan Virginie, sadece Nasuh'un yardımlarını belli ölçüde kabul eder. Çevresindekilerin hayatlarıyla adeta oynayan ve onları yönlendiren Nasuh, elde ettiği birçok başarıdan sonra Polini ve Simon'un intiharı üzerine kendini suçlarken, perişan bir hâlde gittiği yer, Virginie'nin evi olur. Nasuh'u avutan ve kendisine zarar vermesini engelleyerek kendisini toparlamasını sağlayan Virginie, hayatını Nasuh'a adamaya karar vererek onunla evlenmek istediğini söyler. Nasuh'un, dindaşı olan bir kızla evlenmek istediğini öğrenince Müslüman olan Virginie, İstanbul'da yaşamayı da kabul eder. Müslüman olurken Virginie samimidir. Zaten onun inancı bir Hristiyan olmasına rağmen bir Müslümaninkine çok yakındır.

Ahmed Midhat'ın, Jön Türk romanının Nurullah'ına ideal eş olarak düşündüğü Ahdiye, Gazanfer Bey'in kızıdır. Ahdiye, ailenin tek çocuğudur. Gazanfer Bey, çocuğu olursa mükemmel bir şekilde tedris ve talimi için Allah'a vermiş olduğu ahdi hatırlatsın diye kızına bu ismi vermiştir. Ancak kızı doğduktan bir yıl sonra kolera salgınında öldüğü için ahdini tutma görevi, eşi Dilşinas Hanım'a kalmıştır. Dilşinas Hanım, okuma yazma bilmeyen ve kızların okumasının karşısında yer alan bir kadın olmasına rağmen, kocasının vasiyetinin yerine getirilmesi hususunda oldukça titiz davranır. Ahdiye, altı yaşında mahalle mektebine başlar. On iki yaşına kadar mektebe devam ettikten sonra evde özel hocadan ders almaya devam eder.

Zeki ve içli bir kız olan Ahdiye, aldığı geleneksel terbiye ve dinî içerikli eğitim yanında annesinin bilgisi dışında, arkadaşı Remziye'nin vasıtasıyla yeni yayımları takip ederek, romanlar okuyarak modern bir eğitime de sahip olur. Ancak yabancı dil bilmez ve müzikle de pek ilgili değildir. Bunun yanında bıçkı dikiş gibi el hünerleri de vardır.

Ahdiye, yabancı dil bilmemesi ve müzikten anlamayışıyla diğer ideal kadın kahramanlardan ayrılır. Bu durum yazarın bilinçli tercihidir. Zira Ceylan'ın bu konulardaki üstünlüğü karşısında tamamıyla dejenere bir tip olması sebebiyle Nurullah'ın tercihi de yabancı dil bilmeyen bir eştir.

Nurullah ile evliliği konusunda söz hakkına sahip olamasa da eşi sürgüne gittiğinde ona sadık kalan Ahdiye, eşine sonuna kadar bağlı oluşuyla yazarın kahramanları arasındaki en sadık ideal eş adayıdır. Elindekiyle yetinmesini bilir, sabrıyla, iyiliğiyle ve güzelliğiyle göz doldurur. Mısırdaki iken iki çocuğu olur, onların eğitimiyle meşgul olur.

İyi bir eş ve anne olan Ahdiye, romanda “yeni ve eskiyi mükemmel bir şekilde mezcetmiş” olarak tanıtılsa da hasım güç olarak karşısında yer alan Ceylan'ın yanında silik kalır. Roman boyunca özelliklerini ortaya koyabileceği durumlar yaşanmaz. Düğün töreni esnasında hoşuna gitmeyen geleneklere bile sessizce boyun eğer. Ahdiye sessiz, itaatkâr ve sabırlı mizacıyla Nurullah'la evlenir. Sonunda çocuklarını yetiştirmekle uğraşır ve mutlu bir aileye sahip olur.

Ahmed Midhat Efendi'nin bir macera romanı olarak kaleme aldığı Hasan Mellâh romanının Cuzella'sı da Hasan için en ideal eş olarak tasarlanmış bir tiptir. Aydın özelliklere de sahip olmakla beraber, yazarın Hasan'a eş olsun diye seçtiği ve oluşturduğu bir tip olduğundan Cuzella'yı bu bölümde inceledik. Yazara göre Cuzella, dünyada eşine az rastlanır bir kadındır. Bir yazarın onun gibisini görmesi bir tarafa, hayal edebilmesi bile çok zordur. Akli, zerâfeti, bilgisi, görgüsü, kültürü ve iffetiyle farklı bir kadın olan Cuzella, Hasan'a eski mesnevilerdeki usulle âşık olmuştur. Babasının satın aldığı bazı eşyaların içindeki bir tabloda gördüğü Hasan'ın, yüz

güzelliği ve temizliğiyle adeta büyülenmiş olan Cuzella, Hasan'ı gerçek hayatta karşısında görünce ona âşık olur.

Cuzella'nın bilgisi ve kültürü oldukça yüksek bir seviyededir. Usta bir yazar kadar ana diline hakim olan Cuzella'nın Fransızcası da mükemmeldir. Ansiklopedik bilgisinin yanında asıl ilgi alanı ilahiyat ve felsefedir ve bu alanlarda oldukça derinleşmiştir. Bin beş yüz kitaplık bir kütüphaneye ve pek çok yerde bulunmayan birçok nadir eşyadan oluşan bir müzeye sahiptir. Henüz on altı yaşında olmasına rağmen zengin babasının büyük konağının bütün işlerini çekip çevirmektedir. Ev idaresi ve misafir ağırlama konusundaki yeteneği yazar tarafından övülür. Bu durum, Dede Korkut kitabında bahsedilen üç türlü kadından değerli olanının misafiri en iyi şekilde ağırlayan kadın olduğunu hatıra getirmektedir. Bu durum, yazarın toplumumuzun geçmişten günümüze ortaya koyduğu kültür birikimine ne kadar önem verdiğini ve kitaplarında da buna yer verdiğini ortaya koymaktadır.

Belirttiğimiz özelliklerinin yanı sıra Cuzella, macerayı seven, dayanıklı ve güçlü bir yaratılışa sahip olan bir kızdır. Zira roman boyunca onun yaşadıklarını ve atlattığı tehlikeleri nazlı ve nahif bir kızın kaldırması mümkün değildir. Romanın hasım gücü Dominiko Badya'nın kaçırdığı Cuzella, uzun süren bu serüvenin ardından iffetini en iyi şekilde muhafaza ederek Hasan'a tertemiz olarak kavuşur. Sonunda Müslüman olarak Hasan'la evlenir. O da eşi gibi yardımseverdir, hiçbir karşılık beklemeden insanlara yardım eder. İntikam gibi kötü duygulara kapılmaz, her zaman iyidir ve iyinin yanındadır. *“Her ne kadar bir Hıristiyan kızı ise de, iyi bir aileye mensup, Müslüman bir gence eş olabilecek vasıfları hâiz, güzel, zarif, zeki, kültürlü, akli başında, vekar ve haysiyetine düşkün, namus ve ahlak bahsinde fevkalâde hassas, kuvvetli iradeli, cesur bir genç kız olan Cuzella ev işlerinde bilgili, cemiyet hayatında başarılı bir hanımefendidir. Dominiko Badya gibi bir adamla dünyayı dolaşmış, büyük badireler geçirmiş, yine de iffet ve haysiyetini korumayı başarmıştır. (Er, 2000:55-56)”* Bütün bu özellikleriyle Cuzella, hem Hasan için en ideal eştir hem de yazarın ideal eş tanımının bütün öğelerini tümüyle üzerinde taşıyan bir prototiptir.

Hasan Mellâh romanıyla benzerlik gösteren bir macera romanı olan Musullu Süleyman'dır. Kadın kahraman Maria, Babtisyen adıyla tanıdığı ve yanlarında çalışan

bir esir olan Süleyman'a âşık olur. Süleyman'ın Müslüman olduğunu öğrendiğinde de ona olan aşkından ve sadakatinden bir şey eksilmez. Haçlıları birbirine düşürerek onların savaşmalarını sağlayan Süleyman'ın kimliği ortaya çıkınca eziyet gören Maria, her şeye rağmen Süleyman'dan vazgeçmez. Cuzella gibi kaçırılan ve Haşhaşilerin Alamut'taki yalancı cennetine düşen Maria da iffetinden ödün vermez ve sonunda Süleyman'a kavuşur.

Sonuç itibariyle, erkeklerin bağlandıkları ve derin bir aşkla sevdikleri bu ideal eşlerin eğitilmiş, kültürlü, aşka ve sosyal ilişkilere açık ancak edepli, ağır başlı, ev işleri konusunda da yetenekli ve en önemlisi de namuslarına düşkün tipler olduklarını söyleyebiliriz.

Ahmed Midhat'ın aydın tipine örnek olarak kabul etmek mümkün olan iki kahramanı Râsih ve Sâniha'yı yazarın bu romanla ideal karı-kocayı göstermek istemiş olması dolayısıyla ideal eş tipi başlığında incelemeyi uygun bulduk. Taaffüf romanının karı-koca kahramanları Râsih ve Sâniha, her ikisi de en iyi şekilde yetişmiş, yabancı dil bilen, kültürlü, açık fikirli kişilerdir. Tam bir uyum içinde ve mutlu bir şekilde süren evlilikleri Râsih'in arkadaşı Tosun Bey'in Sâniha'yı baştan çıkarmaya çalışmasıyla bir imtihandan geçmiş olur. Eşlerin en doğru şekilde davranmasıyla hem bu yuva yıkılmaz hem de yazar aile kurumu ve evlilik bahsindeki görüşlerini açıklamış olur. Roman bir ev içi romanıdır. Andığımız olay dışında başka bir olaya yer vermez. Ahmed Midhat gibi olayları birbirine katıp ardından hepsini çözüme kavuşturmayı yani hareketi seven bir yazarın bu romanda bu kadar sade bir konu seçmiş olması boşuna değildir. Evlilik kurumunu ve ailenin mutluluğunu temin için yapılması gerekenleri lafı dolaştırmadan anlatan yazar için anlaşılabilirlik ön plandadır. Yazar bu romanı dışındaki bir çok romanında da evlilik konusu üzerinde durmuştur. Ama bu romanında en ideal şekilde yetişmiş kahramanları evlendirip bırakmamış onların içine girmiş, başka bir erkeği olaya dahil etmiş ve ideal şartlarla oluşmuş bir evliliğin yıkılamayacağını göstermeye çalışmıştır.

Râsih, Ahmed Midhat'ın diğer idealize aydın tipleri gibi iyi derecede Fransızca bilir ve Paris'te iyi bir eğitim almıştır. Doğu ahlakıyla yetişmiş, ancak Batının kültürünü de hazmetmiş tiplerden biridir. Buna karşın, kendi şahsi zevki için yaşayan

bir kişilik özelliğine de sahiptir. İslam'ın ya da Doğunun müdafaasını yapmak gibi bir misyona sahip değildir. Zaten ideal bir aile hayatını anlatmak için yazılmış bu romanda Doğuyu savunmayı gerektirecek herhangi bir durum da söz konusu olmamıştır. Râsih, tarihe ve arkeolojiye meraklıdır. İstanbul'daki eski binaları, semtleri gezmekten zevk alır. Tosun Bey'le karısı arasındaki mektuplaşmayı öğrenince şiddet göstermek yerine durup olabilecekleri beklemeyi tercih eder. Karısına güvenmektedir. Sonunda güveni boşa çıkmamış olur.

Taaffüf romanının Sâniha'sı da eski mutasarrıflardan Daniş Bey'in gayet ihtimamla büyütülmüş kızıdır. Ana diliyle Fransızca'yı daha bebeklikten, birlikte öğrenir. Ayrıca Arapça ve Farsça da öğrenmiştir. Evde aldığı özel dersler sayesinde çok iyi bir tahsil elde etmiştir. Avrupa Edebiyatını bilir. Çok iyi piyano çalar. Alafranga adâb-ı muaşerete uygun hareket eder. Ancak dinî terbiye de almıştır. Menfi değil, müspet bir tiptir. Zira o Avrupalı bir genç kız kadar tahsil görmüş, kültür sahibi olmuştur ama benliğini kaybetmemiştir. Babasının, kendisi on iki yaşında iken ölmesi üzerine hesap işlerini de öğrenerek mallarını kendisi yönetir. Sâniha, Ahmed Midhat'ın diğer romanlardaki idealize erkek tipleri kadar bilgi ve kültür sahibidir ve bu yönüyle tektir.

Yirmi yaşında evlenen Sâniha, eşinin arkadaşı Tosun'un onu elde etmeye çalışması karşısında bir buhran geçirse de en doğru şekilde davranmayı bilir, iffetine zarar gelmesine izin vermez. Ahmed Midhat'ın kadın kahramanları içerisinde aldığı eğitimin en ayrıntılı şekilde anlatıldığı kahramanın Sâniha olduğunu görüyoruz. Ayrıca, en ideal eğitimi alarak Doğu-Batı sentezine ulaşanı da Sâniha'dır. Yazar onu bu romanda ideal bir eşin nasıl davranması gerektiğini göstermek için oluşturmuştur. Ahmed Midhat'a göre tecrübesiz, eğitimsiz bir kadının çapkın bir erkeğe kanması kolaydır. Sâniha ise aldığı mükemmel eğitim sayesinde Tosun Bey'e kanmamış ve aile saadetini bozmamıştır.

1. 1. 4. Çalışan Kadın Tipi

Tanzimatla birlikte Türk okuru, romanla tanışmıştır ve başta eş seçimi konusunda olmak üzere; kadın hakları, kadının sosyal hayatta yer alması ve hak ettiği değeri görmesi gerektiği düşüncesi, hem erkek hem de kadın romancılar tarafından tema olarak sürekli işlenmiştir. Romancılarımız, kadının birtakım hürriyetlerden mahrum olmasını eserlerinde önemli bir sorun olarak işlemiş ve kadını topluma kazandırmayı amaçlamışlardır. Tanzimat romanıyla başlayan bu anlayış; eğitim hakkı, çok evliliğin reddi, eşini seçme hakkı, sokağa çıkabilme hakkı, eğlence yerlerine gidebilme hakkı ve çalışma hakkı gibi bireysel özgürlükleri içine alan ve gittikçe genişleyerek daha sonraki dönemlerde de üzerinde önemle durulan konulardandır. Aydınların yanı sıra devlet de, kadınların kamusal hayatta yer almasını sağlayacak girişimlere imza atarak onların eğitimine özel bir önem vermiştir.

“Osmanlı da yükselmekte olan modern sosyal hayatta kadınların da emeğine ihtiyaç hissedildiği için 1842 yılından itibaren kadınlar kamusal alanda devlet eliyle eğitim görmeye başlamıştır. Önce sağlık alanında, daha sonra sırasıyla sanayi ve eğitim alanlarında kadınlara eğitim imkânları devlet tarafından sunuldu. Devlet on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren kadın konusuna özel olarak eğilmiş, kadınlara değişik alanlarda eğitim imkânı sunmanın yanı sıra, geleneksel hukuksal alanda da onlar lehine düzenlemeler yapmaya başlamıştır. Birinci meşrutiyete gelinceye kadar toprak, miras ve eğitim alanındaki hukuksal düzenlemelerle kadınların durumunda belirgin bir iyileştirme görülmüştür. Yeni reformlarla kadınlar mirasa ortak oldukları gibi kendilerine verilecek olan temel eğitim de zorunlu hâle getirilmişti. (Çaha, 2004:198)”

Romanımızda, kadın kimliğinin sunuluşu ile ilgili Tanzimatla birlikte görülen değişimler, Osmanlı'nın yaşadığı siyasal ve kültürel gelişme ve değişimle yakından ilgilidir. Kadınların gerek toplumsal, gerekse edebî hayattaki konumları ve bu konunun hem erkekler hem de kendileri tarafından algılanış şekli, zaman içinde oldukça değişmiştir. Başta Ahmed Midhat Efendi ve onun öğrencisi olan Fatma Aliye

Hanım olmak üzere Tanzimat romancılarına ait eserlerde görücü usulü veya aile baskısıyla evlenme ve bu evliliklerden doğan sosyal problemler eleştirilirken, yine kimi romanlarda kadınların okutulması, eğitim ve çalışma hayatında onlara da eşit fırsatlar tanınması gibi konular üzerinde durularak kadın-erkek eşitsizliğinden şikâyet edilmiş ve kadının kendi ayakları üzerinde durma ve ekonomik özgürlüğünü kazanma çabaları üzerinde hassasiyet gösterilmiştir.

Tanzimat Dönemi içinde, Tanzimat romanı içinde yeni bir tip olan çalışan kadın tipi işte bu değişim ve gelişmelerin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönemin önemli romancısı Ahmed Midhat'ta çalışan kadın tipine rastlamakla birlikte bunların hep yabancı kadınlar olması dikkat çekmektedir. Dönemin tek kadın romancısı Fatma Aliye Hanımın romanlarında ise çalışan kadın tipi, sosyal hayatta yer almak isteyen, ayakları üzerinde durma ve ekonomik özgürlüğünü elde etme çabasında olan Osmanlı kadınları olarak karşımıza çıkar.

Aslında Türk kadını, Tanzimat Döneminde de, öncesinde de evlerde halayık ve aşçı olarak çalışmaktadır. Ancak ders veren, öğretmen olarak çalışan maddi özgürlüğü olan kadın tipiyle ilk olarak Fatma Aliye'nin romanlarında karşılaşırız. Onun Udî romanının kahramanı Bedia böyle bir tiptir. İnci Enginün, Udî romanı hakkında şunları söyler: *“Bu roman kendi hayatına hakim olmak isteyen kadının, henüz sosyal şartlar hazır olmadığı için, yine mevcut şartlardan yararlanarak yeni hayatını kurmasıdır. Muhtemel ki, kendi hayatında bedbaht olan Fatma Aliye Hanım'ın çevresinden uzaklaşarak, yeni bir hayat kurma özlemini de dile getirmektedir. Acemice yazılmış olmasına rağmen, bu eserde kendi hayatına bizzat kendi iradesiyle şekil veren bir kadın tipi ile karşılaşırız.(Enginün,1991:271)”*

Udî romanından önce ilk roman örneğimiz olarak kabul edilen Taaşşuk-ı Tâl'at ve Fitnat'ta da çalışan bir kadın kahraman görürüz. Nakış ustası Şerife Hanım akıllı, becerikli bir kadındır. Evlere giderek genç kızlara nakış dersleri verir ve geçimini sağlar. Aslında çalışan kadın tipinin ilk örneği sayılabilir. Ancak romanda çok fazla öne çıkmaması ve hakkında bilginin sınırlı olması sebebiyle biz, çalışan kadın tipinin örneği olarak Fatma Aliye Hanım'ın oluşturduğu tipleri işlemeyi uygun bulduk.

Udî romanının kahramanı Bedia, Şam'da yaşayan ve İstanbul asıllı Nazmi Bey'in kızıdır. Henüz küçük yaşlarda musikiye merakı ve yatkınlığıyla, kendini gösterir. Zaten musikiye meraklı olan babası, kızıyla bizzat ilgilenir. Onun için özel hocalar tutar. Kızı yetişince de onunla fasıllar yaparak vakit geçirir. Kanun çalarak musikiye başlayan Bedia, keman ve ardından duyar duymaz sesine hayran kaldığı udu da çalmayı öğrenir. En çok udu sever ve eşliğinde şarkı söylemeye de başlar. Yani hem hanende hem de sazendedir. Bütün vaktini babasıyla müzik yaparak ya da yine konu müzik olmak şartıyla sohbet ederek geçirir. Müzik aletlerinin tarihi gelişimi, önemli musikişinasların hayatları ve musiki tarihi, baba-kızın en önemli merak konularıdır.

Babasının kendisi için hem sevgisini hem de bütün maddi imkânlarını esirgemediği Bedia, artık gelinlik çağına gelmiş, hatta yaşı geçmekte olsa da onu vermeye kıyamayan babası da, evindeki yaşantısından memnun olan Bedia da buna aldurmazlar. Kendisi çok güzel bir kız olan Bedia, yaratılış olarak da güzel huylara sahiptir. Bu sebeple çevresinde çok sevilir. İsteyeni çoktur. Ancak bütün talipleri ailesince reddedilmektedir. Nazmi Bey'in hastalanması ve kızının mürüvvetini görmek istediği zamanda ise ortada talip kalmamıştır. Ancak biri yaşlı bir tüccar, diğeri genç ve yakışıklı bir yüzbaşı olan taliplerin içinden Bedia, yakışıklı yüzbaşmayı seçer. Bir süre, mutlu yaşantısı devam eden Bedia, eşinin onu aldattığını anlayarak çok acı çeker. Mail Bey'in onu dansöz bir kız ile aldatması ve Bedia'nın mallarını da bu kız uğruna harcamasına göğüs geren Bedia, eşini hâlâ çok sevmektedir. Ancak kocasının kendisini sevmediğini itiraf etmesi üzerine Bedia değişir. Artık o zayıf kadın yerini kadınlık gururunu muhafaza etmek için kalbini susturan güçlü bir kadına bırakır. Başka bir ilçede kaymakam olan kardeşinin yanına giderek eşini terk eder. Mail'in pişman olup yalvarmalarına ise, onu ne kadar sevse de, aldırış etmez. Zira kocası, birçok erkeğin kadını olan Helula için ona acı çektirdiği, Bedia'ya kıymet vermediği gibi açıkça onu sevmediğini söylemiş olduğu için eşiyile barışmanın onurunu ayaklar altında çiğnetmek olacağını düşünmektedir. Kardeşiyle yaşayan Bedia, bir süre sonra İstanbul'a taşınır. Kardeşi hayatta iken onun sayesinde her hangi bir maddi sıkıntı yaşamaz. Ud çalma konusunda kendisini geliştirmek için dersler alır. Mükemmel bir Udî olmuştur. Ama yine de bu alandaki eğitimini sürdürür. Kardeşinin ölümünden sonra kendisini ve yeğenini geçindirmek için önce evdeki eşyaları satar. Elde satılacak

bir şey kalmayınca emeğiyle para kazanmaya karar verir. Zengin konaklarında ud dersleri vermeye başlar. Kısa sürede ünü yayılır. Öğrenci sayısı artar. Maddi durumu özel ders almaya el vermeyenler için evini açarak onlara haftada bir gününü ayırır. Bir ev satın alır. Gelir getirmesi için de bir dükkan satın almak için para biriktirir. Okuyucu, romanın sonunda Bedia'nın ölümüne üzülse de onun önce kadınlık gururunu korumak için, sonra da geçimini sağlamak için gösterdiği çabayı takdir eder.

İnci Enginün Bedia için şunları söyler: “*Fatma Aliye Hanım Udî adlı romanında hayatını ud dersi vererek kazanan bir genç kızın hikâyesini dile getirir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, Çalıkuşunun öncüsü saydığı bu tipi de yine Fatma Aliye Hanım'ın kadınlara kendi hayatlarına, kabiliyetlerini dikkate alarak, kendilerinin yol çizmesini dileyişi olarak bulabiliriz. (Enginün,1991:271-272)*”

Fatma Aliye'nin diğer bir romanı Refet'te ise, Reşat Nuri'nin Çalıkuşu romanında gördüğümüz Feride gibi bir öğretmen tipiyle karşılaşırız. Ancak Refet'in okumak ve öğretmen olmak konusundaki azmi bir gönül macerasından kaçmak için değil, kendini kanıtlama arzusundan kaynaklanır. Ayrıca mektepten aldığını memlekete taşımak amacıyla, okulu birincilikle bitirmiş olduğundan istediği yerde çalışabilecekken yani İstanbul'da kalması mümkünken o Anadolu'ya gitmeyi tercih eder. Feride ise nişanlısı Kamuran'dan kaçmak için Anadolu'ya gider. Bu yüzden de Feride'yle karşılaştırıldığında Refet idealist bir tip olarak karşımıza çıkar. İlk mektebe gittikten sonra Refet, yolunu çizer ve öğretmen okuluna gitmeyi kafasına koyar. Refet, güzel değildir, hatta çirkin bile sayılabilir. Babası ölünce üvey kardeşleri ona ve annesine sahip çıkmaz, onları itip kakarlar, eziyet ederler. Bütün bunlar yetmezmiş gibi babasından kalan mirastan da mahrum bırakılırlar. İstanbul'a gelen anne ve kız, babasının zengin akrabalarınca da istenmez. Bütün bu yaşadıkları Refet'in kendisinden başka kimseye güvenmeyerek kendi ayakları üzerinde duracağı, para kazanarak geçimini tek başına sağlayacağı günlere özlem duymasını sağlar. Bu özlemlerini gerçekleştiren Refet, kendini kanıtlamış olur.

Refet, gururlu ve kibirli bir kızdır. Ancak zekâsı, anlayışı ve derslerindeki başarısıyla çevresindekileri kendisine hayran bırakır. Gururu ve hırçınlığı sebebiyle kimseden yardım kabul etmez. İçinde yaşadığı maddi zorlukları hiçbir kimseye

paylaşmaz. Okul için ihtiyacı olan malzemeleri arkadaşlarının el işlerini yaparak elinin emeğiyle temin eder. Okula götürecektir yiyecek bir şeyi olmadığı zamanlarda arkadaşlarının birlikte yemek yeme tekliflerini midesinin rahatsızlığını bahane ederek reddeder. Kimsenin kendisine acımasını istemez. Bir şeylere tenezzül etmeyi büyük bir günah olarak kabul ettiğinden aç da olsa, muhtaç da olsa asla bunu belli etmez. Ciddi tavır, çalışkanlığı, zekâsının üstünlüğü ve yetenekleriyle hem arkadaşlarının hem de öğretmenlerinin takdirini kazanmıştır. Ancak gururunu bildiklerinden ve onu darıltmayı göze alamadıklarından kimse ona yardım teklif edemez.

Refet; çirkin, zayıf, hastalıklı, fakir ve kimsesiz bir kızın bütün kötü şartlara rağmen azmi, zekâsı, ahlakı ve çalışkanlığıyla kültürlü, bilgili ve meslek sahibi bir insan olabileceğini göstermektedir. Ayrıca Tanzimat romanlarında Refet ve ona benzeyen arkadaşı Şule dışında bilinçli olarak çalışma hayatına atılmak için eğitim alan, eğitimlerini tamamlayınca da evlenmek yerine, önceliği çalışıp para kazanarak kendilerini bu yolla güven altına almaya veren başka tipler yoktur. Okuyup bir meslek sahibi olan ve ekonomik bağımsızlığına kavuşmuş olan bu tipler, erkeklere bağımlı kalmayıp kendi hayatlarını, kendi istekleri doğrultusunda yaşamak isterler. Bu sebeple evlenmek istemezler. Babasının bir akrabasının evlenme teklifini önceden ondan gördüğü hakaret sebebiyle reddeden Refet gibi Şule de kendisine yapılan evlilik teklifini kabul etmez. Refet'in çirkin olduğu için onu kimsenin istemeyeceğini düşünmesine ve bu yüzden hiç evlenmeyeceğini söylemesine karşın Şule, çok güzel bir kızdır. Anne ve babasını kaybetmiştir ama Refet gibi kimsesiz değildir. Dayısı ona sahip çıkmakta ve yardım etmektedir. Şule'nin evliliği ve zengin bir talibi reddetme sebebi, hayatını tek başına kurup güvence altına aldıktan sonra, tek başına ayakları üzerinde durup kendini kanıtladıktan sonra evlenmek istemesindedir.

Mizancı Murad'ın Zehra'sı da öğretmenlik yapması suretiyle çalışan kadın tipine de örnek teşkil etmektedir. Bununla beraber, Zehra'yı halkı eğitmek gibi bir gayesinin olması ve diğer idealist özellikleri sebebiyle aydın tipi başlığı altında incelediğimizden, burada tekrar işlemeyeceğiz. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında ise çalışan kadın tipinin ilk örneklerini teşkil eden halayıklar üzerinde durmak istiyoruz. Bu tipin ilk örneklerinde, mecburiyet sebebiyle özgür iken

kendilerini cariye olarak sattıran ev içinde çalışan kadınları görmekteyiz. Aldıkları iyi eğitime rağmen onlar, öğretmenliği akıllarına getirmezler. Zira sosyal ortam hâlâ hazır değildir. Eşlerinin onları aldatmaları, tekrar evlenmek istemeleri yahut kendilerini sevmediklerini söylemeleri üzerine kadınlık gururunu düşünerek eşlerini terk ederler.

Muhâdarât'ın Fazıla'sı da bütün kabalığına rağmen sevdiği eşinin tekrar evlenmek istemesi üzerine önce intiharı düşünse de bu günahı işlemeyi göze alamayarak kendini cariye olarak sattırır:

“Sami Paşazâde Sezâi'nin Sergüzeşt'inden sonra esaret temine daha birçok eserde rastlıyoruz. Bunlar arasında dikkate değer olanlardan birisi Fatma Aliye Hanım'ın 1891-1892'de yayınladığı Muhâdarât adlı romanıdır. Eserin kahramanlarından Fazıla kocasıyla anlaşamayınca intihara karar verir, fakat bunun büyük bir günah olacağı ve annesiyle cennette buluşamayacağı düşüncesiyle vazgeçer, çalışarak hayatını kazanmak ister. Devrin şartları içinde tek çare bir eve kâhya olarak girmektir. Bu sebeple kendisini bir esirciye sattırır ve Mısırlı bir zengininin konağına kâhya olarak girer, çalışarak istikbalini garantiye alır. (Kerman, 1998:44)”

Fazıla, zengin bir babanın kızıdır. Ancak üvey annesinin işkencelerine maruz kalır. Bu romanda Fatma Aliye, *“Okuyucuya örnek bir model olarak sunulan saf, temiz, iyi kalpli, yetim, fedakâr, merhamet timsali, hayatını başkalarının iyiliğine vakfetmiş, hep başkalarının iyiliği için çalışmış bir kızın şirret bir üvey anneden çektiklerine yer veriyor. (Çetin, 2002:41)”* Kardeşini korumak için çaba gösteren ve her zaman sabırlı olan Fazıla, aynı zamanda çok güzel, zeki, terbiyeli, ahlaklı, becerikli bir kızıdır. Babasının istemeyerek eşinin tesirleriyle gösterdiği ilgisizlik ve yaptığı haksızlıklara rağmen asla babasının sözünden çıkmaz. Öz annesi gibi onunla ilgilenen komşusu Münevver Hanım, onu kaçırarak oğluyla evlendirmeyi teklif ettiğinde, kendisi ve kardeşi için kurtuluş olacak bu teklifi babasının sözünü çiğnememek uğruna reddeder. Fazıla, yine aynı sebeple kendi dengi olmayan Remzi ile evlenmeyi kabul eder.

Kaba ve sonradan görme Remzi, Fazıla'nın ruhundaki incelikleri, aileden ve yetişme tarzından gelen asilliği anlayamaz. Ama yine de Fazıla, eşini çok sever.

Zira o, Fatma Aliye Hanım'ın diğer kahramanları gibi tüm aşkını, sevmeye hissini evlendikten sonra eşine yöneltmesi gerektiğine inanmıştır. Remzi'nin ilgisini çekmek ve onu mutlu etmek için kitaplarından ve piyanosundan uzaklaşmayı göze alır. Kendisi ise mutsuz olur. Nazan Aksoy, *“Tanzimat Döneminin erkek yazarlarının ideal kadın tipinin hep okumuş ve son derece itaatkâr, piyano çalan, Fransızca bilen, uysal ve güzel kadınına örnek olabilecek Muhâzarât'ın Fazıla'sı ile bu niteliklere sahip bir kadının, erkeği belki mutlu ettiğine ama kadının mutlu olmadığına, Fazıla'nın Remzi ile evliliği dolayısıyla dikkat çekerek, erkek hayal gücünü süsleyen bu tipin yaşadığı sorunlara dikkat çekmiştir... (Aksoy, 1996:89)”*

Fazıla, eşi için katlandığı bütün fedakârlıklara rağmen eşinin kendisini aldattığını öğrenince Remzi'ye olan bütün sevgisini kaybeder. Ancak babasının evine geri döndüğünde de üvey annesi yüzünden çekeceklerini düşünerek olanlara katlanmak zorunda kalır. Remzi'nin ikinci eşi almak istemesi ise Fazıla'nın kesinlikle katlanamayacağı bir durum olduğundan evden ayrılır. Gidecek yeri olmadığından, Peyman adını alarak kendisini bir esirciye sattırır. Fransızca bilen, piyano çalan, el işlerinden anlayan, resim konusunda çok yetenekli olan Fazıla'nın bir köle olarak satılmayı ve özgürlüğünü kaybetmeyi göze alması, aslında çok büyük bir cesaretin de göstergesidir. Zaten Fazıla'nın özgürlüğü, esirlikle başlar ve esareti eleştiren Tanzimat romanı için bu durum bir ikilem olarak görülebilir. Fatma Aliye gibi aydın bir kadın için de böyle bir tip oluşturmuş olması eleştirilebilir. Ancak dönemin Osmanlı toplum yapısının da gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Toplum, kadının sosyal hayatta çalışması fikrine çok yabancıdır. Ayrıca kocasından kaçan ve öldü sanılan Fazıla'nın hem gizlenebilmesinin hem de güvende olabilmemesinin tek yolu da budur.

Mısırlı bir aileye satılan Fazıla, ağırbaşlılığı, çalışkanlığı ve becerikli oluşuyla kısa sürede kendini sevdiren, evin kahyası ve çocukların dadısı olur. Kadınlara karşı hep resmi ve ilgisiz olan evin oğlu Şebib'in dikkatini çektiğinde bu ilişkinin sınırlarını kendisi çizer. Şebib'in odalığı olmayı kabul etmez. Zira herkes onu öldü bilse de o hâlâ Remzi'nin nikâhı altındadır. Fazıla gibi iffetli bir kadının, bütün olanlara rağmen eşini aldatması ise düşünülemeyecek bir durumdur. Şebib'i beğenmesine rağmen Remzi'nin ölüm haberini almadan önce ona karşı bir şey hissetmemek için kendisini zorlar. Kocasının ölümüyle özgür kaldıktan sonra Şebib'i sever. Fatma Aliye'nin kadın tipleri

bu yönleriyle pek de inandırıcı değildirler. Zira her zaman kalplerine akılları hükmeder. Mantıkları izin vermedikçe gönülleri kimseyi sevmez.

Fatma Aliye Hanım'ın oluşturduğu kadın tipleri saymassak, bu dönemde öne çıkan çalışan kadınların yabancı kadınlardan oluştuğunu daha önce söylemiştik. Genellikle eğitimci olan bu kişiler, ya zengin konaklarında mürebbiyelik yapmaları için özel olarak Fransa'dan getirtilirler, ya da müzik öğretmeni olarak karşımıza çıkarlar. Felâton Bey'le Râkım Efendi romanındaki Fransız asıllı Jozefino bu tiplerden biridir. Canan'ın piyano hocası olan Jozefino, kırklı yaşlarda, esmer ve güzel bir kadındır. Terbiyesiyle ve zarif tavırlarıyla herkese kendini sevdirebilir. Madam Jozefino'nun Canan'a ders vermeyi kabul etmesinin sebebi Râkım'a olan meylidir. Zaman içinde Jozefino ile Râkım arasında gizli bir aşk ilişkisi başlar. Jozefino çevresinde itibarlı, güzel, ahlak sahibi, namus ve edebine düşkün bir insan olarak bilindiğinden, söz konusu ilişkisini bir sır olarak saklar. Jozefino, bir müddet Râkım'ın metresi olur. Türk evlerinde mürebbiyelik yapan kadınlardan bazıları evin erkeklerini baştan çıkarırlar ama Jozefino böyle bir tip değildir. O, kültürlü, değerli ve olgun bir Fransız kadındır. Her şeyi Râkım'ı sevdiği için yapan ve ondan hiçbir menfaat beklemeyen, gerçek bir dosttur. Râkım, kendisine Canan'ı sevdiğini söylediğinde hiçbir olumsuz tepki göstermez, aksine Râkım'ın gerçekte Canan'a layık olduğunu kabul eder. Doğu kültürüne hayran olan Jozefino, Türklerin her hâlini, Avrupalıların her hâline daha iyi bulur. Ona göre, Türklerin misafirperverliği Avrupalılarınki ile mukayese bile kabul edemeyecek derecede yüksektir.

Fatma Aliye Hanım da Fazıla'nın mürebbiyesi Jozefin'le ideal bir mürebbiyenin nasıl olması gerektiğini göstermek istemiş böylece çalışan kadın tipine de bir örnek oluşturmuştur. Fazıla'nın zalim bir kadın olan ilk mürebbiyesinden sonra işe alınan Jozefin, yirmi üç yaşında şirin bir Fransız kızıdır. Paris'teki mükemmel bir okulun diplomasına sahiptir. İyi kalpli ve anlayışlı bir kızıdır ve başı sıkıştığında Fazıla'ya yardım etmek ve dertlerini dinlemek için hazır beklemektedir. Üvey anne Calibe'den korkmadan Fazıla'ya yardım eder. Hatta Calibe'nin bir oyunu sonucu babasından dayak yiyen Fazıla ve bu yüzden hastalanan Şefik için çok üzülür ve ağlar, sabaha kadar başlarında bekler.

Ahmed Midhat Efendi'nin Diplomalı Kız romanının Julie'si de çalışan bir kadındır. Ancak bu tipi başka bazı özelliklerinin öne çıkması sebebiyle farklı bir bölümde incelemeyi uygun bulduk. Julie gibi, Müşâhedât romanının Siranuş'u da Ahmed Midhat'ın çalışan kadınlarından biridir. Adından da anlaşılacağı üzere o da yabancı bir kadındır. Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermenilerden biridir. Yazar, Siranuş ve arkadaşlarıyla vapurda karşılaşır. Aralarında Fransızca konuşan bu kadınların, sohbetine kulak veren yazar, konuştukları olay ilgisini çekince, bu kadınları takip ederek hikâyenin tümünü öğrenmeye karar verir. Siranuş'u kaldığı pansiyona kadar takip ederek ona kartını gönderir. İyi bir şekilde karşılanınca buna şaşırır. Ancak, Siranuş'un onu tanımasına daha da şaşırır. Eğitilmiş bir kadın olan Siranuş, Ahmet Mithat'ın Ermeniceye çevrilmiş olan kitaplarını okumuştur. Hayatını yazara anlatan ve böylece romanın oluşmasına katkı sağlayan Siranuş, zeki, bilgili, kültürlü, ahlaklı, cesur, keline güveni olan, çok güzel bir kızdır.

Zekası ve kültürüyle Ahmet Mithat'ı etkileyen Siranuş, Türkçeyi ve Fransızca'yı çok iyi konuşur. Rumcası ve Ermenicesi de mükemmeldir. Ancak yazar, onun Türkçeyi ana dili gibi benimsediğini ve en iyi bildiği ve konuştuğu dilin Türkçe olduğunu söylemeyi de ihmal etmez. Yazarın bunu belirtme sebebi, Siranuş'un Osmanlılık şuuruna sahip olduğunu göstermektir.

Siranuş, aslında Ali Osman Topuz adlı bir Müslüman'ın kızıdır. Kızının güvende olması ve ona iyi bakılması için sevgilisi olan Ermeni kadınının, kızını vaftiz ettirmesine izin veren Ali Osman Topuz, Ermeni Patrikhanesi'ne kızının eğitimi için para da bırakır. Bu sayede iyi bir eğitim alarak yetişen Siranuş, sonradan Müslüman bir babanın kızı olduğunu öğrenir ve babasının arzusu doğrultusunda romanın sonunda Müslüman olarak Refet'le evlenir.

Siranuş'taki zekâ, irade, iffet anlayışı, ahlak ve terbiye, yazara göre babasından tevârius etmiştir. Arkadaşı Agavni'nin ölümünden sonra Bogos Ağa'nın evine yerleşerek Ahmed Midhat'ın ona bulduğu öğrencilere, Fransızca ve piyano dersleri vererek hayatını kazanmaya başlayan Siranuş, bu meslekte başarı kazanır ve öğrencilerinin sayısını artırır. Zaten hayatını çalışarak kazanma imkânı ortaya çıkınca

tarif edilemez bir sevinç gösteren Siranuş'un, hem kültürü hem de çalışma azmiyle başarısız olması düşünülemezdi.

Görülen odur ki, Ahmed Midhat, çalışma hayatına soktuğu kadınları yabancı asıllı kadınlardan seçmektedir ve Müslüman kadınları da çalışma hayatından çok evinde eşi ve çocuğuyla göstermektedir.

1. 1. 5. Müteşebbis Tip

Ahmed Midhat Efendi, diğer birçok alanda olduğu gibi iş hayatı, sanayi ve ticaret alanlarında da ıslahat yapmanın gerekliliğine inanmaktadır. Alınacak örnek, tabî ki yine Batı medeniyetidir. Batıda zamana verilen önem dolayısıyla yazar, idealize ettiği kahramanlarına boş vakit geçirtmez ve onları sürekli çalıştırır. Bunun yanında Ahmed Midhat Efendi'nin önem verdiği bir konu da iş hayatındaki girişimcilik ruhudur. Kendisi de yaşamı boyunca, memuriyetleri döneminde bile, sanayi ve ticaret alanında girişimlerde bulunmuştur. Ayrıca, geniş ailesini geçindirmek için aldığı matbaa makinesinde kitaplarının dizimini, basımını ve ardından dağıtımını bizzat kendisi yürütmüştür.

Ahmed Midhat Efendi'nin, roman kahramanı olarak yer aldığı Müşâhedât adlı romanında karşımıza çıkardığı tiplerden biri Seyid Mehmed Numan'dır. Zarif bir ihtiyar olan Seyid Mehmed, aynı zamanda çok zekidir. Osmanlılar devlet memuriyetine rağbet ederken, Avrupalıların serbest teşebbüs ve ticaretle uğraştıklarını gözlemlemiştir. Mısırlı olan Seyid Mehmed, ailesiyle İstanbul'a göç ettiğinde kendisine kaymakamlık teklif edilmiş; ancak hazır olan memuriyet yerine Osmanlı'ya en iyi şekilde hizmet etme olanağı bulacağını düşündüğü ticarete atılmayı tercih etmiştir. Seyid Mehmed Numan, ziraat, sanayi ve ticaret gibi iş sahalarının kuvvetli, bilgili ve okumuş ellerde bulunması gerektiğini, Osmanlı'nın kurtuluşunun ancak bu yolla olacağını düşünmektedir. Kendisi İstanbul'a geldiği zaman herkeste devlet memuriyeti hevesini görmüş ve üzülmüştür:

“ Bizim İstanbul’umuzda bu fikirler henüz uyanmamıştır. Kibardan hiçbir kimse kesb ü kâra heves etmiyor. Âbâ ve ecdattan kalmış bâzı çiftlikâta mâlik olanlar bunları yalnız tenezzüh mahalli olarak telâkki ediyorlar. Herkesin gözü devlet memuriyetine dikilmiş. Ondan başka medâr-ı maîşet bilinmiyor. Halbuki hazîne-i devlet yalnız geçinmeleri için oraya göz dikenleri ne ile doyuracak? Vâridatla değil mi? O vâridatı ziraat ve sanâyi ve çobanlık ve ticaret hâsıl etmiyecek mi? Bunlar zuafâ ve mesâkînin ellerinde buldukça hazineye getirecekleri vâridat dahi zaîfâne, miskinâne bir sûretten ayrılamaz. (Ahmed Midhat, 2005:133)”

Eğer halka hizmet edilecek bir mevkide kendisine ihtiyaç olsa, bunu o da seve seve yapacaktır. Ancak zaten herkesin devlet memuriyeti için uğraştığı gelişmemiş bir ülkede bir lûtuf ve himâye olarak teklif edilen memuriyeti istememiştir. Helâlinden asıl büyük kazancın ticârette olduğunu, Avrupalıların bu yolda Osmanlı ülkesinde büyük kazanç sağladıklarını anlamıştır. Toptan mal alıp satan Seyid Mehmed, ticaretin her türlüyle uğraşarak ülkesine en iyi şekilde hizmet etmeye çalışır. Bu büyük işin zorluklarını, yetmiş aşkın yaşına rağmen, ticari zekâsıyla bertaraf eder. Yaşı gereği köşesine çekilerek rahat etmek yerine her gün bin türlü işle uğraşan Seyid Mehmed, bu yaklaşımıyla oldukça idealist bir tiptir. Bir tek kızıdan başka çocuğu olmayan Seyid Mehmet’in mal hırsı yoktur. Zaten çok zengin de değildir. Çünkü kazancını sürekli ticaret yolunda harcar; çevresindekileri ticaret konusunda teşvik eder. İtibarı çok yüksek olan Seyid Mehmet Numan Avrupa, Amerika ve Afrika’yla ticaret yapar.

Ahmed Midhat Efendi, geçmişini aydınlatmaya çalıştığı Siranuş hakkında bilgi toplarken Seyid Mehmed Numan’la tanışır, onun kişiliğine, fikirlerine ve ticari zekâsına hayran olur. Daha öncede belirttiğimiz gibi, gerçek hayatta Ahmed Midhat’ın kendisi de müteşebbis bir ruha sahiptir. Orhan Okay’ın sözleri bu savımızı doğrular niteliktedir: “Ahmed Midhat’ın Avrupa’da görüp faydasına kani olduğu makinelerin bazılarını İstanbul’a getirmek teşebbüsünde bulunduğunu söylemiştik. Bu bakımdan yazar, gerçekten müteşebbis ve uyanık bir adamdır. (Okay, 1991:55)”

Romanda Seyid Mehmet Numan’la konuşurken bu konudaki görüşlerini açıklayan Ahmed Midhat şöyle söyler. “Neyse, inşallah bizde ticaret fikri gelişir ve onunla ilgili bilgiler yayılır da, bizden sonraki romancılar ticaretin önemini ve

tüccarın büyüklüğünü bu suretle okuyucuya anlatmayı hasılı tahsil ve malûmu ilâm addederler. (Ahmed Midhat, 2005:185)”

Ayrıca yazarın Beykoz’da yaşarken Karakulak suyunu damacanelarla İstanbul’da sattırıldığı, Akbaba Köyü’nde ziraatla uğraştığı, tuğla fabrikası kurmak için araştırmalar yaptığı da bilinmektedir. *“Daha Marsilya’ya ayak basarken, bizde Marsilya kiremiti ve tuğlası diye şöhret yapan bu iki nesnenin Türkiye’de yapılma şartlarını düşünür... İmalâthâneleri gezer. Bermutad sorar, izahat ister. Toprak nümûneleri alır. ‘Mevlâ muvaffakiyet ihsan ederse İstanbul’da bir tuğla ve kiremit fabrikası ihdas emelinde’dir. (Okay, 199:56)”*

Seyid Mehmed, ticari yönü dışında yaşamı boyunca tütün, afyon, esrar ve alkol gibi kötü şeylerden tamamıyla uzak duruşu, bu sayede de yetmiş aşkın yaşına rağmen sağlıklı ve dinç oluşuyla da övünür. Ticari alanda tek olmak gibi bir amacı olmamış, sermaye vererek yetenekli gençlerin de ticaret yapmasını teşvik etmiştir. Konuşması ve sohbetiyle de çevresindekilere etki eder. Anadili Arapça olduğu ve Türkçesi az olduğu hâlde bu dili konuşurken bildiği mecazlar ve imalarla zarif bir şekilde söze farklı anlamlar katarak sohbetinde bulunanlara zevk verir. Bütün bu özellikleriyle Seyid Mehmed, Ahmed Midhat’ın idealize ettiği ve yücelttiği bir tip konumuna yükselir.

Ahmed Midhat Efendi, konusu Paris’te geçen Diplomalı Kız adlı eserinde de karşımıza Julie adlı genç bir kızı müteşebbis bir tip olarak çıkarır. Bu romanın konusunun Paris’te geçmesi boşuna değildir. Zira dönemin İstanbul’u için genç bir kızın ne kadar büyük bir ticarî zekâyâ sahip olursa olsun bunu ortaya koyabilecek şartlara erişmesi imkânsızdır. Annesi bir çamaşırcı, babası ise demirci olan Julie, babasının büyük çabalarıyla öğretmen okulunu bitirir. Ancak sırada bekleyen pek çok aday olduğu için göreve bir türlü başlayamaz, başka bir iş de bulamaz. Bu arada maddi durumları da iyice kötüleşmiştir. Ancak bu durum, Julie’nin müteşebbis ruhunu da ortaya çıkarır. Sokakta önünden geçen cenaze arabasından düşen büyük bir buket çiçeği daha küçük buketler hâline getirerek akşam tiyatro girişinde satar. Ancak onun satış tarzı diğer çiçek satıcılarınınkinden çok farklıdır. O, müşterilerine çiçekleri uzatırken çiçeklerle ilgili şiiirler de söyler. İlgi çeken çiçek satma üslubu sayesinde hem çiçeklerini kısa sürede satar, hem de çiçeklerin değerinin çok çok üzerinde bir ücret

kazanır. Kazandığı paranın sermayesiyle daha sonraki günlerde aynı şekilde çiçek sattığı gibi satış tarzı konusunda sürekli değişimlere gider. Çiçek buketlerinin içine koyduğu şiirler müşterilerince bir fal gibi düşünüldüğünden, müşterisi de oldukça artar. Bir kere yazdığı bir şiiri başka bir bukette tekrar kullanmaz. Yazılan şiirlerin çoğu kendi şiirleridir; zira aldığı eğitimin kalitesinin yanında edebiyat konusunda da çok yeteneklidir.

Güzel olmadığı için erkeklerin ilgisini çekmediğinden, iyi bir evlilik yapamadığı gibi namusuna olan düşkünlüğü sebebiyle de bir işe girememiş olan Julie, hakikatte olumlu ama pratikte olumsuz olan bu durumu farklı çiçek satma tarzıyla lehine çevirerek, bir ay gibi kısa bir sürede ailesi için güzel ve orta hâlli bir ev hazırlamış, geleceğini de tiyatro ile anlaşma yapıp garanti altına almıştır. Düzenlenen şiir okuma geceleri sayesinde hem para kazanan, hem de soylular arasında bir yer edinen Julie, bütün bunları önüne bir şans olarak düşen bir buket çiçek, aldığı eğitim ve ticari zekâsı sayesinde yapmıştır.

Ahmed Midhat'ın müteşebbis yönüyle ortaya koyduğu bu iki tip dışında da romanlarında ve diğer eserlerinde bu konuya eğildiğini görmekteyiz. Acâyib-i Âlem'de Hicabi ve Suphi, Odesa şehrinde iken Rusya'nın içlerine turfanda sebze ve meyve satılabileceği üzerinde konuşurlar. İdeal bilim adamının örneği olan bu tiplerin bu konuda bir girişimleri olmaz. Ancak bu ticareti Müşâhedât romanında Seyid Mehmet'in yaptığını görürüz. Ayrıca Ahmed Midhat'ın yerli sanayinin gelişmesine yönelik arzularını dile getirdiği başka romanları da vardır. Demir Bey Yahut İnkışaf-ı Esrar romanının Demir Bey'i değişik silahların icadıyla uğraşır zira ülkesinin bu konudaki dışa bağımlılığını ortadan kaldırmak ister. Ayrıca Ahmet Metin ve Şirzad romanında da Ahmet Metin, tümü Türk ustaların elinden çıkma bir gemi yaptırır. Yine aynı romanda Stefano'ya bankanın gerekliliği ve faydaları hakkında uzun bir nutuk çektirir. Zira iktisadî hayatta bankanın önemi yadsınamaz. Hasan Mellâh romanında da kahraman ticaretle uğraşarak hayatını kazanır. Ancak diğer özellikleriyle öne çıkan Hasan'ı farklı bir başlık altında incelemeyi uygun bulduk.

Tanzimat yazarları içinde en çok roman yazan ve çok değişik konulara giren isim Ahmed Midhat olduğundan müteşebbis tip olarak adlandırdığımız bu

kahramanlara onun eserlerinde rastlıyoruz. Bununla birlikte Fatma Aliye'nin Muhadarât adlı eserinde ideal kahraman Fazıla için en ideal eş olan Şebib de ticaretle uğraşmaktadır. Amcasıyla birlikte çalışan Şebib ondan ticareti öğrenmiş, onun işlerine yardımcı olduğu gibi kendi işini de kurarak sermayesini arttırmıştır. Ahmed Midhat'a göre bir erkeğin parasına sahip çıkması ve onu çoğaltması çok önemlidir. Kızı olarak gördüğü ve yayın hayatında desteklediği Fatma Aliye Hanım'ın romanında böyle bir kahramana hayat vermesi, hocası Ahmed Midhat'ın etkisiyle gerçekleşmiş olabilir.

Mizancı Murad da Osmanlı'nın kurtuluşunun eğitimle olacağını savunduğundan ideal kahramanı Mansur'u bu yöne yönlendirmekte ve İstanbul'da hayal kırıklığına uğrayan Mansur'u Anadolu'ya göndermektedir. Mansur, Manisa'daki çiftlikte halkı eğitmek için yeni okullar açar. Ancak yaptığı yenilikler eğitim alanıyla sınırlı değildir. Açtığı ziraat mektebi ve uygulama çiftliği sayesinde köylüleri modern usullerle tanıştırdığı gibi bir iplik fabrikası da açar. Bu girişimini arkadaşı Doktor Mehmet Efendi'ye şöyle anlatır:

“Çoktan beri uğraşmakta olduğum iplik fabrikasını Allah'ın lûtfuyla açabildim. Yün, pamuk bizden Avrupa'ya gidiyor. Halbuki köy tezgahçılarımızın muhtaç buldukları iplik İngiltere'den geliyor. Yani bizden kırk paraya alınan işlenmemiş yün, beş kuruştan yine bize geri veriliyor. Bu ipliği bizde yapmak üzere fabrikaya lüzum gördüm. (Mizancı Murad, 1980:357)”

Mansur, iplik fabrikasını kendisi açmayı planlasa da köylüyü de kâr arkasına düşmeye alıştırmak istediğinden çevre köylerden ev başına para toplar. Bunu duyan başkaları da bu işte ortak olmak isterler ve yarı yarıya hisseli bir şirket kurulur. Mansur'un Veliler çiftliğinde yaptıkları, ziraî ve ticarî alan için çok önemli atılımlardır. Bu sebeple Mansur müteşebbis bir tip olarak da kabul edilebilir. Ancak biz Mansur'u romanın başından sonuna Osmanlı'yı tekrar eski ihtişamına kavuşturma azmindeki aydın bir idealist olarak tanırız. Bu sebeple de onu, aydın tipi başlığı altında işledik.

1. 1. 6. İdeal Ebeveyn Tipi

Tanzimat aydınlarının üzerinde önemle durdukları meselelerden biri de çocuk terbiyesi olmuştur. İçinde yaşadıkları toplumu değiştirmek için mücadele veren bu yazarlarımız, toplumun değişimi ve ilerlemesi için tek tek insanların değiştirilmesi yolunu izlemeyi amaçlamışlardır. “Bugünün küçüğü yarının büyüğü” sözünün paralelinde yeni nesli yetiştirmek için eserler vermişler, yetişkinleri çocuk terbiyesi konusunda bilgilendirmeye çalışmışlardır. Bu dönem aydınları içinde çocuk terbiyesi konusuna en çok eğilen yazar, Ahmed Midhat Efendi olmuştur.

“Ahmed Midhat’ın çocuk bahsine dâir söyleyeceği çok şeyler vardır. Bilhassa çocuk yetiştirilmesinde, terbiyesinde, sağlığını korumada, iyi gıda almasında Osmanlı âilesinin eksiklerini tamamlamak için Fransızca birçok kitaplardan istifade etmiş, yeni kitap ve makaleler yazmıştır. Kanaatimizce çocuk mevzuuna bu kadar geniş olarak temas eden ilk muharririmizdir. Çocuklara tedris edilmek üzere hazırladığı ve zamanına göre oldukça zevkle okunabilir öğretici kitaplarını bir tarafa bıraksak bile yalnız ebeveyn için yazdığı eserler onun bu konuya eğilmesinin önemini gösterir. (Okay, 1991:233)” Bu eserlerinin yanında romanlarında da ideal ebeveynlere yer vererek topluma yeni neslin nasıl yetiştirilmesi gerektiğini anlatmıştır. Zira, iyi terbiye edilmiş bir çocuk, önce ailesini sonra içinde yaşadığı toplumu yüceltir. Bu yüzden de çocuk terbiyesi konusu, aslında o dönem yazarlarımıza göre bir medeniyet meselesidir. Ahmed Midhat’a göre Osmanlı’nın dört yüz çadırdan bir medeniyet çıkarma mucizesinin altında yatan gerçek, çocuk terbiyesi konusundaki yaklaşımlarıdır. İslamiyet’in yayılma sebebini de yine çocuk terbiyesi ile açıklayan Ahmed Midhat Efendi, çocuk yetiştirmek gibi ciddi bir iş için önce ailelerin eğitilmesi gerektiğine inanır.

Tanzimat yazarlarının hepsi evlilik konusunu işlemişler ve çoğu zaman da mevcut olanı tenkit etmişlerdir. Aile yuvasının sağlıklı olabilmesi için öncelikle sağlıklı bir evlilik gerekmektedir. Eğer aile ortamı huzurlu, mutlu ve güvenli olmazsa

ideal çocuk terbiyesini gerçekleştirmek ve aydın tipine uygun nesli yetiştirmek mümkün olmaz.

Dönem yazarlarından Ahmed Midhat ve Namık Kemal, çocuğu yetiştirme işini bizzat babaya verirler. Zira eğitim seviyesi açısından baba, anneden daha üstündür. O devirde kadının, eğitiminin yetersizliği ve geleceğin neslini yetiştirebilecek seviyede bulunmaması sebebiyle bu iki yazar, çocuk eğitimini babaya vermişlerdir. Namık Kemal'in Cezmi'sini, Ahmed Midhat'ın Mustafa Kamerüddin'ini en iyi şekilde yetiştiren babaları olmuştur. Ayrıca annenin şefkati dolayısıyla bazen çocuğuna zarar da verdiğini, onu yanından ayırmamak endişesiyle eğitimlerini aksattıklarını, çıkan fırsatları kullanmalarına izin vermediklerini söyleyerek eleştiride de bulunmuşlardır. Ayrıca unutulmamalıdır ki, bu iki yazarımız da ve diğer Tanzimat yazarlarımız da çocuğunu en iyi şekilde yetiştirebilmesi için kadının eğitiminin gerekliliği konusu üzerinde fazlasıyla durmuşlardır.

Tanpınar'ın, "Çocuğu ile uğraşmaktan hoşlanan ilk aile babası" olarak tanımladığı Ahmed Midhat, babanın çocuğuna ayıracak vakit bulamamasını kabul etmez. Zira onun kadar yoğun çalışan biri bile çocuklarıyla vakit geçirip onların terbiyeleriyle bizzat ilgilenebiliyorsa bunu herkes yapabilir.

Dönem yazarlarına göre ideal ebeveynlerde bulunması gereken özelliklerin başında çocuğunu sevmek ve ona saygı duymak gelir. İdeal anne ve baba, çocuğunu çok dikkatli bir şekilde terbiye eder, onu hayali varlıklarla korkutmaz. Çocuk, pedagojinin ilkeleri doğrultusunda, eğitime uygun yaşa geldiğinde, eğitim başlamalıdır. Anne ve baba, davranışlarıyla çocuğu için örnek teşkil eder. Zira hepimizin bildiği bir gerçekte şudur ki, çocuk model alma yöntemiyle öğrenir. Ahmed Midhat'a göre, çocuk terbiyesinde sözden çok davranışın etkisi vardır.

"Ahmed Midhat, çocuk terbiyesinde sözden ziyade davranışı daha etkili bulur. "Bunu yapma fenadır!" demek yerine anne ve baba kendileri fenalıktan kaçınıp iyi davranışlar sergileyerek örnek olmalıdırlar. Burada özellikle annelere iş düşer. Çünkü devamlı yanında olduğu için çocuk "babasının dediğini yapacağına validesinin yaptığını taklid eder. (Ahmed Midhat, Çocuk-Melekat-ı Uzviye ve Ruhîyesi, s. 348)"

Bunun için de ana baba çocuğa verecekleri eğitimde uyum içinde olmalıdır. (İnci, 1995: 585)”

Tanzimat romancılarının çizdiği ideal ebeveynler, çocuklarının eğitimi için hiçbir maddi fedakârlıktan da kaçınmamışlardır. Çocuklarını yetiştirmede, iyi bir eğitim almalarının yanında, onların kararlarına da saygılı olarak kişiliklerinin oluşmasında katkıda bulunmuşlardır. Bu ideal anne ve babalar, içinde yaşadıkları toplumun geleneklerinin aksine, evlilik konusunda da çocuklarını serbest bırakmışlardır. Eş seçimi, ister erkek ister kız çocukları için olsun, tümüyle tarafların kararına bağlıdır. Tanzimat romanlarında çocukların anne ve/veya babaları tarafından yetiştirildikleri gibi dayı, amca vb. akrabaları tarafından da yetiştirildikleri görülmektedir. Ayrıca çocukla akrabalık bağı olmamakla birlikte, onu evladı gibi seven dadıları ve baba dostu vasileri tarafından yetiştirilenler de vardır. Şimdi Tanzimat romanlarında çocuğunu en iyi şekilde yetiştirmek için çaba gösteren tipleri inceleyelim:

Tanzimat romanlarında en ayrıntılı olarak zikredilen ebeveyn, Ahmed Midhat Efendi'nin Demir Bey Yahut İnkışaf-ı Esrar romanının idealize genç tipi olan Kamerüddin'i yetiştiren Demir Bey'dir.

İstanbul'un Kasımpaşa semtinde doğan Demir Bey, gerçek adıyla Ali Haydar, üvey annesinin ve babasının dayağından kaçarak komşularına sığınır. Ermeni olan komşularının papaz dostu tarafından Fransa'ya kaçırılır. Vaftiz edilerek Heyder ismi verilen Ali Haydar, bir Fransız gibi yetiştirilir. Manastırda yaşarken asker olmak istediği için oradan kaçır ve Fransız ordusuna katılır. Cezayir'deki birliğinde, askerlik hizmetinde çabucak yükselir; ancak bir süre sonra Müslüman olan özünü hatırlayarak Müslüman Araplar için casusluk yapmaya başlar. Durumu anlayan komutanını bir düelloda öldürerek hapis yattıktan sonra Mısır'a gelir. Yeni bir isim alarak, ki bu isim Demir Bey'dir, Osmanlı ordusuna katılır. Bir süre sonra İstanbul'a gelen Demir Bey, zengin bir kız olan Feride Hanım'la evlenir. Askerlikteki başarısının yanında bir mucittir. Çalışma odasındaki her türlü aletin de yardımıyla farklı silahlar icat etmeye çalışır. Oğlu Mustafa'nın doğumunun ardından mesaisinin çoğunu ona ayırır. Demir

Bey, adeta ideal genci yetiştirecek en ideal babadır. Ahmed Midhat'ın çocuk eğitimi konusunda sözünü emanet ettiği kişi olarak yazarın eğitim metodunu uygular.

Öncelikle oğlunu asla dövmez, Bir kabahati olduğunda onu yanına oturttarak güzel güzel konuşur, yaptığı hatayı anlatır. Bu durum, çocuk üzerinde dayaktan daha etkili olur. Zira Mustafa, babasının gözünden düşmekten korkarak bir daha o kabahati asla işlemez. Zaten her konuşmadan sona baba-oğul öpüşüp muhabbet tazelerler.

Mustafa, babasına hayrandır. *“Zira babasından işittiği sözler, kaleme alınacak olsa bir kütüphane teşkil etmek lâzım gelip, bunların ise cümlesi ulüvv-i ahlaka, fezâil-i insâniyeye, hikmete dair şeyler olduğundan Demir Bey, oğlunun yalnız babası değil, nev'amâ hocası da olmuştur. İnsan ise füyûzat-ı terbiye ve talimi ile tefeyyüz eylediği hocasına en safî, en mukaddes bir muhabbetle muhib olur. (Ahmed Midhat, Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr, 2002:31)”*

Mustafa, üç yaşını bitirince babası onu yanından ayırmaz olur. Sürekli ona bir şeyler anlatır, sorular sorar. Doğru cevap vermesini değil, cevap vermiş olmasını önemser ve zamanla oğlundan doğru cevapları alacağına inanır. Sultan Selim, Mehmet Ali Paşa, Napolyon, Deli Petro gibi tarihi kişilikleri hikâyeleştirerek çocuğu sıkmadan anlatır. Beş altı yaşına kadar süren bu eğitimin yanında okuma yazma çalışmaları da başlar. Türkçe olmayan bir kelimeyle karşılaştıklarında o kelimeyi Mustafa'ya öğreten Demir Bey, unutmaması içinde değişik zamanlarda tekrarlar yaptırır. On yaşından sonra oğlunu özel hocalara gönderen Demir Bey, Mustafa dersten döndükten sonra o gün öğrendiği dersi tekrar ettirerek, günümüz deyimiyle, kalıcı öğrenmenin gerçekleşmiş olmasını sağlar. Fransızca'yı ve fennî ilimleri öğrenen oğlunun mühendislik ve resim tahsili için Fransa'ya gitmesini de teşvik eder.

Ahmed Midhat'ın romanlarında Demir Bey kadar ayrıntılı bir biçimde çocuğunu eğiten başka bir tiplerle karşılaşmayız. Zaten Ahmed Midhat, idealize ettiği gençlerin dışındaki tiplerini bir defa ayrıntılı olarak anlatmış, diğer romanlarında ise o kişiye atıfta bulunarak ya da özelliklerini kısaca anlatarak geçmiştir. O prototipini bir kez en ayrıntılı şekliyle oluşturur. Daha sonraki eserlerinde o tipi hatırlatacak özelliklere sahip ebeveynleri tekrar ayrıntılı olarak işleme gereği duymaz.

Paris'te Bir Türk romanının Nasuh'unun babası da ideal ebeveynlere örnek olabilecek mahiyettedir. İki yaşında yetim kalan oğlunu en iyi şekilde yetiştirmek ve eğitmek için elinden geleni yapar. Zaten kendisi de ilme meraklıdır ve kendisini iyi yetiştirmiştir. Arapçayı, Farsçayı ve bu dillerin edebiyatlarını iyi bilir, İslami ilimlerde de bilgi sahibidir. Meraklı birisi olduğu için evlerinde marangozluğa ve demirciliğe ait birçok alet bulundurur. Ulûm-ı efrenciyeye olan merakı Doktor Hell adında bir Alman ile dostluk kurmasını sağlar.

Nasuh'u yetiştirirken onu her türlü meclislere sokarak dünyayı en güzel şekilde tanıtmak ister. Dinî sohbetlerde de bulunurlar, dinsiz sohbetlerinde de. Felsefi sohbetlerin bulunduğu ortamlara da girerler, zahidâne sohbetlerin yapıldığı ortamlara da. Nasuh'a göre babası feylesof-meşreb bir adam olduğundan eğitiminde bu yolu izlemiştir. Türkçe, Fransızca, Arapça ve Farsçayı birlikte öğretmeye başlayarak Nasuh'un çeşit çeşit kitaplar okumaya başlamasını sağlar. Nasuh on üç yaşına geldiğinde ölen babası oğlu için Doktor Hell'i vasi tayin eder. Doktor Hell de eğitim konusunda Nasuh'un babasına paralel bir çizgide düşünmektedir. Aslen Alman olmasına rağmen ne Almanlıktan bütün bütün çıkmış, ne de tamamıyla Fransızlaşmıştır. Doktor Hell, Hristiyanlığı, İslamiyeti, Museviliği hasılı her şeyi şahsında birleştirmiş bir insan olarak Doğunun ilim ve sanatına karşı büyük bir merak duyduğundan oryantalist olmak hasebiyle İstanbul'a gelmiş ve buraya yerleşmiştir. Doktorluk dışında sefaret tercümanlığı yapan Hell, başta Nasuh'un Fransızca eğitmeniyken, babasının ölümüyle birlikte adeta babasının yerini alır. Bildiği her şeyi Nasuh'a öğrettiği gibi, zihninin her yönüyle gelişmesi için her şeyi görmesi gerektiğine inandığından farklı kalemlere girip çıkmasını sağlar. Bütün bunların yanında, Nasuh'un babasından kalma mal varlığını en iyi şekilde idare eder.

Bu dürüst ve biri Doğulu, biri Batılı olan kişiler, Nasuh'un her yönüyle en iyi şekilde yetişmesini sağlarlar.

Çocuğunu en iyi şekilde yetiştiren diğer bir baba da Yeryüzünde Bir Melek romanında Şefik'in babası Hacı Hafız Singapurî'dir. Âlim ve fazıl bir kişi olan Singapurî, dünyanın birçok yerini gezmiştir. Çok kültürlü biri olduğundan

sohbetleriyle insanları etkiler. İstanbul'a geldiğinde misafir olduğu Mehmed Hulusi Efendi, ilminden ve sohbetinden yararlanmak için Singapurî'yi konağında alıkoyar. Azatlı cariyelerinden biriyle evlendirdiği Hacı Hafız Singapurî, böylece konağın sakinlerinden biri olur.

Singapurî, devrinin bütün ilimlerine vâkıf, tecrübeli bir kişidir. Hulusi Efendi'nin kızı doğduğunda onun ileride çok güzel olacağını söyler. Konak halkı onun bu sözlerine inanmaz. Zira bebek güzel sayılmaz hatta çirkin olduğu bile söylenebilir. Ancak Singapurî, bunu bir tahmin olarak söylememiştir. O, fizyonomi ve fizyoloji hakkında da her şeyi bilmektedir ve bu bilgilere dayanarak Raziye'nin çok güzel bir kadın olacağını söylemiştir. Zaman Singapurî'yi haklı çıkarır ancak o bunu göremez. Oğlunun Fransa'da tıp tahsili etmesini vasiyet ederek ölür.

Hacı Hafız Singapurî, oğlu Şefik ve Hulusi Efendi'nin kızı Raziye'ye ilk eğitimlerini verir. Çocukların o dönemde alabileceği en iyi eğitimi onlara sağlar. Zaten onlarla ilgilenmekten başka bir işi de yoktur. Bütün gününü ve gecesini çocukların eğitimi için sarf eder.

Fatma Aliye Hanım'ın Enîn romanının başkahramanı Sabahat'ın dayısı olan Ekrem Bey de ideal ebeveynlerden biridir. Anne ve babasını kaybeden yeğenine sahip çıkarak onun hem malını yönetmiş, hem de iyi bir eğitim almasını sağlamıştır. Sabahat'ın büyük servetinin artmasında Ekrem Bey'in dürüst kişiliğinin önemi büyüktür. Sabahat'ın eğitiminde de oldukça titiz davranmış, Fransızca öğretmenini Paris'e kadar gidip ahlak ve terbiyesine dikkat ederek bizzat kendisi seçmiştir. Dönemin ünlü âlimlerinden dersler almasını sağlamıştır.

Ekrem Bey, kendisi sağlıklı bir karar versin diye Sabahat'i yirmi yaşına gelinceye kadar evlendirmez. Evlilik konusundaki kararı tümüyle Sabahat'e bırakır. Oğlu Suat'ın Sabahat'le evlenmek istemesi üzerine de Sabahat'i etkilemeye kalkmaz. Yapılan nişanın Suat'ın sadakatsizliği yüzünden bozulması üzerine de Ekrem Bey, Sabahat'ı desteklemiş ve onun kararına saygı duymuştur.

Bedia'nın babası Nazmi Bey'de diğerk bir ideal baba tipidir. Aslında Nazmi Bey, gençliğinde eğlenceye ve içkiye düşkünlüğü sebebiyle ilk iki çocuğu için hiç de ideal bir baba özelliğı göstermez. Ancak küçük kızı Bedia'ya davranışı ve onu yetiştirirken gösterdiği çaba ve ihtimam onun olması gerektiğı gibi bir baba olmaya başladığını gösterir. Kızından hiç bir şeyi esirgemez. Bedia'da babasını hep kendisine davrandığı melek hâliyle tanır. Kızının müzik eğitimi için özel hocalar tuttuğı gibi kendisi de özel olarak kızına dersler verir. Onu yanından ayırmayarak sohbetler eder. Kızına karşı ilgili ve saygılı bir baba profili çizer.

Refet'in annesi Binnaz da ideal bir annedir. Kızını yetiştirmek için her türlü fedakârlığı yapar. Onu kendisi yetiştirecek, eğitim verecek bilgi ve görgü düzeyine sahip değildir. Ancak kızını okula gönderir. Masraflarını karşılamak için çok yorucu işlerde çalışarak sağlığını kaybeder. Kocasından kalan, kendisi için manevi değeri olan eşyaları kızının ihtiyaçları için hiç düşünmeden satar. Refet'le çatışmaz. Hatta derslerini kendisine de anlatmasını ister. Böylece kendiside bir şeyler öğrenebilir. Gururlu bir kadın olmasına rağmen kızının ihtiyaçları söz konusu olduğunda gururunu da bir tarafa bırakarak eşinin zengin akrabalarına müracaat etmekten çekinmez.

Diğerk Tanzimat yazarları daha doğru bir söyleyişle erkek yazarlar, anneyi yani kadını çocuğun iyi bir şekilde eğitimi için yeterli görmemekle birlikte Fatma Aliye Hanım Muhâdarât romanında Münevver Hanım'la ismi gibi kendisi de münevver bir kişi olan bir anne tipi oluşturmuştur. Münevver Hanım oğlunun geleneksel eğitimle Batılı eğitimi en iyi şekliyle birlikte almasını sağlar. Mert, becerikli bir kadındır. Kocası öldükten sonra oğlunu tek başına büyütmiş, işleri idare ederek malını korumayı bilmiştir. Yazar bu ideal annenin çocuğunu nasıl yetiştirdiğini bize şöyle anlatır:

“Münevver Hanım hakikaten merd ve gayûr bir kadın olup mahdumu Mukaddem Bey'in tahsil ve terbiyesine bir suret-i fevkaladede çalışıyordu. Müteaddid muallimler tayin eylemiş ve tekellüme suhulet olmak için bir Fransız muallimi her gün devam ettirmekte bulunmuştu. Mukaddem Bey'in pederinden kalan külliyetli, îrad ve akarından yalnız muallimlerin maaşı masarifât-ı husûsiyesini çıkarıp üst tarafını biriktirmekte ve konağın idaresini kendinin dolgunca kesesinden sarf eylemekte olup

Mukaddem Bey'in on parasını içine katmazdı. Münevver Hanım validesinden, külliyetlice miras yemiş olduğundan servet-i husûsiyesi vardı. Oğluna terbiye hocalığını kendisi ediyordu. Oğluyla münasebeti esnâda hep bir çok iyi insanların medh ü senâsını ederek iyilik ve insaniyeti pek güzel zihnine yerleştirdiği gibi yine bir çok insanları zammederek fenalıktan nefret ettirdi. Mukaddem Bey'de, böyle bir valideye lazım gelen riâyet ve itaate hiçbir cihetle kusur etmezdi. (Fatma Aliye, Muhâdarât, 2005:56-57)'' Görüldüğü gibi Münevver Hanım, oğlunun iyi bir eğitim alması için tüm imkânlarını seferber ettiği gibi terbiyesiyle de bizzat kendisi ilgilenmiş, onunla yaptığı konuşmalarda kendisine örnek almasını istediği kişileri överek, oğluna iyi ve kötüyü ayırt etmeyi öğretmeye çalışmıştır.

Münevver Hanım'ı yazar hayat karşısında diğer romancıların çizdiği aciz kadınların aksine, güçlü bir karakter olarak çiziyor. Er'e göre bu romanda ideal bir annenin bütün özelliklerini görmekteyiz. Oğluna düşkün bir anne olan Münevver Hanım aynı zamanda akıllı, tedbirli, irfan sahibi bir Osmanlı kadını olarak çabasıyla örnek bir evlat yetiştirmiştir. Onun bu durumu çevresinde de saygıyla karşılanır. Komşu konağın sahibi Saî Efendi, kendisi de dul kalmış ve çocuklarını yetiştirmek durumuyula karşı karşıya bulunduğundan, kendisini Münevver Hanım'la kıyaslar ve onu daha üstün bulur:

''Siz benden daha müdebbir daha faal bir zat olduğunuzu zevcinizin vefatında gösterdiniz. Oğlunuzu pederli evlât gibi terbiye eylediniz, tahsil ettirdiniz. Siz kahraman bir kadınsınız! Ömrünüzü evlâdınıza hasrettiniz. İradını parasını muhafaza belki de tezyîd eylediniz. Siz şâyân-ı hürmet bir hanımsınız! Şâyân-ı iftihar bir evlâd yetiştirdiniz. Evlâdınıza hem peder hem valide! Dairenize hem erkek hem kadın! Umûrunuza hem sahip hem nâzır oldunuz. Ben ah! Ben ise bu hâle bir seneden ziyâde tahammül edemedim. Ben sizden 'acizim efendim. Nasihatinizden istifade edebilirim. (Fatma Aliye, Muhâdarât, 2005:53)'' yazarın Saî Efendi'ye söylediği bu sözler Tanzimat Döneminin, çocuk eğitiminde anneyi yetersiz görüp babayı yücelten erkek yazarlarına, bir cevap belki de bir tepki olarak görülebilir. Böylece kadının da duruma göre erkek kadar hatta erkekten daha dirayetli ve hayat karşısında yılmayan yenilmeyen bir yapıya sahip olduğunu göstermiş olur.

Akıllı olduğu gibi cesur ve azimli bir kadın olan Münevver Hanım ölen arkadaşının emaneti olan Fazıla ve Şefik'i gözetir ve onları üvey anneleri Calibe'ye karşı korumaya çalışır. Calibe'nin nasıl bir kadın olduğunu ne dolaplar çevirdiğini ilk gündən anlamış ve yenilgiyi kabul etmeyip onunla mücadeleye başlamıştır. Ayrıca çocukların mürebbiyesine bile dersini vermiştir. Calibe'ye yaranmak için çocukları döven mürebbiyeyi uyarılmış ve onun çocukların terbiyesi için bunu yaptığını söylemesi üzerine haksız yere adam dövmenin terbiyeye engel olduğunu ve dayakla çocuk terbiye edilemeyeceğini anlatmış hatta biraz da gözünü korkutarak çocuklara muamelesini yumuşatmasını sağladığı gibi sonunda işten atılmasında da etkili olmuştur.

Münevver Hanım Fazıla'nın başkasıyla evlendirilmesi ve kendisinin iftiraya uğraması üzerine verem olup yatağa düşen oğlunun tedavisi için de elinden geleni yapmış oğlunun iyiliği için büyük bir fedakârlık yaparak ondan ayrılmayı göze almıştır. Bütün bu özellikleriyle Münevver Hanım için Tanzimat romanlarındaki en ideal anne tipi demek yanlış olmaz.

Taaşuk-ı Tâl'at ve Fitnat romanının Saliha Hanım'ı da oğlu Talat için her türlü fedakârlıktan kaçınmayan ideal bir annedir. Aslında Tanzimat romanlarındaki ilk ideal ebeveyn olması bakımından kronolojik sıraya göre gitsek, en başta incelememiz gereken bu tip, romanda oğlunu evlilik konusunda serbest bırakmasıyla önemlidir. Saliha Hanım'ın anne ve babası uzun süre çocuk sahibi olamadıklarından tek çocukları olan kızlarını çok severler. Mektepte Rif'at Beyle daha çocukluktan birbirlerini seven Saliha ve Rifat mektuplarla yıllarca bu aşkı sürdürürler. Saliha Hanım'a talip çıkması üzerine ayrılık korkusu yaşayan ikili Saliha Hanım'ın annesinin ileri görüşlü ve açık fikirli olması sayesinde evlenme olanağı bulurlar. Anlaşılacağı üzere Tal'at'ın sadece annesi değil anneannesi de ideal bir ebeveynidir.

Saliha Hanım ve Rif'at Bey çok mutlu bir evliliğe sahipken Rif'at Bey ölür. Oğlunun devrin en iyi eğitimini alması için elinden geleni esirgemeyen Saliha Hanım, dadısının Tal'at'ı evlendirmek istemesine de karşı çıkar. Zira o, oğlunun gönlünün sevdiği ve mutlu olabileceği biriyle evlenmesini istemektedir. Saliha Hanım, dadının

Tal'at için herkesin yaptığı gibi mahalle mahalle gezer kız arar, sonrada evlendiririz demesi üzerine şunları söyler:

“Ben bir kızı bir kere görmekle ne tanıyacağım? Çehresini bile anlayamam. Sonra, gelin yalnız güzel mi olmak lazım? Ben, bir kız, akıllı olmadıkça, afife olmadıkça, tabiatı iyi olmadıkça, ben hiç onu kendime gelin yapar mıyım? Sonra, benim beğendiğimi, senin beğendiğini oğlum beğenir mi bakalım? Hep âlem nasıl yaparsa biz de öyle yapalım, diyorsun. Lâkin görmez misin ki halkın çoğu bugün evlenir, yarın kocası karısını, yahut karısı kocasını bırakır. Bin türlü rezalet olur. Olacak a, görmedik-bilmedik bir kız alırlar, hiç sormaksızın bilmediği bir kocaya verirler. Acaba çocuk o kızla imtizâç edecek mi? Beğenecek mi? Sevecek mi? Kız da onu isteyecek mi? Babası anası bunları hiç düşünmüyorlar. (Şemseddin Sami, 2003:8)” Oğlunu en iyi şekilde yetiştirmek için çaba gösteren, her türlü seçiminde ona destek olan ve eş seçiminde de oğlunu devrin annelerinin tersine serbest bırakan bir anne olarak Saliha Hanım Tanzimat romanlarında işlenen ilk ideal anne tipini de oluşturmaktadır.

Namık Kemal'de çocuğun eğitimine büyük önem verdiğiinden her iki romanında da iki farklı yaklaşımla bu konuya değinmiştir. İntibâh romanında Ali Bey'i önce iyi yetişmesine rağmen babasının ölümü ve annesinin yetersizliği sebebiyle sahipsiz bırakarak Mahpeyker gibi kötü bir kadının ağına düşürmüştür. Roman boyunca yaşananlar ve romanın trajik sonu göstermektedir ki iyi bir eğitim ve sağlam bir terbiye olmadan bir gencin hayatta başarılı olması çok zordur. Namık Kemal ideal olanı değil de zıddını göstererek hatadan ders çıkarılmasını istediği bu romanının yanı sıra Cezmi romanında da ideal bir babayı çizerek çocuğun eğitiminin önemini ortaya koymuştur.

İstanbul yakınlarında bir tumar sahibi olan Cezmi'nin babası eşinin ölümünden sonra oğlunu, yine kendisi gibi bir asker olan erkek kardeşiyle birlikte büyütüştür. Yazar çocuğun yetişmesinde anne şefkatinin önemini söylemekle beraber Cezmi'nin anne şefkatinden mahrum kalsa da, babasının şefkate bir anneden geri kalmadığını eklemeyi ihmal etmez. Yazar bazı babaların çocuklarını korumada ve eğitimde

annelerden daha üstün olduğunu da söyler. Namık Kemal çocuğun yetişmesindeki iki unsur anne ve babanın işlevini şöyle açıklar:

“İnsanlık tarihi incelenecek olursa, yetişen büyük insanlar tarafından meydana getirilen ilmî eserlere iki büyük, iki esaslı sebep görülür ki, bunlardan biri acımak, öteki de cüret ve cesarettir. Acıma duygularımız çok defa anne, yahut kadın kucığında, cüret ve cesaretimiz ise baba, yahut erkek koltuğu altında beslenip gelişir. Bu bakımdan cennet, anaların ayağı altında olduğu kadar babaların da koltuğu altında, kılıçlarının gölgesinde bulunabilir. Bir anne, çocuğunu gerektiğinden fazla şefkat göstererek şımartabilir; fakat maksadı elbette şımartmak değil eğitmektir. (Namık Kemal, 1996:38)” Yazarın bu fikri ortaya koymaktadır ki, her ne kadar çocuğun yetişmesinde kadının rolü önemliyse de onun özlediği ideal genci, fazla şefkatle şımartma tehlikesi olduğundan anne değil de baba yetiştirmelidir. İntibâh’ın Ali Bey’inin kötü sonu da burada hatırlanmalı ve yumuşak başlı ve şefkatli bir kadın olan annenin bu düşüşte dirayetli davranmamasının da rolü olduğu hatırdan çıkartılmamalıdır. İşte bu sebeple olmalıdır ki yazar Cezmi’nin annelik ve babalık vazifesini bir arada yürüten babası tarafından yetiştirilmesini sağlar.

Cezmi’nin babası da çocuğuna karşı şefkatlidir ancak annenin bir fadakârlık olmak üzere yaptığı hataları yapmaz. *“Çocuk ağlayacak olsa kendisi güler, onu da güldürürdü. Çocuk hastalanacak olsa, kendi sağlığını onun korumasına hasreder, kendi sağlığı bozulmaksızın onu da iyileştirmeye muvaffak olurdu. (Namık Kemal, 1996:39)”* Cezmi’nin babası yerinde annesi olsaydı, birçok annenin yaptığı gibi çocuğunun sağlığı için kendi sağlığını feda edecek, merhametinden göz yaşı döküp üzülecek belki çocuğu iyileşene kadar yemeden içmeden kesilecek ve sonuçta kendi sağlığını bozacaktı. Bu yüzden yazar, Cezmi’nin babasının kendi sağlığını bozmadan oğlunu iyileştirdiğini özellikle belirtiyor olmalıdır.

Cezmi’nin yetişmesini ve askerî eğitimini babası üstlenirken, amcası da müspet ilimler konusundaki eğitimini üzerine alır. Kendiside bir sipahi yani “asker oğlu asker” olan amca, o çağlarda çok yaygın olan kültür hevesiyle müspet ilimleri öğrendiğinden yeğenin bu konuda hocası olur. Böylece iki erkek tarafından yetiştirilmiş olan Cezmi sağlam karakterli, sağlam vücutlu, iradeli ve kültürlü bir asker olur.

Tanzimat romanlarında anne baba veya aileden birinin çocuğu yetiştirme yanında dadıların ve çocuğu kendi evladymış gibi seven vasilerin çocuk yetiştirme konusundaki ideal davranışları görülür. Felâton Bey’le Râkım Efendi romanının Fedai Kalfa’sı bunlardan biridir. Küçük yaşta babasını kaybeden Râkım’ı annesi ve Fedai Kalfa birlikte büyütürler. Annesinin de ölümü üzerine Fedai Kalfa Râkım’a annelik eder. Onun eğitimi ve yetişmesi için gereken maddi imkânları sağlamak üzere çok çalışır ve Râkım’ı harçlıksız bırakmaz. Ahmed Midhat, romanlarında kişilerin isimleriyle kişilikleri arasında çoğu zaman bir ilgi kurar. Fedai Kalfa da adi gibi fedakârdır. Bunun yanında dürüst, çalışkan ve sadıktır. Kendisine yardımcı olması için alınan cariyeyi kendi kızı gibi benimser ve ona iş yaptırmaz. Fedai Kalfa için Râkım da Canan da kendi evladından farksızdır ve hiç anneliği tatmamış bu kadın için Râkım da, bir anne sevgisini duymuş ve ona saygı da kusur etmemiştir. Tanzimat romanlarında sıkça gördüğümüz dadı kalfalar birkaç istisna dışında çocuğun yetişmesinde her türlü fedakârlığı gösteren tipler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Taaffüf romanının Sâniha’sı önceki çocuklarının bebekken ölmesi üzerine kızını yaşatmak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan baba Daniş Bey’in Fransa’dan getirttiği Dr. Fratenberg tarafından yetiştirilir. Dr. Fratenberg, Sâniha’nın hastalığında başında beklemiş onun iyileşmesi için elinden geleni yapmış bu arada da ona kendi çocuğuymuş gibi bağlanmış. Sağlık sorunlarını atlatan Sâniha, büyümeye başladığında Dr. Fratenberg konaktan ayrılmamış ve onun eğitimini üstlenmiştir. Sürekli Dr. Fratenberg ile vakit geçiren Sâniha’nın ilk sözü Fransızca olunca, annesi bu durumdan endişelenerek kızının Türkçe öğrenmesi için bizzat uğraşmaya başlamış ve bu sayede Sâniha iki buçuk yaşına geldiğinde bu iki dili de ana dili olarak konuşmaya başlamıştır. “*Beşinci yaşında çocuğun talim ve tedrisine başlandı. Türkçe için bir hoca tayin edilip, Daniş Bey bizzat dahi tedriste bulunuyorsa da çocuğu Dr. Fratenberg’in elinden kurtarmak mümkün mü? Anasından, babasından ziyade çocuğu doktor seviyor. Sözün en doğrusunu isterseniz çocuk dahi anasından babasından ziyade doktoru seviyor. (Ahmed Midhat, Taaffüf, 2000:97)*” İşte hiç evlenmemiş olan ve Sâniha’ya duyduğu sevgi nedeniyle ülkesine dönmeyi de düşünmeyen Dr. Fratenberg, Sâniha’nın en iyi şekilde yetişmesinde ve aydın bir kadın olmasında oldukça etkili olur.

Dr. Fratenberg'in uyguladığı Batılı eğitim metodu sayesinde Sâniha Fransızcada Türkçeden çok daha ileri gider. Bu romanda Dr. Fratenberg Batılı mürebbi rolünü oynamanın yanı sıra Sâniha on iki yaşında iken babası öldüğünden adeta onun babası yerine geçer. Eğitimini üstlendiği Sâniha'nın hiçbir yönden eksikliğinin olmaması için onun anlayabileceği şekilde basitleştirerek hesap ve hendese dersleri de veren Doktor Daniş Bey'in ölümü üzerine onun işlerinin yürütülmesini devralmış olsa da Sâniha'nın da bu işleri öğrenmesini sağlayarak kendisinden sonra da işlerin sorunsuz yürümesi için Sâniha'yı yetiştirmiştir.

Dr. Fratenberg, bilgili, tecrübeli ve ahlaklı bir insandır. Kendisi bir Hıristiyan'dır ama Sâniha'yı bu konuda etkilemeyi asla düşünmez. Onun iyi bir Müslüman olarak yetişmesinde de Osmanlı toplumunun yapısına uygun bir terbiye ile büyümesinde de çaba gösterir. Ayrıca Sâniha'nın açık fikirli, aydın, bilgili ve iffetli bir kız olmasında doktorun etkisi büyüktür. Râsih'le evliliğinde, Tosun Bey'in baştan çıkarmaya çalıştığı sırada ölmüş olmasına rağmen Dr. Fratenberg, Sâniha'nın kurtarıcısı olur. Zira ona hediye ettiği 'Venüs' ve 'Minerva' heykelleri Sâniha'nın doğruyu bulmasına yardımcı olur. Dr. Fratenberg bu heykelleri özel olarak yaptırmış ve birinin güzelliği birinin hikmeti temsil ettiğini de söylemiştir. Filozof yaradılışlı olan Dr. Fratenberg, bu mitolojik kahramanların hikâyesini anlatmamış ancak evliliğinde yol gösterici olacaklarını açıklamıştır. Ayrıca onun tek dileği ölmeden önce Sâniha için uygun bir eş bulmak ve huzur içinde hayata gözlerini yummaktır. Bu dileğini yerine getiremese de doktor, Sâniha'ya bir kadına verilebilecek en ideal eğitimi hiçbir yönü eksik kalmadan verdiği için Sâniha neredeyse mükemmelen yetişmiştir. Sâniha açık fikirli bir baba ve Dr. Fratenberg gibi modern bir Fransız öğretmenin yetiştirdiği Ahmed Midhat'ın en ideal kadın kahramanıdır demek yanlış olmaz.

Görüldüğü üzere Tanzimat romanlarında yeni nesli yetiştiren; anne-babalar, dadı kalfalar, amca, dayı gibi akrabalar ve Dr. Fratenberg ve Dr. Hell gibi Avrupalılar modern eğitim metotları ve geleneksel terbiyeyi bir arada vermek için elinden geleni yapan, çocuğun eğitimi için maddi, manevi hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan, çocuklarına saygı duyan ve onların bir birey olarak yetişmelerinde, evliliklerinde eş

seçiminde müdahale etmeyen ancak kendilerine uygun bir eşe sahip olmaları içinde ellerinden geleni yapan kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

1. 1. 7. Yiğit Tipi

Tanzimat yazarlarının oluşturduğu, İslamiyet'i yüceltmesiyle veli, cesareti ve kuvvetiyle alp tipine benzeyen ancak diğer bazı özellikleriyle bu tiplerden ayrılan ve genellikle macera romanlarının kahramanları olan tipleri yiğit tipler olarak adlandırmayı uygun gördük. Bu kahramanlar ahlaki değerlere sahip, merhametli, mümkün olduğunda zayıfın yanında yer alıp onu savunan, kötülerini cezalandırırken suça göre ceza veren, maceraya atılmayı seven tipler olarak karşımıza çıkarlar. Sema Uğurcan'a göre, "*Mithat Efendi'nin kahramanları da kendisi gibi savaşı veya iç karışıkları sevmez ve mecbur olmadıkça savaşmazlar. Genelde barışı tesise çalışırlar. Ama gerektiğinde, vatan, din, dost savunmasında ellerinden gelen yardımı esirgemezler. Süleyman Musli, Rüstem, Şirzad kendilerinde merhamet ve kuvveti birleştirmiş, hem ahlaklı, hem cesur kahramanlardır. Mithat Efendi onlarda bir şövalye ruhu olduğuna inanır. (Uğurcan, 1995:562)*"

Namık Kemal'in Cezmi'sinden sonra, Tanzimat edebiyatının müşterek vak'alarından biri de kahramanlıktır. İyi silah kullanmak, ata binmek, arkadan vurmamak, mağlup düşmana merhamet etmek, bu kahramanların başlıca vasıflarıdır. Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarında ise doğrudan doğruya bir savaşta görülmemekle beraber yukarıdaki vasıflara haiz, İslam ve Osmanlı kahramanları arasında, kuvvet ve merhameti birleştiren yiğit tipleri görürüz. Süleyman Muslî, Hasan Mellâh, Hüseyin Fellâh, Gönüllü, Ahmet Metin ve Şirzâd romanlarının bazı karakterleri bu tipe örnektir. Kahramanlık çağından yeni uzaklaşmış bir kavmin mensubu olan bu tipleri cihan ülküsüne sahip olmayışları daha gündelik ve geçici bir yapıya sahip bulunmaları sebebiyle alp olarak adlandırmak mümkün olmamakla beraber; cesaretleri, ahlaki değerleri ve zayıfın yanında yer almalarıyla alp tipi çizgisinden tümüyle uzaklaştırmakta mümkün olmamaktadır. Bu sebeple bütün olumlu özellikleri yanında ülkü eksiklikleri gereği bu tipleri yiğit olarak adlandırmayı uygun gördük.

Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarında karşılaştığımız bu tipler bir takım olumlu değerleri telkin eden, azmin, iradenin, başarının, sözünde durmanın, ahlakın ve kahramanlığın sembolü olan yapılarıyla karşımıza çıkarlar.

Ahmed Midhat Efendi'nin, "Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar" adlı romanını Alexander Duma Per'in Monte Kristo Kontu romanını örnek alarak kaleme aldığı bilinmektedir. Romanda, bir denizci olan Hasan Mellâh'ın başından geçenler anlatılır. Oldukça sürükleyici bir macera romanı olan bu eserde romanın baş kişisi idealize edilmiş bir tip olarak görülmektedir. Hasan Mellâh, Hıristiyan dünyası içinde çeşitli maceralara atılarak Müslüman kişiliğini sergilemenin yanında, İslam dininin dünya görüşünün ve hoşgörüsünün temsilcisidir. Cuzella adlı Hıristiyan bir kıza âşık olur ve kaçırılan Cuzella'nın peşinden birçok ülke dolaşır. Atıldığı bu macera esnasında yardıma ihtiyacı olan herkese din, dil, ırk ayırımı yapmadan iyiliklerde bulunur. Sevgilileri birleştirir, parçalanmış aileleri bir araya getirir. Özü sözü bir, bilgili, ahlaklı, yiğit bir delikanlı olan Hasan Mellâh, kimsenin namusuna yan gözle bakmaz. Köleliğe karşıdır ve Allah'ın herkesi hür yarattığı hâlde bir insanın başka bir insan tarafından köle edilmesini içine sindiremez.

Hasan Mellâh, kendisine kötülük edenlere de iyilikle karşılık verir. Onu soyarak esir alan korsanları daha sonra esir aldığı anda affeder. Her zaman yapıcı olan Hasan Mellâh, intikam almayı değil, ıslah etmeyi tercih eder. Uygulamalarında her zaman adaletlidir. Hasan Mellâh'a göre bir ceza söz konusu olduğunda bu cezanın suçun büyüklüğüyle orantılı olması gerekir.

Aşkta ve sevgide karşılıklı rızayı esas kabul eden Hasan Mellâh, kendisini istemeyen bir kadına zorla sahip olmayı asla düşünmez. Ahmed Midhat Efendi'nin "Her şey zıddıyla bilinir" ilkesince karşılaştırma unsuru olarak ele aldığı Dominiko ise Cuzella'yı zorla kaçırmış, rızası dışında onu hapsedmiştir. Dominiko'nun roman boyunca süren kötülüklerine rağmen Hasan Mellâh'ın ondan intikam almadığını görürüz; ancak suçun cezasız kalmasını doğru bulmayan Ahmed Midhat, Dominiko'yu Hasan Mellâh'ın arkadaşları eliyle cezalandırır.

Cuzalla'nın babası Alfons, kızını Dominiko'nun elinden kurtaran Hasan'a vermeye razı olur; ancak Hıristiyan İspanyolların yapabilecekleri kötülüklerden korkarak onlara Cezayir'e gitmeleri tavsiyesinde bulunur. Cuzella da Müslümanların da Hz. İsa'ya inandıkları, Protestanlar gibi Hıristiyanlığın aleyhine çalışmadıkları ve Müslüman erkeklerin Hıristiyan kızlarla evlendiklerinde dinlerine asla karışmadıklarını belirterek Hasan Mellâh ile evlenmekte bir sakınca görmez. Mutlu sonla biten bu romanda Ahmed Midhat Efendi, İslam dinini yüceltmiş, ve her yönüyle ideal olan, bu roman kahramanının şahsında merhamet, cesaret, karşılık beklemezsizin iyilik, intikam yerine ıslah etmeyi tercih etme, aşta sadakat, özgürlük ve ayrımcılığa karşı olma gibi değerlerin savunucusu olmuştur. Berna Moran'a göre:

“... Hasan yalnızca kaçırılan sevgilisini bulmak ve babasını öldürenlerden intikam almakla kalmaz, aynı zamanda şirketteki hisselerini de artırır. Çünkü Ahmed Midhat'a göre ideal bir erkekte, sermayesini akıllıca kullanmak önemli bir maziyetir. (Moran, 2000:30)” Böylelikle yiğit tipin bir özelliği daha ortaya çıkmış olur. Bu da maddi gücünü arttırmak için çalışmaktır.

Ahmed Midhat'ın diğer bir romanının kahramanı Süleyman Musli'de Hasan Mellâh'la büyük ölçüde benzer bir maceradan geçerek benzer özelliklerin temsilcisi olur. *“Bu roman Hasan Mellâh romanıyla birçok bakımdan benzerlikler göstermektedir. Her ikisinde de konu, İslam tarihinden alınmıştır. İslam dünyasıyla Hıristiyanlık dünyası karşı karşıya gelir. Hasan da Süleyman da yetim kalmışlar ve hayatları boyunca ailelerinin intikamlarını almak için olağaniüstü maceralar yaşamışlar ve sonunda başarıp isteklerine ulaşmışlardır. Her ikisi de Hıristiyan kızına âşık olurlar. Sevgilileri kaçırılır, ancak uzun araştırma ve mücadeleleri sonucunda onlara kavuşurlar... Hem Hasan hem de Süleyman, kahraman, yiğit, olağaniüstü işler başaran, zekî ve ahlaklı tiplerdir. Riskli görev alırlar ve hiçbir zarar görmeden görevlerini başarıyla tamamlarlar. (Çetin, 2002:29)”*

Romanın başında asıl adı Süleyman olan ancak Babtisten, diye bilinen bir köleyi görüyoruz. Aslen Kerh'li olan Babtisyen esir bulunduğu Kudüs'te Hıristiyanlara bir oyun oynayarak yaşadığı kasabanın halkını haçlılarla savaştırır. Âşık olduğu Maria Konstanza'yı daha sonra yanına almak üzere oradan ayrılır. Böyle önemli bir işe imza

attığında daha on altı yaşında olan Süleyman'ın başarısının okuyucuya inandırıcı gelmeyeceğinden endişelenen yazar sık sık Süleyman'ın zekâsından bahseder. Zaten Süleyman esir düşmeden önce, daha on üç yaşında iken katıldığı ordu da büyük hizmetlerde bulunmuş ve zekâsıyla zor işlerin üstesinden gelmiştir.

... Musullu Süleyman dediğimiz 13-14 yaşında bir çocuğa, değme büyük adamların dahi yapamayacakları büyük büyük işler gördürmüş olmaklığımızı, okuyucuların mübalağalı karşulamaları şüphesizdir..... Ancak, bir de, Musullu Süleyman'ın Arap çocuklarının en zekilerinden olduğu, dikkate alınmalıdır. (Ahmed Midhat, 1971:128)

Aslında zengin ve soylu bir babanın oğlu olan Süleyman babasının bir adamı tarafından malına el koymak için öldürülmesi ve annesinin çıldırmasıyla sokakta kalır. *“...Bereket versin, sadık dadısı Meymune beş altı sene yaşadı da, cami kapılarında dilenerek Musullu Süleyman'ı besliyordu. Altı yaşında iken koca dünyada kimsesiz kalmış, felaketinin tarihçesini dadısında öğrenmiş bulunan Musullu Süleyman'ın, on üç-on dört yaşına gelene kadar çektiği sefaleti, kendisine zulüm edenlere karşı, ruhunda ne derce intikam hisleri yarattığını hesaplarsanız, emeline nail olunca da ne kadar memnun kaldığını anlayabilirsiniz. (Ahmed Midhat, 197:127)”*

Süleyman intikam alma konusundaki düşünceleriyle Hasan Mellâh'tan ayrılır. Öte yandan Süleyman hiçbir zaman intikamdan gözü kararmış ve bu hırsıyla hareket eden biri olmamıştır. O bir fırsatını bulduğunda babasının intikamını almayı ihmal etmez. Öte yandan ceza konusundaki yaklaşımı Hasan'ın ki gibidir ve cezanın suça uygun olması gerektiğine inanmaktadır.

Yaradılıştan cesur olan Süleyman her şeyden çok askerliği sevdiği için orduya yazılır ve bir savaşta esir düşer. Kudüs'te bir evde köle olan Süleyman'a Babtisyen adı verilir. Kendi kimliğini saklayarak bir Hıristiyan gibi davranan Süleyman'a evin kızı Maria âşık olur. Bu aşka karşılık veren Süleyman'ın asıl macerası bundan sonra başlar. Süleyman, Batınîler tarafından kaçırılan sevgilisi Maria Konstanza'yı kurtarmak için, İstanbul'a kadar gider. Atıldığı birçok tehlikeli maceradan zarar görmeden çıkan Süleyman sonunda Maria'yı kurtarır ve onunla evlenir. Ancak Batınîlerin lideri,

zekâsı, cesareti, iş bilirligi ve gücü sebebiyle kendilerine katılmasını istediği Süleyman'ın peşini bırakmaz. Süleyman da bir plan hazırlayarak Batınilerin lideri Şeyhülcebel'i öldürür.

Ahmed Midhat Efendi'nin karmaşık olaylar ve ilginç tesadüflerle dolu bir romanı olan Hüseyin Fellâh, ezilmişlerin zalimlere karşı kazandıkları başarının romanıdır. Mazlumun ahının eninde sonunda zalimden alınacağı tezi konu alınır. Bu roman, adına rağmen Hüseyin Fellâh'ın değil, Şehlevend'in hikâyesini konu alır. Şehlevend de yiğit tipin temsilcisidir. Asil ve zengin bir ailenin kızıyken düşmanlarının kötülüklerine uğrayarak annesiyle birlikte sokakta kalan Şehlevend, annesini bu kötü durumdan kurtarmak için kendisini feda eder ve cariye olarak satılır. Cezayir'de bir eve satılan Şehlevend, sağır ve dilsiz taklidi yapar. Onu satın alan Ahmet Bey, halka karşı iyi ve âlim bir kişi gibi görünür ama aslında bir hayduttur. Ahmet Bey ve çetesinin planlarını öğrenen Şehlevend, onların kötülüklerini büyük bir cesaretle önler. Şehlevend adeta kötülere karşı halkın intikamcısı konumundadır. *“Allah ister ki ya dünyada, ya ukbada bir kimsenin bir kimsede hakkı kalmasın. Fikr-i intikam bundan tevellüd eder ve sana hiçbir iyiliği dokunmayana hizmet ve iyilik etmek vazifesi de bundan neş'et eder. Bu haydutlar elinde mağlub ve makhur olanların intikama kudretleri yok ise, o kudret bende vardır. (Ahmed Midhat, Hüseyin Fellâh, 2003:169)”* diyen Şehlevend'in kendi intikamını almaya ise gücü yetmemektedir. Ancak onun bu konuda Allah'a inancı tamdır. Şehlevend, mazlumların intikamını alırken, onun intikamını da elbet birileri alacaktır. Nitekim aynen öyle olur. Şehlevend, kendi düşmanlarının acı çekerek mahv olduklarını öğrenir. Ailesinin başına gelenler düşünüldüğünde Şehlevend de Hasan ve Süleyman'a benzer. Romanda karşılık beklemeden iyilik ve fedakârlıkta bulunma düşüncesi belirgin bir biçimde ön plana çıkarılmaktadır. Bu özellik de anılan iki romanda işlenen özelliklerdendir.

Şehlevend, karşılıksız olarak birçok iyilikte bulunur, Allah'ın yardımıyla da birçok mükâfata erişir. Bir 'gönüle sultan olacak kadar güzel' olan Şehlevend, namusuna da aynı ölçüde düşkündür. Kendisine yapılan iyiliğin kıymetini bilen bu mert kız, romanın sonunda Ömer ile evlenir. Fakat aşkı uğruna kendini öldüren Civelek Mustafa'yı da aklından çıkarmaz. Roman, kötülerin cezalandırılması ve iyilerin mutlu olmasıyla sona erer.

Andığımız her üç kahramanda cesaretin, zekânın, iyiliğin, merhametin temsilcisi olurlar. Bu özellikler yetişmelerinin değil yaratılışlarının bir sonucudur. Yazar bu durumu Şehlevend’i okuyucunun inandırıcı bulmama ihtimali üzerine açıklar: “İyi ama muharrir efendi! Şehlevend bu kadar muhakemelere muktedir bir kız mıdır ki... Bilakis cahil bir şey olmalı!”

Evet! Zaten bu dersler insana mektepte talim olunmaz ki! Bu dersleri insana kendi akl-ı Selimi ve doğrulukla yaratılmış olması verir. Evet Şehlevend bu kadar muhakeme ye muktedir idi. (Ahmed Midhat, Hüseyin Fellâh, 2003:31)”

Hüseyin Fellâh romanının Civelek Mustafa’sı, Ömer’i ve Hüseyin Fellâh’ı da karşımıza yiğit tipin temsilcisi olarak çıkarlar. Ancak romanda asıl ön plana çıkan Şehlevend’dir. Diğerleri Şehlevend’in direktifleri doğrultusunda hareket ederler. Ömer Şehlevend’e âşık bir gençtir. Onu, zengin olduğu dönemde tanımış kendisi fakir bir genç olduğu için de onunla olmayı hayal bile edememiştir. Şehlevend ve ailesinin düştüğü kötü durum üzerine onlara yardım etmek için çalışmış ve bu uğurda ömür boyu küreğe mahkum olmuştur. Zira bu ailenin intikamını almak isterken kendisi de düşmanlarının hışmına uğramıştır. Kendisine büyük iyilikler yapan Şehlevend’i memnun etmek isteyen Hüseyin Fellâh tarafından kaçırılarak Cezayir’e getirilmiş ve o da çektiklerinin mükâfatını görerek Şehlevend’le evlenmiştir.

Hüseyin Fellâh güçlü, cesur bir kişiliktir. Tarımla ve ticaretle uğraşır. Ahmet Bey ve çetesi onu da aralarına almak ister fakat namuslu bir kişi olan Hüseyin Fellâh ölümü göze alarak onların bu tekliflerini reddeder. Zira onun gibi biri asla masumlara zarar vermez. Tam tersine güçsüze ve yardıma muhtaç olanlara yardım eden Hüseyin Fellâh halk arasında sevilen bir kişidir. Ahmet Bey’in Hüseyin Fellâh’ı da aralarına almak istemesinin asıl sebebi de budur. Şehlevend’in yardımıyla Ahmet Bey çetesinin elinden kurtulan Hüseyin Fellâh daha sonra Şehlevend’e yardımcı olarak bu çetenin çökertilmesi için elinden geleni yapar. Bu arada Şehlevend’e de âşık olur. Ama onun macerasını ve Ömer’i öğrendikten sonra hiç düşünmeden Ömer’i kurtarır. Yüce gönüllü bir insan olduğundan aşkını içinde tutarak sevdiği insanı mutlu etmeye çalışır.

Civelek Mustafa, birkaç kişiyi öldürdüğü için İstanbul'dan kaçarak Cezayir'e gelmiştir. Ancak o kanlı bir katil değildir. Sadece canına kasteden birkaç yeniçeriyi bir kavgada öldürmüştür. Cesur ve güçlü bir yapıya sahiptir. Ahmet Bey'in uşağı olarak Şehlevend'i tanıma olanağı bulur. Aslında Şehlevend ve annesiyle İstanbul'da karşılaşmıştır. Yeniçerileri öldürdüğü kavga da ağır yaralanmış ve gece onu bulan Şehlevend ve annesi tarafından evine götürülmüştür. Ömer iki kadının ona yardım ettiğini bilir fakat kim olduklarını görüp tanıyacak kadar kendinde değildir. Ahmet Bey'in planlarını bozmak için Mustafa'nın yardımına ihtiyaç duyan Şehlevend ona kendisini tanıttığında can borcu olan bu kişiye sadakatten ayrılmamaya karar verir. Mustafa da Şehlevend'e âşık olur. Ancak romanın sonunda Ömer'in ortaya çıkışıyla hayalleri yıkılan Civelek Mustafa, Şehlevend'i başkasıyla görmektense ölmeyi tercih eder.

Mesâil-i Muğlâka romanında da yiğit tipin örneğini bu sefer Avrupa da görürüz. Ahmed Midhat'ın konusu Paris'te geçen son romanı olan Mesâil-i Muğlâka'nın kahramanı Abdullah Haniff'i müdafasız bir kıza tecavüze kalkışan bir delikanlı ile dövüşürken görürüz. Kızı kurtarır ve kendisine yapılan saldırıları da def eder. Hatta kimse bir daha bir Türk'e saldıramasın diye kendisine saldıran adamları düelloya davet eder. Bir günde altı kişiyle düello edip onları öldürmemiş sadece yaralamıştır. Kolunun yaralanmasıyla bu günü atlatan Abdullah Hanifî, Paris gazetelerine çıkar. Osmanlı ve İslam ahlak ve terbiyesini her muhitte en iyi şekilde temsil eder. Gücü ve cesaretiyle övülür.

Yiğit tip olarak adlandırdığımız bu tiple dönem yazarları içinde sadece Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarında karşılaşıyoruz. Yazar bu tipe yazdığı macera romanlarında hayat vermiştir. Tiplerinin cesareti ve azmiyle güçsüzün yanında yer almasını, İslam dinini yüceltmesini sağlamıştır. Ancak bunu yaparken yiğit tiplerin bilinçli olmaktan çok bir nevi yaradılıştan gelen bir içgüdüyle davrandıkları görülür.

1. 1. 8. Romantik Tip

Tanzimat aydınlarını derinden etkileyen ve üzerinde önemle durdukları bir konu olan kölelik sorunu, bu dönem romanlarında da sıkça işlenmiştir. Esaret konusunun ana tema olduğu romanların, çoğunlukla romantizm akımının tesiri ile yazılmış oldukları görülmektedir. Zaten Tanzimat yazarlarının en çok etkilendikleri akım olan romantizm, akılcı bir edebiyat anlayışına karşı duyguları ve hayali ön plana çıkarır. Bu akımda konular kendisiyle sınırlı kalmayıp, bütün insanlığı ilgilendirebilmeli, yazar duygu ve heyecanlarını okuyucuya da taşıyabilmelidir. “Size kendimden söz ederken, sizden söz ediyorum” diyen Victor Hugo, romantik ekolün önemli bir yönünü vurgulamış olur. Zaten, Tanzimat yazarlarının romantizm akımını bu kadar benimsemesinin sebebi de budur. 1830’lardan sonra ortaya çıkan sosyal romantizm, “sanat toplum içindir” ilkesiyle özdeşleşmiş ve bizim yazarlarımızı oldukça etkileyen bir isim olan Victor Hugo ile edebiyatımıza taşınmıştır.

Dönem eserleri içinde kölelik sorununu en geniş ve ayrıntılı bir biçimde işleyen Sergüzeşt romanının kahramanı Dilber, romantik tipin temsilcisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kafkasya’dan kaçırılarak İstanbul’da satılan küçük Dilber’in başına roman boyunca gelmedik şey kalmaz. Ezilen, ağır işler yaptırılan ve sürekli dövülen Dilber, bir kölenin başına gelebilecek her türlü olumsuzluğu yaşar. Yaşadıkları sebebiyle sürekli ağlayan Dilber, olumlu bir şeyle karşılaştığında dahi buna inanamayarak ağlar. Gözyaşıyla özdeşleştirdiğimiz Dilber’in, idealize edilmiş bir tip olduğunu belirten İsmail Parlatır, Dilber hakkında şunları kaydeder:

“Ana kucağından alınıp İstanbul’a getirilişinden ölümüne kadar esaretin bütün acılarını, bütün yönleri ile yaşayan Dilber, olumsuz açıdan ele alınarak, hayatın içinde idealize edilmiş bir tip olarak düşünülmüş. İnsan hürriyetini savunan ve hürriyetin en büyük düşmanı olan esarete karşı haykıran ve kin besleyen bir yazarın, böyle bir tip yaratması gayet tabiidir. Esaretin kaynağından başlayarak sosyal hayattaki durumuna kadar değişik yönlerini ele alan, hatta onun üzerinde düşünen Sami Paşazâde Sezâî, konunun hassasiyetinden gelme bir özelliikle, yer yer romantik

bir havaya kayıyor. İşte bu romantik havanın ağır bastığı yerlerde Dilber, idealize edilmeye başlanıyor. (Parlatır, 1984:219)”

Küçük yaşta kaçırılan, bir köle olduğu için kendi adı bile sorulmadan Dilber adı verilen, açlığı susuzluğu ve esirci kırbacını tadan bu küçük halayık satıldığı evde kendisine yapılan eziyetlere tahammül edemeyerek kaçar. Ancak kurtulamaz ve arkadaşının evindeki bir gecelik huzur ve mutluluğun ardından tekrar acımasız efendisine geri gönderilir. Ardından tekrar esirciye satılan Dilber, satıldığında daha fazla para kazandırması için bir süre eğitilir. Dilber’in hikâyesinin ikinci bölümü, satıldığı Asaf Paşa Konağı’nda geçer. Burada daha rahat olan Dilber, konak terbiyesi görür, piyano çalmayı öğrenir. Serpilip güzelleşen Dilber’in Celâl Bey tarafından fark edilmesi de gecikmez. Evin biricik oğlu Celâl Bey, Avrupa’da resim eğitimi almış ve evine dönmüştür. Dilber’le adeta bir oyuncakmış gibi oynar. Evin hanımı da maddi olmasa da manevi işkencelerle Dilber’in gönlünü kırar. Böylece Dilber eziyetin her türlüşünü yaşamış olur ve gözyaşları dinmez. Küçük oyuncağının gözyaşlarını gören Celâl Bey, karşısındakinin de bir insan olduğunun farkına varır ve Dilber’e karşı olan hisleri bir aşk hâlini alır. Bu aşkı öğrenen aile, vakit geçirmeden Dilber’i Mısır’a satar ve hem Dilber’in hem de üzerine titredikleri biricik oğulları Celâl’in sonunu hazırlamış olurlar.

Celâl Bey, Dilber’le evlenebilmek için yardım istemeye amcasına gittiği bir gün, annesi Dilber’i satarak evden uzaklaştırır. Zira annesi ve Celâl Bey’in evlilik konusundaki fikirleri çok farklıdır. Romantik bir anlayışla, evlilikte aşka ve ruh güzelliğine önem veren Celâl Bey’e karşın annesi; soya, zenginliğe ve ihtişama önem vermektedir. Oğlunu da zenginlik ve soyca kendilerine denk bir ailenin kızıyla evlendirmek istemektedir. Onun bu isteği oğlunun hayatına mal olur. Zira Dilber’in satıldığını öğrenen Celâl Bey, önce melankolik bir ruh hâliyle dolaşmaya başlar. Ardından Dilber’in odalık olduğu fikrine kapılarak beyin iltihabına dönüşen hastalığı Celâl Bey’in sonu olur. Romantik tipi anlatmaya Dilber’le başlamış olsak da, Celâl Bey’in de romantik tipin bir temsilcisi olduğunu görürüz. Onun evliliğe bakışı, sanatçı kişiliği ve sonunda aşkı uğruna hastalanarak ölümü, onu romantik tipin bir temsilcisi yapar. Dilber’in sonu da Celâl Bey’den farklı olmaz. O da, satıldığı Mısır da kendisini

Nil'in sularına bırakarak intiharı seçer. Romantik akımın, dolayısıyla da romantik tipin en belirgin özelliği intihar olayıdır.

Satıldığı konakta efendisinin odalığı olmayı kabul etmez. Kendisine verilen hediyelere karşı “ Efendimizin hazineleri, mücevherleri varsa benim de gönlüm var diyerek” karşı koyan ve aşkına sadık olan Dilber için Zeynep Kerman, şu tespitlerde bulunur: “*Dilber, her türlü vaad ve hattâ tehdide rağmen, adama boyun eğmemeye karardır. Burada biz Dilber'in bir başka cephesini de tanırız. O, her türlü ikbal ve zenginliğe sırt çevirebilecek kadar tok gözlü ve cesurdur. (Kerman, 1998:43)*”

Aslında hayat karşısında bir yaprak misali savrulan ve güçsüz olan Dilber, kaçmasına yardımcı olan Cevher Ağa'nın merdivenden düşerek ölmesi üzerine kendisini Nil'in sularına bırakır ve özgürlüğü ölümden bulur.

Romantik tipin bu dönemdeki en belirgin temsilcisi Dilber'in yanı sıra, Tanzimat roman ve hikâyelerinde bu tipin başka temsilcileriyle de karşılaşmaktayız. İlk romanımız olarak kabul edilen Taaşuk-ı Tâl'at ve Fitnat'ın iki kahramanı da bu tipin temsilcisidir. Romantizmin etkisiyle yazılan ve evlilikte gençlere söz hakkı verilmediği için büyük bir trajediyle sonuçlanan roman, Talat ve Fitnat'ın aşk öyküsüdür. Birbirlerini seven bu iki gencin de sonu ölüm olur. Fitnat, istemediği bir adamla bir oyun sonucunda evlendirilmiş ve intihar etmiştir. Talat ise Fitnat'ın evlilik haberini duyunca yatağa düşmüş ve sevdiğinin ölümü üzerine o da hayata gözlerini yummuştur.

Namık Kemal'in İntibâh romanının Dilaşup'u da romanın sonunda romantik tipe kayar. Zira o, Ali Bey'i çok sevmiş, onun yüzünden çektiklerine rağmen aşkından vazgeçmemiştir. Romanın sonunda da Ali Bey'in hayatını kurtarıırken kendisi onun yerine ölüme gitmiştir. Dilaşup'un ölümü adeta bir intihardır. Ortada bir katilin olduğunu bile bile Ali Bey'in paltosunu giyerek yatağa girmesi ve adeta ölümü beklemeyle Dilaşup, romanın sonunda romantik bir kimliğe bürünmüş olur.

1. 1. 9. Alp Tipi

Alp Tipi, edebiyatımızın destan döneminin ideal insan tipini oluşturmakla beraber, Osmanlı'nın çöküşe gittiği bir dönemde, geleceği gören ve bunu tersine çevirmek isteyen Tanzimat aydınlarının da yeniden tüm canlılığıyla hayat verdiği bir tip olmuştur. Namık Kemal'inde Ahmed Midhat Efendi'nin de hem kadın hem de erkek versiyonunu işlediği alp tipi kendine güvenen, tek başına halkı ve ülkesi için çaba gösteren cesur kahramanlardır. Alp tipinin edebiyatımızdaki en önemli temsilcisi olan Oğuz Kağan, ömrü boyunca at sırtından inmemiş, inandığı yüce değerler uğruna dünyayı hâkimiyeti altına alma arzusunda olan bir idealist, bu yolda yetişmiş büyük bir savaşıdır. Alp tipinin özelliklerini, dönemlere göre Türk Edebiyatında görülen tipleri işlerken destan döneminin ideal insan tipi olarak işlediğimiz için tekrara düşmemek adına burada yeniden ele almayacağız.

Tanzimat yazarlarının bu tipi öne çıkarma sebebi, kahramanlık dönemine dönüşü sağlamak, halkta tarihten alınmış konularla tarih bilincini oluşturmak ve Osmanlı'yı eski ihtişamlı günlerine yeniden kavuşturma isteğiyle açıklanabilir. İşleyeceğimiz kahramanların hepsi, tarihî kişiliğe sahip olmakla birlikte, yaşadıkları toplumun düşünce ve inançlarını, tip olarak kendi üzerinde toplarlar ve alp tipi olarak karşımıza çıkarlar. Bu dönem romanları içinde alp tipini işleyen en önemli eser Namık Kemal'in Cezmi'sidir. *“Namık Kemal'in tarihî bir roman olarak kaleme aldığı Cezmi (1881), siyâsî içerikli bir romandır ve Türk- İslam birliği ülküsünü öne çıkarır. Yazar roman kanalıyla okuyuculara bu ülküyü gerçekleştirme mücadelesi veren, her anlamda üstün niteliklere sahip örnek kahramanlar sunar. (Çetin, 2002:42)”*

Romanın diğer kahramanları gibi doğrudan doğruya tarihten alınmış gerçek bir kişi olan Cezmi, iyi silâh kullanan, iyi ata binen, cesur, şair yaratılışlı ve Türk-İslam birliği ülküsüne sahip bir delikanlıdır. Romanda İstanbul civarında tımar sahibi bir sipahinin oğlu olan Cezmi'nin babası ve amcası tarafından yetiştirilmesi, özellikleri ve İran savaşların da gösterdiği kahramanlıkları yanında, bu savaşta tanışıp dost olduğu Âdil Giray'ı esaretten kurtarmaya çalışırken başından geçen çeşitli olaylar

anlatılmıştır. Aslında yazar idealize ettiği bu gencin şahsında biraz da kendisini anlatmış olur. *“Namık Kemal burada idealize ettiği Cezmi’nin şahsında biraz da kendini, özellikle Kars’ta geçirdiği gençlik yıllarının hatırasını ve orada öğrendiği ata binme, ok atma, cirit oyunu gibi konulardaki bilgisini ortaya koymak istemiştir. (Uçman, 2006: 267)”*

Tanpınar, Namık Kemal’in romanına bir devşirme çocuğunu değil de bir sipahiyi kahraman olarak seçtiğini belirtir. Bizce de bu seçim dikkat çekicidir. Cezmi’nin özünde Türk ve Müslüman tebaasından olmayan ve siyasetle uğraşan bir devşirmenin değil de, babadan atadan asker ve Türk olan bir sipahinin oğlu olarak mükemmel bir şekilde yetiştirilmesi Osmanlı’nın içinde bulunduğu durumdan kurtulması için gereken değerleri işaret etmektedir. Romancının idealize ettiği Cezmi’nin saflığı, temizliği, fazileti, namuslu oluşu, ahlakı ve ikbali değil de savaşmayı seçen anlayışı göstermektedir ki Osmanlı’yı yeniden yüceltmek için ilk etapta siyasetin değil kahramanlığın ve savaşçı özelliklerin ön plana alınması gerekmektedir. Alp tipin bu imparatorluğu kurduğu gibi tekrar kurtarması beklenmektedir.

Yazar romanının iki erkek kahramanı Cezmi ve Âdil Giray’ı, eserin en başında doğum tarihlerini dahi vererek ayrıntılı bir şekilde birbiriyle mukayese ederek tanıtır. Yetişmeleri ve özelliklerini belirttikten sonra onların maceralarını anlatmaya başlar.

“Cezmi, 1546 yılında dünyaya geldi; fakat insan içine 1566 da karıştı. Yani o zaman, turfanda yetiştirmiş meyveler gibi, zihin açıklığı sayesinde, eserlerini vaktinden önce göstermeye başladı. Babadan kalma bir sipahi tımarı vardı. O zaman kendini insan bilerek, insan için gerekli geçim meseleleriyle uğraşmaya, insanları denemeye ve iş öğrenmeye başladı. (Namık Kemal, 1996:15)”

İki yaşında iken annesini kaybeden Cezmi’yi babası yetiştirir. Cezmi’nin babası İstanbul yakınlarında tımarı olan bir sipahidir. Asker baba oğlunu askercesine yetiştirir. Bu yüzden Cezmi’de incelik ve şefkatten önce gayret ve cüret gelişir. Hatasız yaradılışıyla, babasından askerî eğitimi, amcasından ise müspet ilimleri en iyi şekilde öğrenir. Ölürken bile gülebilecek cesareti de babası ve amcasından alan Cezmi, on beş

yaşında amcasını yirmi yaşında iken de babasını kaybeder. Bu iki insandan öğrendikleri sayesinde hiçbir şeyden korkmaz, beladan kaçmaz, babasından kalan tımar sayesinde de geçim sıkıntısı nedir bilmez.

Yazarın tanımıyla Cezmi “Çocuk denilecek kadar gençti, fakat bünyesi hiç ihtiyarlamayacak kadar kuvvetli, babasından miras kalan kılıcı ise, kendisini düşman şerrinden koruyabilecek kadar keskindi. (Namık Kemal, 1996:40)” Bu özellikler yani kuvveti, cesareti ve savaşçılığı Cezmi’nin alp yönünü ortaya koymaktadır. Bu özelliklerinin yanı sıra doğuştan şair olan Cezmi, müspet ilimlerdeki bilgisi ve şairliğiyle de aydın olmaya doğru yol almaktadır. Ancak yazarın Cezmi de asıl öne çıkardığı askerliği olduğundan o bizim için alp tipinin bir temsilcisidir. Zaten Tanzimat Döneminde oluşturulmuş bir tip olduğundan destan döneminin bütün özelliklerini aynıyla taşımış olsa bu dönem için iğreti duracağından bazı özellikleriyle de döneme ayak uydurması gerekmektedir. Özünde alp tipin temsilcisi olan Cezmi yazar tarafından devrin şartları doğrultusunda fazladan bazı özelliklere sahip olarak oluşturulmuştur.

Eğitimi tamamlamak ve eğlenmek için İstanbul’a gelen Cezmi bir Cirit oyunu esnasında Ferhat Ağa ile tanışır. Bu önemli dostun yanı sıra, arkadaşlarıyla girdiği iddia sonucu yazdığı şiir sayesinde şair Nev’i ile de dost olur. Ferhat Ağa ve Nev’i gibi iki nüfuzlu dost sayesinde birçok ikbal kapısı kendisine açılabilirken, Cezmi bu dostlarından sadece, genç olduğu için katılmasına izin verilmeyen İran savaşına katılabilmek için faydalanır. Savaş sırasında birçok yararlılıklar gösteren Cezmi, Âdil Giray’la tanışır ve onu esirlikten kurtarmak için çalışır.

Ahmet Hamdi Tanpınar’a göre bu roman “... tarihi kadro içinde bir ideoloji romanıdır. Nâmık Kemal, burada İslam ittihadı fikrini, vatan sevgisini, insan hakları üzerindeki fikirleriyle Celâl’den sonra bir kere daha bir araya toplar. Yazık ki kitap bitmemiştir. (Tanpınar, 1997:407)” Romanın sona erdiği nokta aslında Cezmi’nin macerasının yeni başladığı yerdir. Ancak Namık Kemal bu romanın ikinci cildini yani Cezmi’nin hikâyesini yazamamıştır. Bu romanda biz Cezmi’yi yetişmesi, cesareti, kahramanlıklarıyla tanır ve ikinci cilt için bir hazırlık yapmış oluruz. Maalesef, gerçekte yaşamış bir sipahi kâtibi olan ve parasına tamah eden uşakları tarafından

öldürülen Cezmi'nin hayatının anlatılacağı ikinci cildi yazmak yazar için mümkün olmamıştır. Roman temelde Âdil Giray'ın ve Perihan'ın hikâyesi olmakla birlikte Tanpınar'a göre "bitmemiş şekliyle olsa dahi bir yükselişin romanı"dır.

Romanda ve tarihte Kırım Hanı Gazi Giray ve hanlığın hükümet mesuliyetini paylaşan kardeşi Âdil Giray İran Savaşları esnasında esir düşerler. Yazar romanına Kahkaha Kalesi'ne hapsedilen Gazi Giray'ı değil de sarayda alıkonan Âdil Giray'ı kahraman olarak seçer. Pasif biri olan İran şahının, karısı Şehriyar ve kız kardeşi Perihan Âdil Giray'a âşık olur ve roman bu ana olay etrafında şekillenir. Perihan ve Âdil Giray arasındaki aşk ölümle sonuçlanır.

Yazar daha önce de belirttiğimiz gibi Âdil Giray'ı doğumundan itibaren yetişmesiyle ayrıntılı bir şekilde tanıtır. Âdil Giray, *"Cezmi'den birkaç ay önce bir ilkbahar sabahı güneşle beraber doğmuş ve doğar doğmaz da gûya bu âlemin sonu geleceğini ve insanoğlunun düşkünlüklerini biliyormuş gibi ağlamayı adet edinmiştir. (Namık Kemal, 2006:19)"* Cezmi gibi Âdil Giray da, doğuştan büyük bir şairdir. Sonradan kazandığı yeteneklerinde de olağanüstü başarılar gösteren Âdil Giray henüz yirmi yaşındayken zamanının bilginleri arasında sayılırdı. Ayrıca oldukça yakışıklı, vicdanı temiz, kültürü kuvvetli, dindar ve hamiyetli bir insandı. Halifelik merkezi olan Osmanlı'ya sonuna kadar bağlı olduğundan Safavi'lerin eline düştüğünde de ölümü göze alır ancak asla bir hıyanette bulunmaz. Ülküsüne ve sevdiği kadının aşkına karşı gösterdiği sadakatle alp tipinin belirgin özelliklerini bünyesinde taşıyan Âdil Giray sevdiğiyle birlikte kılıç elde savaşırken ölür.

Zeynep Kerman'a göre Namık Kemal'in müspet kahramanları erkek olsun kadın olsun fiziki özellikleri dışındaki özellikleriyle birbirlerine benzerler. *"Namık Kemal, Cezmi adlı tarihî romanındaki müspet kadın kahramanı Perihan'da cesaret ile masumiyeti, saflıkla güzelliği, faziletle asaleti birleştirmiştir. Perihan da Dilaşup gibi bir kere seven ve sevdiği, uğruna ölüme atılmaktan çekinmeyen kadınlardandır. Bu bakımdan, Namık Kemal'in ideal kadın kahramanla ideal erkek kahraman arasında, fizikî portre dışında büyük bir fark olmadığını söylemek mümkündür. (Kerman, 1998:260)"* Bizce de Atlı- Göçebe kültürün en yüksek değeri olan kahramanlık ve savaşçılık destanlarda, sosyal hayatta erkekle her yönden ortak hayat süren kadınlar

için de çok önemlidir. Dolayısıyla en yüksek kıymet olan kahramanlık vasıfları, kadın için de söz konusudur. Bunun neticesi olarak Türk erkeği, kahramanlık vasfını kadında da arar. Âdil Giray gibi kahraman bir savaşçının beğeneceği ve seveceği kadın da savaşçı özelliklere sahip olmak zorundadır. Erkeğin kadında kahramanlık vasıflarını aradığı gibi kadının erkekte en büyük meziyet olarak bunu istemesi gayet tabiidir. Erkek kadını kadın da erkeği kuvvet ve cesaret bakımından dener bunun sebebi düşmanın hayatlarını tehdit altında bulundurmasıdır. Şu hâlde ikisinin de kuvvetli ve cesur olması lazımdır. Âdil Giray'ın gücü, askerî ve siyasi başarısı ve yetenekleri yanında Perihan da azımsanmayacak özelliklere sahiptir. Bir erkek gibi ata biner, kılıç kullanır, düşmanla savaşır, cesareti ve kuvvetiyle göz doldurur.

Perihan'ın savaşçı özelliklerinin altında yatan sebep içindeki erkil yanla açıklanabilir. *“Jung, insanlarda kolektif dış şuuru meydana getiren atalardan geçme imajlar bütünü olduğunu savunur ve erkeklerin kolektif bilinçaltındaki dişi yanını anima, kadınların bilinçaltındaki erkil yanı ise animus olarak adlandırır. Kadındaki cesaret ve saldırganlığın temelini de bu yapıyla açıklayarak (Fordham 2001:72) bu kavramı, kadına miras kalan erkeğin kolektif imajına, yaşamı boyunca erkeklerle olan ilişkilerinden kaynaklanan deneyimine ve içindeki gizli erkeksi kökene bağlar. (Fordham 2001:70) Kadının özellikle ilk karşılaştığı baba, ağabey tipinin bilinçaltındaki kolektif imajla ve çevre şartlarıyla birleşince savaşçılık ve saldırganlık vasıflarını güçlendirdiğini kabul eder. (Öncül, Kürşat, www. pamukkale.edu.tr)”*

Yirmi iki yirmi üç yaşlarındaki Perihan, eşsiz bir güzelliğe sahip olmanın yanında ahlak ve karakter bakımından da eşsizdir. Çok cesur ve her bakımdan kuvvetli olmasının yanında çelik gibi sağlam bir iradeye de sahiptir. İran şahı Tahmasb ölünce yerine Haydar Nizam'ın geçmesini isteyen taraftarların oyununu tek başına atının üstünde gecelik kıyafetleri ve elindeki kılıcıyla bozar. İran'ın yönetiminde arka planda şahın karısı Şehriyar ile birlikte söz sahibidir.

Perihan, “kendisi yüce yaratılışlı olduğu için ayrıca zekâ ve anlayışı da erişilmez derecede yüksek olduğu için” en anlayışlı, en zeki erkekleri bile yetersiz bulur. Ancak, Âdil Giray'ın yüz ve ruh güzelliği karşısında dayanamaz ve ona âşık olur. Romanın sonunda sevdiği adamı korumak için elinde kılıç onu savunurken ölür.

Ahmed Midhat Efendi de konusunu tarihten alan romanı Arnavutlar ve Solyotlar da alp tipini temsil eden iki kahramana yer vermiştir. Romanın erkek kahramanı olan Rüstem ve onun eşi olan Eftimi adeta savaşçı özellikleri, cesaretleri ve kuvvetleriyle birbirleri için yaratılmışlardır.

Arnavut bir savaşçı olan Rüstem, istişare meclislerinde fikirleriyle herkesten üstün geldiği gibi savaş meydanında da kılıcıyla herkesin önüne geçer. Anlaşılacağı üzere, hem çok iyi bir savaşçıdır, hem de çok zeki bir gençtir. Bu özellikleriyle Ali Paşa tarafında da çok sevilir. Doğru yoldan şaşmayan tutumu, Arnavutların Beyi Ali Paşa'ya bile kafa tutmaya kadar gider. Bu da Rüstem'in cesaretini gösterir. Yirmi beş yirmi altı yaşlarındaki bu genç, Ali Paşa'nın Solyot halkını zor kullanarak ülkelerinden çıkarma ve esir etme düşüncesinin karşısındadır. Zaten Solyotlar gibi kadını ve erkeğiyle savaşçı olan bir milletin savaş yoluyla hizaya getirilemeyeceğinin de bilincindedir. Sorunun barışçı yollardan çözümü için planlar yapar; fakat Ali Paşa'ya bunu kabul ettiremez. Solyot savaşçılarının beş katı büyüklüğündeki bir orduyla Soli'ye yürüyen Ali Paşa aldığı ağır yenilgi sonucunda Rüstem'in fikirlerini kabul etmek zorunda kalır.

Rüstem, Soli halkının arasına görünüşte Ali Paşa tarafından kovulduğu için, gerçekte ise casus olarak girer. Yıllarca burada bit Solyot gibi yaşar. Rüstem'e göre, Müslüman'ın, Hıristiyan'ın, Solyot'un, Arnavut'un birbirinden farkı yoktur. O herkesin iyiliğini ister. Bu sebeple roman kahramanlarından Boçaris ve Çavillas onun filozof olduğunu söylerler. Görüldüğü gibi yazar, diğer birçok kahramanına olduğu gibi savaşçı Rüstem'e de filozofluğu yakıştırmaktadır. Romancının kahramanlarına filozofluğu yakıştırmasının sebepleri üzerinde daha önce aydın tipi işlerken durduğumuz için tekrar etmeye gerek görmüyoruz.

Rüstem, Solyot dansını öğrendiği Eftimi adlı bir Solyot kızına âşık olur. Eftimi ile evlenebilmek için gerekirse vaftize kadar fedakârlığı göze alır. Bu durum yazarın diğer romanlarında karşılaşmadığımız bir durumdur. Hıristiyan-Müslüman evliliğinin söz konusu edildiği diğer romanlarda din değiştirmeyi Hıristiyan olan taraf göze alırken, bu romanda Rüstem'in Hıristiyan olmayı kabul etmesi ilgi çekicidir. Bu

aşamada Rüstem'in casusluk göreviyle Soli'de bulunduğunun göz önüne alınması lazımdır. Hem Eftimi de Rüstem'in Hıristiyan olmasını kabul etmez; kendi nikâhlarını kendileri kıyarlar. Gizlice sürdürülen ilişki sonunda bir de kızları olur. Büyük bir gizlilik içinde mağarada büyütülen Mükrim'e'nin varlığı dört yaşlarındayken ortaya çıkar. Büyük bir günah olarak addedilen çocuk, halk tarafından parçalanarak vahşice öldürülür. Kızının ölümünün ardından intikam planları yapan Rüstem'in zekâsı ve ileri görüşlülüğü yaptığı mükemmel plan sayesinde bir kez daha ortaya çıkmış olur. Kızının ölümü ile Soli Halkına karşı hareket serbestliği kazanan Rüstem, böylece yıllarca içinde yaşamış olduğu halka ihanet ediyor görüntüsünden de kurtulmuş olur. Zira tarihi gerçekler gereği Arnavutların Solyotlar karşısında kazandığı başarıyı yazar, böylelikle Rüstem'e mal etmiş olur. Romanın sonunda çok ağır yaralı olmasına rağmen adeta mucize eseri olarak hayatta kalan Rüstem, Eftimi ile Müslüman adetleri ile evlenerek mutlu sona ulaşır.

Osmanlı tebaasından olan iki milletin mücadelelerinin anlatıldığı bu romanın kadın kahramanı Eftimi de savaşçı özellikleriyle ön plana çıkar. On yedi on sekiz yaşlarındaki kibirli ve mağrur bir Solyot kızı olan Eftimi, çok güzel olmasının yanında tam bir savaşçıdır. Gördüğü erkeklerin hiçbirini beğenmez; ancak Rüstem'in özellikleri onun bir erkekte aradığı özellikler olduğundan ona âşık olmaktan korkarak uzak durmaya çalışır. Daha önce de belirttiğimiz gibi savaşçı kadın kahramanlar erkekte de cesaret, kuvvet gibi özellikleri ararlar. Eftimi de her erkeği beğenmez kendisinin sahip olduğu özelliklere sahip bir erkek arar. Aradığı özellikleri Rüstem'in şahsında bulan Eftimi ancak Rüstem'in aşkını öğrenince duygularını açığa vurur. Eftimi'nin Rüstem ile ilişkisindeki pervasızlığı ve evlilik dışı bir çocuk dünyaya getirmesi, içinde yaşadığı ortamın katı kuralları göz önünde bulundurulursa, onun cesaretinin, ölümden korkmayışının, bir kere sevip bu sevginin daim oluşunun ve sadakatının göstergesidir. Ayrıca düşmanları tarafından yaralanan Rüstem'in ölüm döşeğinde yattığını görünce, onsuz yaşamak istemediğinden ve sadakatinden kimseye fark ettirmeden hançeri göğsüne saplar. Zaten alp tipi kadınının önemli özelliklerinden biri de sadakattir. Dede Korkut destanlarında gerdek gecesi esir düşen Beyrek'i Banu Çiçek'in on altı yıl beklemesi ve yas tutması bu tipin sadakatinin önemli bir göstergesidir. Mucize eseri olarak Rüstem de, Eftimi de kurtulur.

Millî gururun yükselmesi ve halkta tarih şuurunun uyanmasında belirli ölçüde katkıda bulunan Alp tipi karşımıza iki romanla çıkar ve her iki romanda da erkek ve kadınıyla birlikte gösterilir. Bu tipin özellikleri olan, cesaret, kuvvet, zekâ, sadakat her dört kahramanda da görülür.

İKİNCİ BÖLÜM

2. 1. TANZİMAT ROMANINDA İDEALİZE TIPLERİN ORTAK ÖZELLİKLERİ

Tanzimat Dönemi, hem romantizmin etkisi hem de dönem aydınlarının yeni bir toplum oluşturmak için halkı eğitmeği amaçlayarak oluşturdukları ideal tiplerin sıkça kullanıldıkları romanlarıyla çalışmamıza konu olmuştur. Çalışmanın bundan önceki bölümlerinde Tanzimat Döneminden, dönem yazarlarının roman görüşlerinden ve romanlardaki ideal tiplerden bahsettik, şimdi ise bu tiplerin ortak özelliklerini tespit etmeye çalışacağız.

Tanzimat yazarlarının en çok üzerinde durdukları tip yeni aydın tipi olmuştur. İster yeni aydın tipi olsun isterse tespit ettiğimiz diğer ideal tipler olsun hepsinin eğitilmiş kişiler olduğu görülmüştür. Müspet ilimler konusunda devirlerinin çok üstünde olan bu roman kişileri çoğunlukla düzenli bir eğitim almışlardır. Düzenli eğitim alma fırsatı olmayan roman kişilerinin ise kendilerini yetiştirerek üst seviyede bir bilgi ve görgü düzeyine ulaştıkları görülmektedir.

Özellikle aydın tipin temsilcisi olan kahramanlar okumayı çok severler, büyük bir kütüphaneye sahip olmak veya böyle bir kütüphaneye sahip dostları bulunmak da bu tiplerin ortak özelliklerindedir. Ayrıca bu tipler, yazan kişilerdir. Alp tipi nasıl kendisini kılıçla ifade etmişse, aydın tipi de kalemlerle ifade etmiştir.

Yine başta aydın tip olmak üzere bu dönem romanının ideal kişileri başta Fransızca olmak üzere en az bir yabancı dil bilmektedirler. Bazı kadın ve ebeveyn tiplerin yabancı dil bilmemekle beraber, bir yabancı dil bilmenin gerekliliğine inandıkları görülmektedir. Ebeveyn tipler yetiştirmekle sorumlu oldukları çocuklarının veya yakınlarının yabancı dil öğrenmesini sağlamak konusunda çok duyarlı davranmışlardır.

Bu dönem romanlarında görülen ideal tiplerin, yazarlarının hayatından izler taşıdığı görülmektedir. Romancılar kendilerine benzeyen tipler oluşturmuşlardır. Ayrıca ideal kahramanların bir nevi öğreticilik yönüne sahip olduğu da görülmektedir. Aydın tiplerin çoğu öğretmenlik de yapmaktadır. Ya eşleri olacak cariye ya da dil eğitimi almak isteyen kişileri yeni metotlarla eğitmişlerdir.

İdeal kahramanların erkeklerinin, istisnasız hepsi kadınlara karşı oldukça kibar ve anlayışlıdır. Kadın haklarını savunurlar, kadının eğitim alması gerekliliğine inanmışlardır. Kadının çocuğunu yetiştirmesi ve eşiyle iyi anlaşabilmesi için eğitimi olmasını gerekli görmüşlerdir. Bu özellikleriyle kadınları etkilemişlerdir. Müslüman Türk kadınıyla sosyal hayatta bir arada gösterilmeleri dönemin şartları açısından uygun olmadığından, yabancı kadınlarla birlikte gördüğümüz ideal erkek kahramanlar çoğu zaman bu kadınların aşklarıyla karşılaşmışlardır. Duruma göre bu aşka karşılık verdikleri gibi nazikçe reddettikleri de görülmektedir.

Tanzimat romanlarındaki ideal kahramanların kadınları da erkekleri de aşklarına sonuna kadar sadık kalmışlardır.. İdeal erkeklerin yabancı metresleri olmakla birlikte bu durum âşık olmadan öncedir. Âşık olup evlenmeden metreslerinden ayrılmışlar, evlendikten sonra da asla eşlerine ihanet etmemişlerdir. Eşine bağlılık kadın kahramanlarda, erkeklerden daha ileri boyuttadır. Sevdiği Rüstem'in öldüğünü düşünen Eftimi, kendini öldürmek için bir hançeri göğsüne saplamıştır. Eftimi, bu konudaki tek örnek değildir.

İdeal kahramanların genellikle fiziksel özellikler açısından da özenle çizilmiş olduğu tespit edilmekle beraber, yakışıklı veya güzel olmayan kahramanlarında oldukça etkili bir kişiliğe sahip oldukları, bu kişilikleri sayesinde çevrelerindeki herkesi etkiledikleri görülmektedir. Kişiliklerinin yanında giyimleri ve giydiklerini kendilerine yakıştırmaları da ideal tiplerin özelliklerindedir. Erkekler Batılı giyimi benimsemişlerdir. Kadınlar ise her zaman zarif, şık ama sade giyinmektedirler. Abartıdan uzak bir giyim anlayışına sahiptirler.

İdeal tiplerin, nerede ne şekilde davranacaklarını bilmeleri de önemli özelliklerindedir. Geleneksel kültürün yanında alafranga adetleri sofrası ve salon adabını da bilmektedirler. Durumun gerektirdiği şekilde davranırlar ve hareketleri asla göze batmazlar. Tam tersi takdir toplarlar. Çoğunun Batılı dostları olduğundan, onların eğlence meclislerinde sıkça görülen erkek kahramanlar, belirtilen bu özellikleriyle oldukça ilgi toplamaktadırlar. Özellikle genç erkek kahramanların eğlence meclislerinin de yabancıları olmadıkları görülmektedir. Her türlü eğlence meclisinde boy göstermelerine ve kadınlarla ilgili tecrübelerine rağmen bu tiplerin içlerine girdikleri âlemlerin kötülüklerine bulaşmadan, bu âlemleri alışkanlık hâline getirmeden istedikleri zaman uzaklaştıkları görülmektedir. Dönem yazarlarına, özellikle Ahmed Midhat'a göre erkeklerin bu tecrübeleri onların iyi ve ideal bir eş olmalarında oldukça etkilidir. Bütün zevkleri tattıktan sonra gözü dışarıya kaymayacak olan erkek karısına da sonuna kadar bağlı olacaktır.

İdeal kahramanların genellikle gençler olduğu görülmektedir. Kahramanların çoğunun yirmi otuz yaş arası gençlerden seçilmiş olmasının sebebi, bu gençlerin yeni toplumu oluşturacak gençler olarak tasarlanmış olmasıdır. Okuyucunun kendisini romanın kahramanı ile özdeşleştirmesini kolaylaştıracak olan bir durum olduğundan genç kahramanların özellikle seçildiği kanaatine varmış bulunmaktayız.

Bu dönemde oluşturulan ideal kahramanların çoğunluğu soylu kişiler değildir. Orta sınıf insanı olarak tabir edebileceğimiz bu kişiler, çok çalışarak hem mevki ve makama hem de zenginliğe kavuşmuşlardır. Ayrıca çocuk yaşta anne ya da babalarını kaybeden bu tipler, ya bir akrabaları, ya dadıları ya da onlar için babalarının tayin ettiği vasi tarafından büyütülmüşlerdir.

İdeal tiplerin çoğunlukla kendilerine benzeyen ideal tiplerle evlendikleri dönem romanları hep mutlu sonla bitmektedir.

Tanzimat romanlarında, yazarların izlediği yol iyi ve kötü örneğin karşılaştırılması olmuştur. İdeal kahramanlar, hasım güçle karşılaştırılmışlardır. İyi örnek ideal kahramanın, kötü örnek hasım güç karşısındaki üstünlüğü böylece ortaya konulmuştur.

Dönem romanlarında kadın tiplerin en önemli özelliklerinden biri namuslarına olan düşkünlükleridir. Yabancı kadın kahramanlarda çok iffetlidir. Ahmed Midhat idealize ettiği yabancı kadınları ya evlenerek Müslüman yapmıştır ya da zaten Müslüman bir babanın kızı olduklarının anlaşılmasıyla İslamiyet'i seçmelerini sağlamıştır.

Bütün ideal tipler, esirlere çok iyi davranmışlar, özellikle cariyelere aileden biriymiş gibi muamele etmişlerdir.

Kocasını ölen kadın kahramanların ikinci evliliği yapılmaz. Kendilerini eşlerine adayan bu kahramanlar içinde özel durumuyla Fazıla istisnadır.

Bütün kahramanlar teknik açıdan genel özellikler gösteren yüzeysel kahramanlardır. Bireysel özellikleri olan ve derinliğine incelenmiş kahramanlar değildir.

Yukarıda saydığımız özellikler Tanzimat Döneminde çizilen bütün ideal tipler için ortaktır. Bunun yanında dönem yazarlarından Ahmed Midhat'ın en çok eser veren isim olması dolayısıyla oluşturduğu tip sayısı en fazla olan yazar olduğu da görülmektedir. Bu yazarımızın tiplerinin de bazı ortak özelliklerinden bahsetmek mümkündür.

Düşünceye oldukça büyük bir önem veren Ahmed Midhat'ın erkek kahramanlarının istisnasız hepsi için filozof tabirini kullandığı görülmektedir. Ayrıca bütün kahramanları zaman olgusuna çok önem vermektedirler. Günlerinin çok büyük bir bölümünü çalışarak geçirmişler ve oldukça planlı yaşamışlardır.

Ahmed Midhat Efendi'nin ideal kişileriyle ilgili bir diğer özellik de isimleriyle kişiliklerinin örtüşmesidir. Yazar isim simgeciliğine çok önem vermiştir.

Fatma Aliye'nin ideal kadınlarının da diğerlerinden ayrılan bazı özellikleri vardır. Onun kadın kahramanları, aşka kendilerini kaptırmamışlardır. Gönüllerine

istedikleri gibi söz geçirmişler, ancak evlenmeleri söz konusu olduktan sonra aşka izin vermişlerdir. Bütün sevme hislerini kocaları için saklamışlardır. Eğer aldatılırlarsa ne kadar çok severlerse sevsinler, ne kadar zor bir durumda olurlarsa olsunlar, umursadıkları tek şey kadınlık gururları olduğundan arkalarına bile bakmadan kocalarını terk etmişlerdir.

Yukarıda belirttiğimiz özellikler belirlenirken başta döneme damgasını vuran aydın tip göz önünde bulundurulmuştur. Ancak tüm tipler için ortak olan özellikler öncelikle belirtilmiştir.

SONUÇ

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile kesinlik ve hız kazanan modernleşme düşüncesine bağlı olarak hayatımızın her sahasında değişme görülmeye başlanır. Sosyal hayattaki değişme edebiyatımıza da yansır. O döneme kadar edebiyatımızda görülmeyen gazete, tiyatro, roman ve hikâye gibi türler, edebiyatımıza girer. Halka daha çabuk ulaşmayı sağlayan bu türler dönem aydınlarının mesaj kaygılarıyla, toplumun eğitilmesinde bir araç olarak kullanılırlar.

Dönem yazarlarınca gazeteden sonra en çok kullanılan tür roman olmuştur. Gerçek hayata benzeyen fiktif yapısı sayesinde roman, topluma yön vermek isteyen yazarlar için bulunmaz bir fırsattır. Kendisi Batılılaşma yolunda giden Tanzimat yazarı idealindeki yeni modern toplumu romanlarının kurmaca dünyasında anlatır ve fiktif olanı gerçek hayatta yaşatmak ister.

Tanzimatla başlayan modernleşme süreci, devlet eliyle yönlendirilip halktan kopuk ve yukarıdan müdahaleyle yapılmaya çalışıldığından bu dönemde romanlarımızda aydın bir tip oluşturulmuştur. Bu tip birçok özelliğiyle Batılı olmasına rağmen kendi değerlerine sahip çıkan bir yönü de vardır. Tüm dünya da modernleşme süreci, önce edebiyatta boy gösteren ardından, bu edebî eserlerle yetişen neslin ortaya çıkışıyla reelde de görülen tiplerle oluşturulmaya çalışılmıştır. Bizdeki durumda bunun aynıdır.

Tip, dönem romanlarında işlevselliği nedeniyle oldukça fazla kullanılmıştır. Tanzimat romanlarında karakterlerle çok fazla karşılaşmaz. Zira karakterin yapısı mesaj vermeye uygun değildir. Tipler ise, tek sesli bir yapıda, zaafardan soyutlanmış olarak, görevlerini yerine getirirler. Bu görev yazarın doğrularını temsil etmektir. Olayın başından sonuna değişmeyen ve başka romanlarda da aynıyla kullanılabilen kahramanlar olan tipler, bu dönem romancılarının asıl amacı sanat yapmak değil halkı eğitmek olduğundan çokça tercih edilmiştir. Ancak bu dönemde önemli olan sadece tip yaratmak değil yazarın amaçlarına hizmet eden olumlu tipler yaratmaktır.

Dönem romancılarının ideallerine en uygun tip “aydın tipi” olmuştur. Bu tip edebiyat tarihimizde ve sosyal hayatımızda görülen tiplerden çok farklıdır. Ayrıca edebiyatımızda o döneme kadar görülen alp, gazi, veli, ahi gibi tipler önce gerçekte görülmüş sonra edebiyata yansımışken, aydın tipi önce edebî eserlerde doğmuş sonra gerçek dünya da yerini almıştır. Bu durumun en önemli sebeplerinden biri Batılılaşmanın devlet eliyle, tepeden inmeci bir anlayışla benimsetilmeye çalışılmasıdır.

Tanzimat romanlarında destan döneminin alp tipine de yer verilmiştir. Zira yazarlarımız bu medeniyeti kuran ve cihan hâkimiyetini amaçlayan alp tipinin tarih bilinci oluşturmasını ve ülkenin içinde bulunduğu zor günleri atlattırmasını umut etmişlerdir. Ancak en büyük beklentileri aydın tipin yaygınlaşması ve Osmanlıyı eski ihtişamlı günlerine kavuşturmasıdır. Bu sebeple aydın tip ve onun tezahürleri olarak görülen tipler romanımızda yerini almıştır. Akla ve bilime önem veren, tenkitçi bir yaklaşımı olan bu tipin temsilcileri iyi bir eğitime sahip oldukları gibi kendilerini ilme ulaştırarak yabancı bir dili de çok iyi öğrenmişlerdir.

Tanzimat Döneminin önemli konularından biri aile, biri de evlilik kurumudur. Her iki konuyu da sıkça işleyen dönem yazarları, ideal aile için, ideal aydın tipin temsilcisi kadın ve erkeği evlendirmişlerdir. Ancak bu şekilde yeni bir nesil yetişebilir. Ailenin kurulması aşamasında evliliğin tarafların rızasıyla gerçekleşmiş olmasını gerekli gören yazarlarımız, geleneğe karşı çıkarak görücü usulü evliliğin yerine İslam dinine de uygun ve eşlerin birbirini tanımalarını sağlayan çözümlerle kahramanlarını evlendirmişlerdir. Evlilik kurumunun meyvesi olarak görülebilecek çocuğun eğitimi de dönemin en önemli konularındandır. Romancılarımızın idealize ettiği gençlerin yetişmelerine de ihtimam gösterdikleri görülmektedir. Geleceği kuracak olan ideal gençler, onlara saygı duyan, onları destekleyen ve eğitimleri için her türlü çabayı gösteren kişilerce yetiştirilmektedirler. Çocuğu eğiten her zaman anne ve/veya baba değildir, akrabaların, dadıların ve yabancı mürebbi veya mürebbiyelerin çocukların eğitiminde etkili oldukları görülür.

Bu dönemde kadının eğitimi ve sosyal hayatta yer alması içinde çaba gösterilmiştir. Dönem romancılarının hepsi ideal kadın kahramanlara da romanlarında

yer vermişlerdir. Aydın tipin temsilcisi olan kadınlar ya eşleri ya babaları tarafından eğitilmişlerdir. Bu kadınları genelde iyi eş ve anne olmak üzere çizildiği görülmektedir. Bu konuda farklı yaklaşıma sahip tek Tanzimat yazarı Fatma Aliye Hanım olmuştur. O, romanlarında sosyal hayatta yer alan, çalışan kadın tipe de yer vermiştir. Erkek yazarlar çocuğun eğitimi konusunda anneye pek güvenmezken Fatma Aliye Hanım tersi bir tutumla eserlerini yazmıştır. Erkek yazarların bu konudaki tutumu erkek merkezli bir toplumda yetişmiş olmalarından ve içinde yaşadıkları bu toplumun henüz kadının sosyal hayatta boy göstermesine hazır olmamasından kaynaklanmaktadır.

Dönem romancıları, toplumun değişmesi ve gelişmesi için çok çalışmak gerektiğini bildiklerinden, kahramanlarının günlerinin büyük bir bölümünü çalışmaya, öğrenmeye ayırmalarını sağlamışlardır. Ayrıca bu dönem romanlarında işlenen ideal tiplerin genelde orta sınıfa mensup kişiler oldukları görülür. Onlar, çok çalışmakla, eğitimlerini ve bilgi seviyelerini yükseltmekle, hem maddi hem manevi açıdan zenginliğe kavuşurlar ve mutlu bir hayat sürerler.

Tanzimat romancıları Batıdan aldıkları roman türünde yine Batı kaynaklı konuları işlemişlerdir. Ancak bu konuları işlerken, içinde buldukları toplumun gerçeklerini de göz ardı etmemişlerdir. Bu dönemde en çok etkilenilen akım romantizm akımı olmuştur. Bu akımında sosyal meselelere çözüm üretmeye çalışan anlayışını benimsemişlerdir. Zaten bu yüzden ideal olan tipler çizdikleri gibi, kadın konusunu da bu sebeple sıkça işlemişlerdir. En çok etkilenilen romantik yazar Victor Hugo olduğundan Tanzimat romanları dikkatli bir gözle incelendiğinde onun eserlerinden birçok izler taşıdığı da görülmüş olur.

Bu dönem romancılarının sıklıkla başvurduğu bir yöntem olan her şeyi karşıtıyla gösterme anlayışı, kötünün gösterilmesiyle iyinin belirginleştirilmesini, öne çıkarılmasını sağlamıştır. Romancılar vermek istedikleri dersi, açıkça belirterek okuyucuya da hâlâ yeterince güvenmediklerini göstermişlerdir. Halkın yüzde doksanının cahil olduğu bir ortamda sanat yapmak yerine onları eğitmeyi amaçladığını söyleyen Ahmed Midhat, bu yönüyle eleştirilmekle birlikte, onun açıkça söylediklerini

söylemeler de romanlarındaki anlayışla diğer Tanzimat yazarlarının da Ahmed Midhat'la aynı görüşte olduğu izlenimine varmak mümkündür.

Tanzimat yazarları içinde en çok roman yazan Ahmed Midhat, romanlarında olay akışını keserek ansiklopedik bilgiler vermiş, yeni icatları tanıtmış ve halkı ideal kahramanlarının yanı sıra bu şekilde de eğitmiştir. Onun ve diğer Tanzimat romancılarının Türk Edebiyatına en büyük katkıları halkta okuma alışkanlığı kazandırmış olmaları ve belli bir kültür düzeyine ulaşmalarını sağlamaları olmuştur.

KAYNAKÇA

A. İNCELEMeye KOnU EDİLEN ROMANLAR

Ahmed Midhat Efendi:

Ahmed Midhat Efendi; (1971), **Musullu Süleyman**, Milliyet Yay., İstanbul.

Ahmed Midhat Efendi; (2000), **Yeryüzünde Bir Melek**, T.D.K Yay., Ankara.

_____ ; (2002), **Arnavutlar Solyotlar - Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr - Fennî Bir Roman Yahut Amerika Doktorları**, T.D.K. Yay., Ankara.

_____ ; (2000), **Cinli Han – Taaffüf – Gönüllü**, T.D.K Yay., Ankara.

_____ ; (2000), **Dünyaya İkinci Geliş Yahut İstanbul'da Neler Olmuş – Felâtun Bey İle Râkım Efendi – Hüseyin Fellâh**, T.D.K Yay., Ankara.

_____ ; (2000), **Paris'te Bir Türk**, T.D.K Yay., Ankara.

_____ ; (2000), **Karnaval - Vah**, T.D.K Yay., Ankara.

_____ ; (2000), **Hasan Mellâh Yahut Sır İçinde Esrar**, T.D.K Yay., Ankara.

_____ ; (2000), **Henüz 17 Yaşında – Acâyib-i Âlem – Dürdane Hanım**, T.D.K Yay., Ankara.

_____ ; (2000), **Cellât – Esrâr-ı Cinâyât**, T.D.K Yay., Ankara.

_____ ; (2003), **Haydut Montari – Diplomalı Kız – Gürcü Kızı Yahut İntikam – Rikalda Yahut Amerika'da Vahşet Âlemi**, T.D.K Yay., Ankara.

_____ ; (2003), **Eski Mektuplar – Altın Âşıklar – Mesâil-i Muğlâka – Jön Türk**, T.D.K Yay., Ankara.

_____ ; (2003), **Hüseyin Fellâh**, Timaş Yay., İstanbul.

_____ ; (2005), **Müşâhedât**, Beyaz Balina Yay., İstanbul.

_____ ; (2004), **Dürdâne Hanım**, Bordo Siyah Yay., İstanbul.

_____ ; (2004), **Felâton Bey İle Râkım Efendi**, Akçağ Yay., Ankara.

_____ ; (1999), **Jön Türk**, Akçağ Yay., Ankara.

Fatma Aliye Hanım:

Fatma Aliye; (2005), **Uğı**, Selis Kitaplar, İstanbul.

_____ ; (2002), **Hayattan Sahneler (Levâyah-i Hayât)**, Boğaziçi Üniv. Yay., İstanbul.

_____ ; (2005), **Enîn**, Boğaziçi Üniv. Yay., İstanbul.

_____ ; (2007), **Refet**, LM Yay., İstanbul.

Fatma Aliye Hanım; (2005), **Muhâdarât**, Beyaz Balina Yay., İstanbul.

Mizancı Mehmet Murad Bey:

Mizancı Mehmed Murad Bey; (1980), **Turfanda mı, Turfa mı?**, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul.

Namık Kemal:

Namık Kemal; (1996), **Cezmi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Samipaşazade Sezai:

Samipaşazâde Sezâi; (2004), **Sergüzeşt**, Akçağ Yay., Ankara.

Şemseddin Sami:

Şemseddin Sami; (2003), **Taaşuk-ı Tâl'at ve Fitnat**, Akçağ Yay., Ankara.

B. KONUYLA İLGİLİ KİTAP, İNCELEME VE ARAŞTIRMA ESERLERİ

AÇA, Mehmet; (2000), *“Türk Destançılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri”* Milli Folklor, S. 48, İstanbul, s.s. 5-17.

AKSOY, Nazan; (1996), "*Fatma Aliye Hanım'ın Muhâzarât'ında Kadın Açısı*" Batı ve Başkaları, Düzlem Yay., İstanbul, ss. 85-102.

ARAZ, Rıfat; (2006), "*Eski Türk Destanlarında ve Türk Şiirinde Öne Çıkan Tipler*" Bizim Külliye Dergisi, S. 27, Elazığ, s.s. 32-38.

AYDIN, Abdulhalim; (2004), **Namık Kemal ve Abdülhak Hamid'de Victor Hugo Etkileri**, Çantay Kitabevi, İstanbul.

BALCI, Yunus; (2002), "*Türk Romanında Aydın Problemi (1908-1950)*" Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

_____ ; (2002), "*Türk Romanında Aydın Sorunu*" Hece Dergisi, S. 65-66-67 (Türk Romanı Özel Sayısı), Hece Yay., İstanbul, s.s. 281-293.

BELGE, Murat; (1998), **Edebiyat Üzerine Yazılar**, iletişim Yay. İstanbul.

BİLGİN, A. Azmi, (2000) "*Şemseddin Sami'nin Edebiyatla İlgili Eserleri ve Görüşleri*", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 7, Konya, s.s. 39-51.

BOURNEUR Roland, QUELLET Real; (1989), **Roman Dünyası ve İncelemesi**, (Çev. Hüseyin Gümüş), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

CANBAZ, Firdevs; (2005), "*Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu*" (Bilkent Üniv. Ekonomi ve Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

ÇAHA, Ömer; (2004), **Açık Toplum Yazıları**, Liberte Yay. İstanbul.

ÇETİN, Nurullah; (2002), "*Tanzimat Döneminde Türk Romanı (1860-1878)*" Hece Dergisi, S. 65-66-67 (Türk Romanı Özel Sayısı), Hece Yay., İstanbul, s.s. 21-33.

_____ ; (2002), “*II. Abdulhamit Dönemi Türk Romanı (1978-1908)*”, Hece Dergisi, S. 65-66-67 (Türk Romanı Özel Sayısı), Hece Yay., İstanbul, s.s. 34-52.

ÇETİŞLİ, İsmail; (2004), **Metin Tahlillerine Giriş 2**, Akçağ Yay., Ankara.

DEVELLİOĞLU, Ferit; (1998), **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara.

DURAN, Hamiye; (2004), “*Burla Hatun’dan Terken Hatun’a*”, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S. 79, Ankara, s.s. 32-38.

ENGİNÜN, İnci (1991), **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, Dergah Yay., İstanbul.

ER, Melin Has; (2000), **Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar**, Atatürk Kültür Merkezi Bşk. Yay., Ankara.

ERGÜN, Mustafa; (1987), “*İnsan Şahsiyetinin Oluşmasında Örnek Tiplerin Önemi ve Battal Gazi Tipi*” Milli Kültür, S. 58, İstanbul, ss. 54-59.

GÜNGÖR Erol; (1991), **İslam’ın Bugünkü Meseleleri**, Ötüken Yay., İstanbul.

GÖKÇEK, Fazıl; (2000), “*Tanzimat Dönemi Roman ve Hikâyelerinde Kadın Erkek İlişkilerinin Düzenlenişi ile İlgili Bazı Tespitler*”, Türk Yurdu Dergisi, S. 153-154, İstanbul, s.s. 126-132.

İNCİ, Handan; (1995), “*Ahmed Midhat Efendi ve Çocuk Terbiyesi*” Türk Dili Dergisi, S. 521, İstanbul, s.s. 577-589.

KAPLAN, Mehmet; (1997), **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1**, Dergâh Yayınları, İstanbul.

_____ ; (1997), **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2**, Dergâh Yayınları, İstanbul.

_____ ; (2005), **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul.

KEFELİ, Emel; (1995), "*Ahmed Midhat Efendi ve Tercüme*" Türk Dili Dergisi, S. 521, İstanbul, s.s. 612-618.

KERMAN, Zeynep; (1998), **Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri**, Akçağ Yay., Ankara.

KORKMAZ, Ramazan; (2004), "**Yeni Türk Edebiyatına Giriş**", **Yeni Türk Edebiyatı (1839 - 2000) El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara, s.s. 7-36.

MORAN, Berna; (1985), "*Tanzimattan Cumhuriyet'e Roman*", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay., C. 2, İstanbul, s.s. 378-423.

_____ ; (2000), **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I**, İletişim Yay., İstanbul.

OKAY, Orhan; (1991), **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi**, M.E.B. Yay., İstanbul.

_____ ; (2005), **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, Dergâh Yay., İstanbul.

Osmanlı'da Felsefe, www.genbilim.com.tr, 27 Kasım 2007.

ÖNCÜL, Kürşat; "*Dede Korkut Hikâyelerinde Savaşçı Kadın Tipi ve Animus Kavramı*", www.pamukkale.edu.tr, (12.10.2006).

ÖZCAN, Tarık; (2003), “*Oğuz Kağan Destanı'nın Kahramanlık Mitosu Bakımından Çözümlemesi*”, Millî Folklor, S. 57, İstanbul, s.s.76–81.

_____ ; (2005), *Şair ve Sözün Mahşeri Oktay Rifat*, Akçağ Yay., Ankara.

ÖZÖN, Mustafa Nihat; (Tarihsiz), *Türkçede Roman*, Remzi Kitabevi, Ankara.

PARLA, Jale; (1993), *Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.

PARLATIR, İsmail; (1984), “*Dilber*” Türk Dili Dergisi, S. 388-389, Ankara, s.s. 216-223.

_____ (vd); (2006), *Tanzimat Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara.

SAÇKESEN, Ahmet; (2007), “*Er Tabıdı Destanında Kadın Tipler*”, Turkish Studies/ Türkoloji Araştırmaları, S. 2-3, Ankara, s.s. 489-495.

STEVICK, Philip; (2004), *Roman Teorisi*, (Çev. Prof. Dr. Sevim Kantarcıoğlu) Akçağ Yay., Ankara.

ŞAN, Mustafa Kemal; (2001), “*Türkiye’de Aydın-Toplum İlişkileri: Servet-i Fünûn Aydınları*”, SAÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi, S. 1-2, Ankara, s.s. 80-97.

ŞENGÜL, Abdullah; (2006), “*Değişimin Öncüleri Model Şahıslar*”, Erdem Dergisi, S. 44-45-46, İstanbul, s.s. 129-154.

TANPINAR, Ahmet Hamdi; (1997), *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Basımevi, İstanbul.

_____ ; (2000), *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yay., İstanbul.

TEKİN, Mehmet; (2004), **Roman Sanatı 1**, Ötüken Neş., İstanbul.

UĞURCAN, Sema; (1995), “*Ahmed Midhat Efendi'nin Romanlarında Tarih ve Medeniyet*” Türk Dili Dergisi, İstanbul, S. 521, s.s. 554-564.

UÇ, Himmet; (2002), “*Türkiye’de Roman Eleştirisinin Dünü Bugünü ve Sorunları*”, Hece Dergisi, S. 65-66-67 (Türk Romanı Özel Sayısı), İstanbul, s.s. 313-351.

UÇMAN, Abdullah; (2006), “*Namık Kemal*” Tanzimat Edebiyatı, Akçağ Yay., Ankara, s.s. 201-288.

YETİŞ, Kazım; (2002), “*Türk Romanında Aile*” Hece Dergisi, S. 65-66-67 (Türk Romanı Özel Sayısı), Hece Yay., İstanbul, s.s. 271-274.

YILMAZ, Durali; (2002), **Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu**, Ozan Yay., İstanbul.

ZÜLFİKAR, Hamza; (1995), “*Ahmed Midhat'ın Rehnumâ-yı Mu'allimin'i*,” Türk Dili Dergisi S. 521, İstanbul, s.s. 532-539.

ZWEİG, Stefan; (1995), **Üç Büyük Usta**, (çev. Ayda Yörükan), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

1980 yılında Sakarya’da doğdum. İlk ve orta öğrenimimi Bursa’nın Mustafakemalpaşa ilçesinde tamamladım. 1998 yılında kazandığım Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden 2002 yılında mezun oldum. Aynı yıl, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği tezsiz yüksek lisans programına yerleşerek buradan da 2004 yılında mezun oldum. 2004 yılı eğitim-öğretim yılında Mardin’in Kızıltepe ilçesinde öğretmenlik görevine atandım. Hâlâ bu görevime devam etmekteyim.